

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**25 VE 26 NUMARALI KIRIM ŞER'İYYE SİCİLLERİNE
GÖRE II. HACI GİRAY HAN DÖNEMİNDE**

SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aysel Çelebi

Düzce

Ağustos, 2020

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**25 VE 26 NUMARALI KIRIM ŞER'İYYE SİCİLLERİNE
GÖRE II. HACI GİRAY HAN DÖNEMİNDE**

SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aysel Çelebi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fırat YAŞA

Düzce

Ağustos, 2020

ÖNSÖZ

“Tüm muhteşem hikâyeler iki şekilde başlar: ya bir insan bir yolculuğa çıkar, ya da şehre bir yabancı gelir” demiştir Tolstoy. Bütün başlangıçların özü değişimdir. Tarih de yaşanan değişimlere kimi açılardan ışık tutar. Buradan hareketle söz konusu çalışmada bir değişimin ayak izleri takip edilmeye çalışılmıştır. Kırım’da II. Hacı Giray Han döneminde sosyal ve ekonomik hayatta yaşanan değişim ve gerilimler çeşitli açılardan irdelenmiştir.

Tezin ana kaynağını Kırım’da 1683-1684 yıllarında Karasu kadısı tarafından tutulmuş olan 25 ve 26 numaralı Kırım kadıasker defterleri oluşturmaktadır. Bu defterlerdeki veriler kullanılarak II. Hacı Giray Han’ın hanlığı yönettiği dokuz aylık süreçte Kırım Hanlığı’nda sosyal ve ekonomik hayat ele alınmıştır.

Tez çalışmasının yürütülmesi aşamasında hemen her sorumu cevaplayan, değerli vaktini bana ayıran ve sorduğu sorular ile adeta çalışmamı yeniden yapılandıran danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fırat YAŞA’ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca tez savunma jürimde yer alan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL ve Doç. Dr. Mehmet Salih ERKEK’e de eleştirileri ve katkılarından dolayı müteşekkirim.

Aysel ÇELEBİ

ÖZET

25 VE 26 NUMARALI KIRIM ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE II. HACI
GİRAY HAN DÖNEMİNDE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

Aysel ÇELEBİ

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fırat YAŞA

Ağustos 2020, 133 Sayfa

Coğrafya ve iklim toplulukların temel geçim kaynaklarından yaşayış tarzlarına ve hatta kültürel kodlarına kadar pek çok unsura etki eder. Birey içinde doğduğu toplumun bir parçasıdır ve ondan izole bir hayat süremez. Kırım toplumu bu perspektiften ele alındığında coğrafyanın ve iklimin yaşantıya etkisi oldukça büyüktür. Bir yarımada görünümünde olan Kırım'da geniş bozkır topraklar insanların hayvancılık yapmasına imkân verir. Ancak, verimli topraklarda tarım küçük çaplı bağ bahçe ekiminden de ileriye gitmemektedir. Bu durumun temelinde yarı göçebe yaşam tarzını 17. yüzyılda dahi Kırım Tatarlarının sürdürmesi vardır.

Bu tez, 25 ve 26 Numaralı kadı sicillerinden hareketle Kırım Tatarlarının toplumsal hayatına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Özellikle II. Hacı Giray Han'ın Kırım tahtına geçtiği dokuz aylık süreç (30 Eylül 1683-28 Haziran 1684) incelenmiştir. Kısa süreli iktidar değişikliğinin olumlu ve olumsuz etkilerinin sosyal ve ekonomik hayata ne derece etki ettiğini anlamak çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda tezin birinci bölümünde çalışmanın iskeletini oluşturan birincil ve ikincil kaynaklar değerlendirilmiş, literatürde ne tür bir boşluğu dolduracağı ve hangi sorunlara cevaplar aranacağı ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü, Kırım'ın idari yapılanması, han ve yönetici güçler, adalet ve asayiş mekanizmasına odaklanmaktadır. İncelenen iki defterde bulunan kazalar, mahalleler, köyler tespit edilmiştir. Üçüncü bölüm ise toplumsal yaşantının en mühim unsuru olan insana odaklanmaktadır. Kırım toplumunu oluşturan nüfusun etnik yapısı

incelenmiş, Kırım Tatarlarının aile yapısı, maddi kültür varlıkları, ev tipolojileri, insanlar arası ilişkiler mahkemeye intikal eden olaylar kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Son bölüm ise Kırım ekonomisine ayrılmıştır. Hayvancılık, tarım, ticaret ve kölelik ele alınmıştır. Temel besin maddelerinin fiyatlarının 9 aylık süreç içerisindeki sürekli değişiminin altında yatan etmenlerin neler olduğu tespit edilen kayıtlar göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, II. Hacı Giray Han, Kadı Mahkemesi, Hukuk, Toplum.

ABSTRACT

**SOCIAL AND ECONOMIC LIFE DURING THE HAJJI GIRAY HAN II PERIOD
ACCORDING TO 25 AND 26 NUMBERED CRIMEAN QADI COURT
REGISTERS**

Aysel Çelebi

Post Graduate, Department of History

Thesis Advisor: Assist. Professor Fırat YAŞA

August 2020, 133 Pages

The geography and climate influences many factors of communities ranging from their basic means of livelihood to lifestyles, and even their cultural codes. An individual is a part of the community in which they are born and cannot maintain a life isolated from the community. When we consider the Crimean society from this perspective, we see that the geography and climate influenced their lives significantly. In Crimea, that boasts the appearance of a peninsula, the vast stepped moorlands allow the people here to engage in livestock farming. However, agriculture on these fertile lands is restricted to the small-scale cultivation of orchards and vineyards. The main reason for this is the Crimean Tatars maintaining their semi-nomadic lifestyle even in the 17th century.

This thesis aims to shed light on the social life of the Crimean Tatars based on the No 25 and 26 *Sharia* court records. This study focuses particularly on the nine month term (30 September 1683-28 June 1684) of Hajji Giray Khan II ascending the Crimean throne. Attempting to understand the extent of the influence both positive and negative, of the short-term change in rule on social and economic life constitutes the main problem of this study. In this context, in the first chapter of the thesis the primary and secondary sources that form the framework of the study are assessed,

what kind of gaps need to be filled in literature and answers to certain issues must be pursued. The second chapter of the study focuses on the administrative structure of Crimea, the khan and ruling powers; its justice and law and order mechanisms. The towns, neighborhoods and villages in the two registers that were researched were identified. The third chapter concentrates on the most important factor of social life, humans. An attempt was made to analyze the ethnic structure of the Crimean society; the family structure of the Crimean Tatars, nature of their material culture, their settlement typologies and the social relationships in the scope of incidents that were brought to the courts. The last chapter is dedicated to the Crimean economy. This chapter examines livestock farming, agriculture, trade and slavery. This was assessed taking into consideration the records determining the factors underlying the continuous change in the prices of basic food provisions within a nine month period.

Key Words: Crimean Khanate, Hajji Giray Khan II, Qadi Courts, Law, Society.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iv
TABLolar LİSTESİ	ix
1. BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1 Problem	1
1.2 Araştırmanın Amacı	3
1.3 Araştırmanın Önemi	3
1.4 Araştırmanın Sınırlılıkları	4
1.5 Araştırmaya Özgü Kavramlar	4
2. BÖLÜM	6
ZAMAN VE MEKÂNDA KIRIM	6
2.1 Kırım Coğrafyası	6
2.2 Kırım Hanlığı Kurulmasından Önceki Süreç	7
2.3 Altınorda Dönemi	8
2.4 Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu	9
2.5 Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devletine Bağlanması	10
2.6 Kırım'da II. Hacı Giray Han Dönemi	14
2.7 Kırım Hanlığı'nın Aristokrat Yapısı ve Hanlığa Etkisi	17
2.7.1 Kırım Hanlığını Oluşturan Kabileler	18
2.8 Kırım'da İdari Yapı	21
2.8.1 Han	21
2.8.2 Kalgay	22
2.8.3 Nureddin	24
2.9 Taşra Örgütlenmesi	24
2.9.1 Kazalar	25

2.9.2 Mahalleler	28
2.9.3 Köyler.....	31
3. BÖLÜM	34
KIRIM'DA TOPLUMSAL HAYAT	34
3.1 Kırım Toplumunun Etnik Yapısı	34
3.1.1 Yahudiler.....	37
3.1.2 Ermeniler.....	38
3.1.3 Acemler	38
3.1.4 Çingeneler	39
3.1.5 Çerkesler	39
3.2 Kırım'da Aile ve Aile Yapısı	40
3.2.1 Evlilik.....	40
3.2.2 Mehir.....	42
3.2.3 Boşanma.....	49
3.2.4 Nesep Tayini	54
3.2.5 Kayıp Kocalar	55
3.3 Kırım'da Maddi Kültür Varlıkları.....	56
3.3.1 Mutfak Eşyaları:.....	57
3.3.2 Ev eşyaları.....	58
3.3.3 Giyim Eşyaları	58
3.3.4 Kişisel Eşyalar.....	59
3.4 Kırım'da Ev Tipolojileri	60
3.5 Kırım'da Hukuk ve Toplum.....	62
3.5.1 Mahkeme.....	62
3.5.2 Kanıt ve Yemin	63
3.6.1 Darp ve Şiddet.....	64
3.6.2 Küfür	71

3.6.3 Suç, Töhmüt ve Cinayet	73
4. BÖLÜM	78
KIRIM'DA EKONOMİK HAYAT	78
4.1 Kırım'da Ticaret.....	78
4.2 Kırım'da Kölelik	91
3.2.1 Kusurlu Köleler	97
3.2.2 Azad Edilen Köleler	100
3.2.3 Firari Köleler	109
SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	114
EKLER.....	124
25 Numaralı Kırım Kadı Sicili Transkripsiyonundan Bazı Örnekler	124

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1: Kırım'da Bulunan Kazalar

TABLO 2: Kırım'da Bulunan Köyler

TABLO 3: Kırım'da Bulunan Mahalleler

TABLO 4: Kırım'da Kullanılan Mutfak Eşyaları

TABLO 5: Kırım'da Kullanılan Ev Eşyaları

TABLO 6: Kırım'da Kullanılan Giysiler

TABLO 7: Kırım'da Kullanılan Kişisel Eşyalar

1. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1 Problem

Kırım Hanlığı, Altınorda Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan hanlıklardandır. Osmanlı Devleti'nin Kefe'yi Cenevizlilerin elinden almasından sonra vassal bir yapıya bürünen Kırım, Karadeniz köle ticaretinde önemli bir geçiş bölgesi olmuştur. Tarih boyunca pek çok kavime ev sahipliği yapmış, ticari geçiş noktalarında olmasından dolayı farklı milletlerden insanların uğrak yeridir. Bu yüzden de bölgede kozmopolit bir nüfus yapısı oluşmuştur. Kırım Tatarları genel olarak yerleşik hayata geçmelerine ve şehirler kurmalarına rağmen bazı kabileler yaylak ve kışlak arasında yarı göçebe bir yaşam tarzını devam ettirmişlerdir.

Bugüne kadar Kırım Hanlığı siyasi, sosyal, ekonomik açıdan pek çok çalışmaya konu olmuştur. Halil İncılık, Kırım Hanlığı'nın Osmanlı tabiliğine girmesinden Don Volga kanal projesine kadar pek çok konuda makaleler yazmıştır. Günümüz araştırmacılarının büyük bir kısmı İncılık'ın açtığı yoldan geçmeden ve yaptığı çalışmaları referans göstermeden bölgenin tarihine dair bir şeyler yazamamaktadırlar. İncılık Kırım hakkındaki en mühim çalışmalarından biri Kefe Gümrük Defteri'dir. Bu çalışma Osmanlı Devleti'ne Kırım limanlarından olan Kefe'den giden ürünlerin ve söz konusu ürünlerden alınan vergilerin kaydedildiği bir defterdir.

1990'larda Kırım kadı sicillerinin bulunmasıyla artık siyasi ve ekonomik tarih dışında bölgenin sosyal tarihi de çalışmalara konu olmaya başlanmıştır.¹ Kadı sicilleri kullanılarak pek çok yüksek lisans ve doktora tezi, muhtelif kitap ve makaleler yazılmıştır. Bölge hakkındaki ilk kadı sicili çalışması Dilek Çelik'in

---

¹Halil İncılık, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu", *Belleten*, S. LX/227 (1996), s. 165–191.

yazdığı 1 numaralı Kırım kadı sicilidir.² Ömer Bıyık, 60'a yakın Kırım sicilini kullanarak tüm Kırım'daki idari yapılanma, sosyal ve ekonomik hayat ile ilgili bir doktora tezi hazırlamıştır.³ Nuri Kavak, Kırım'ın Karasu şehrini doktora tezi olarak çalışmış ve bölge hakkında pek çok yazı kaleme almıştır.⁴ Yine aynı şehri yani Karasupazar'ı çalışın bir diğeri araştırmacı Zeynep Özdem'dir.⁵ Natalia Królikowska-Jedlińska ise bu çalışmadaki gibi tek bir han döneminde hukukun uygulanışı ve Kırım Hanlığı'nın genel durumunu incelemiştir.⁶ Ardından Fırat Yaşa, 4 Numaralı Kırım sicilini yüksek lisans tezi olarak çalışmış⁷, sonrasında 1650-1675 tarihlerini kapsayan dönemi inceleyerek hanlığın başkenti olan Bahçesaray'ın şehir tarihini doktora çalışması olarak incelemiştir.⁸ Kadı sicili transkripsiyon ve değerlendirmesi şeklinde de Sema Aktaş Sarı⁹, Mehmet Caner Çavuş¹⁰, Fatma Şahin¹¹, Erim Vatanserver¹², Şahin Kılınç¹³ gibi araştırmacılar tezler kaleme almışlardır.

25 ve 26 numaralı defterleri idari, sosyal ve ekonomik tarih açısından değerlendirerek literatüre kazandırmak da bu çalışmanın temel amaçlarındandır. Bu kapsamda öncelikli olarak mevcut defterler okunarak¹⁴II. Hacı Giray Han dönemine ait belgeler tespit edilmiştir. Ardından her bir belge fişlenerek tasnife tabi tutulmuş ve belli bir kronoloji ve temaya dayalı olarak değerlendirmeler yapılmıştır.

² Dilek Çelik, *67 A 90 Nolu ve 1017-1022 (1608-1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri (Tahlil ve Transkripsiyon)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).

³ Ömer Bıyık, "Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)", (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

⁴ Nuri Kavak, "Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği", (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

⁵ Zeynep Özdem, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl Ortalarına Kadar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010).

⁶ Natalia Królikowska-Jedlińska, *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532-1774) with Special Reference to the Reign of Murad Giray (1678-1683)* (Leiden/Boston: Brill, 2019).

⁷ Fırat Yaşa, *67 A 90 numaralı (Dördüncü Cilt), 1061- 1062 Tarihli Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

⁸ Fırat Yaşa, *Bahçesaray (1650-1675)*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

⁹ Sema Aktaş Sarı, *1648-1679 Tarihli 3a ve 3b Numaralı Kadıasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

¹⁰ Mehmet Caner Çavuş, *67 A 90 Numaralı (Onuncu Cilt) 1077 – 1080 (1666 – 1670) Tarihli Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1-70 varak)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

¹¹ Fatma Şahin, *67 A 90 Numaralı (On Birinci Cilt), 1077- 1078 (1667- 1667) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

¹² Erim Vatanserver, *67 A 90 Numaralı (On Dokuzuncu Cilt), 1083-1087 (1672-1676) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

¹³ Şahin Kılınç, *17 Numaralı Kırım Şer'iyye Sicili (H. 1084-1085/M. 1673-1674) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

¹⁴ Çalışma hazırlanırken 25 ve 26 numaralı Kırım Kadıasker defterlerinin, II. Hacı Giray Han'ın yönetiminde bulunduğu dokuz aylık dönemin tam transkripsiyonu yapılmıştır.

1.2 Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada II. Hacı Giray Han dönemini incelenerek hanın dokuz ay kadar kısa süren iktidarının toplumsal, siyasi ve ekonomik okumalarını yapmak amaçlanmıştır. İncelenen zaman aralığında önceki dönemlere nispeten daha fazla yarlık vardır. Bu durum hanın, ülke yönetiminde sağlam bir mekanizma oluşturmak ve iktidarını daha güçlü hale getirmek istemesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu durumu tespit etmek ve mevcut siyasi gelişmelerin toplumsal hayattaki etkilerini anlamaya çalışmak bu çalışmanın nihai amacıdır. İşte bu dönemde meydana gelen herhangi bir siyasi gelişmenin toplumsal hayata etki edip etmediğini anlamaya çalışmak bu çalışmayla amaçlanmıştır.

Buna ilave olarak incelenen birinci el ve ikinci el kaynaklarda II. Hacı Giray Han döneminde yaşanan hoşnutsuzluğun nedenlerini takip etmek mümkündür. Kırım topraklarında yaşayan insanların iktidardaki başarısızlığı nasıl gördükleri ya da görmediklerini, han değişikliğinden olumlu–olumsuz etkilenmelerini analiz etmek için seçilen bu tarih aralığı anlamlı sonuçlar doğurmuştur.

Ayrıca incelenen dönemde üretim, tüketim, fiyatlandırma, devletin bu tür sorunlarla başa çıkmak için geliştirdiği yöntem, aile hayatı, gayrimüslimlerin toplum yaşantısındaki yeri, kölelik, suç olgusu gibi pek çok hususun istikrarsız bir dönemde nasıl tezahür ettiğini anlamak çalışmanın temel amaçları arasındadır.

1.3 Araştırmanın Önemi

Geniş imparatorluk toprakları içerisinde olmasına rağmen Kırım'ın sosyal ve ekonomik tarihi hakkında nispeten sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Daha çok siyasi tarih kapsamında Kırım ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Kırım Hanlığı'nın kuruluşu ve ilhakı süreci ve sonrasındaki göçler ile ilgili çalışmalara konu olmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda bölgedeki toplumsal yaşantı, kadılık, kölelik gibi konular Halil İnalçık'ın kadı sicilleri üzerine yaptığı çalışmayla tarihçilerin ilgi alanına girmiştir.

Kırım Tatarlarının yaşamlarına dair bilgileri içeren en önemli kaynakların başında kadı sicilleri gelmektedir. Bu bakımdan bu çalışma, dokuz aylık bir süreçte takip edildiği kadarıyla insanların yaşantıları, ne tür işlerle uğraştıkları, çevrelerinde

meydana gelen olaylara karşı tepkileri, ikili ilişkileri, adalet mekanizması gibi konulara odaklanarak Kırım'la ilgili mevcut malumatı tarihleştirmeyi amaçlamaktadır. İncelenen dönem hakkında hiç bir çalışmanın bulunmaması, bu çalışmayı yapmayı daha da değerli hale getirmiştir.

1.4 Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, tarihi kapsam olarak uzun zamanı değil, gayet kısa süreli bir dönemi inceleme niteliği göstermektedir. Kırım Hanı II. Hacı Giray Han'ın 30 Eylül 1683 - 28 Haziran 1684 tarihleri arasındaki kısa süreli iktidarlığı ele alınmıştır. Başka bir deyişle dokuz aylık bir süreç incelenerek söz konusu tarihlerde ne tür sorunların kadıya geldiği, üretim ve ekonomi de göze çarpan değişiklikler, mahkemeyi meşgul eden sorunlar, adalet mekanizması gibi konular incelenmeye çalışılmıştır. Bölgeye ait elimizde temel kaynaklardan olan kadı sicilleri merkezli bir çalışma yapmak araştırmayı çeşitli açılardan sınırlandırmıştır.

Elde edilen verilerin daha önceden yapılmış olan çalışmalar ile kıyaslanmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki gibi tahrir, mühimme, maliyeden müdevver türü defterlerin bulunmaması mevcut kaynağın niteliğinden dolayı sosyal ve ekonomik tarih kapsamında bir çalışma üretmeyi zaruri kılmıştır. Bulgular seyahatname ve literatür bilgileri ile mukayese yoluna gidilmiştir. Rusça, Ukraynaca gibi dil engellerinden dolayı bölge hakkında daha çok Türkçe, kısmen İngilizce kaynaklardan yararlanılmıştır. Bahsi geçen nedenlerden dolayı çalışmamız 25 ve 26 numaralı Kırım kadı sicillerindeki verileri tamamen tüketme odaklı motivasyon ile hazırlanmıştır.

1.5 Araştırmaya Özgü Kavramlar

Çalışmada temel olarak kullanılan kaynak grubu Kırım Hanlığı'na ait kadı sicilleri kullanılmış olup bu sicillerde sadece Kırım Tatarları tarafından kullanılan çeşitli kavramlar ortaya çıkmıştır. İncelenen dönemin Anadolu'sunda söz konusu kavramların kullanılmaması çalışmayı pek çok açıdan farklı bir boyuta taşımaktadır. Örneğin Anadolu'da köle anne ve babadan doğan çocuklar için kullanılan özel bir tabir yokken, Kırım'da bu tarz kişiler için *dogmaifadesi* kullanılmaktadır. Bir başka

kavram ise *çoradır*. Çocuk köleler, ergenliğe gireceği çağa kadar bu tabir ile anılmaktadır. Genç, bakire kız kölelere ise *devke* denilmektedir.

Söz konusu kavramlar dışında *sim* diye kayıtlara geçen bir para birimi vardır. Özellikle muhallefat kayıtlarında akçe yerine söz konusu tabiri kullandıkları anlaşılmaktadır. Altın para için ise *hasene* tabirinin tercih edildiği görülmektedir. Anadolu sicillerinde benzer kullanımlara rastlanılmadığını özellikle vurgulamak gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde padişahın gönderdiği fermanlara karşılık gelen bir belge türüne Kırım kadı sicillerinde de rastlanmaktadır. Kırım Hanları tarafından verilen emirler *yarlık* olarak kaydedilmektedir. Bu belgeler bölgenin idari yapı, asayiş, ekonomi gibi konularda olabilmektedir.

Kalgay, *Nureddin* gibi unvanlara da sık sık rastlanılmaktadır. Tez de bu mansıplar için ayrı başlıklar açıldığından ilgili başlıklar altında detaylar ele alınacaktır. Kırım'da yaşayan kabilelerin kullandıkları unvanların yerel söyleyişlerine de rastlamak mümkündür. *Atalık*, *imildaş*, *ulan* bunlardan bazılarıdır. Soylu kadınlar için *bike*, han ve hanzadeler için *bikçe* tabirlerinin Kırım'a özgü kadı sicillerinde kullanılan kavramlar olduklarını söylemek mümkündür.

Büyük baş hayvan cinslerinden özellikle atları tarif ederken kullanılan *alaşa*, *börül*, *çapar*, *ceyran*, *doru*, *baytal*, *kaşka*, *gedik*, *gürek*, *kula*, *konangibi* tabirleröküz ve inekler için başmak, kongür gibi kavramlar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tezin ilgili bölümlerinde bu kavramların tekabül ettiği hususlara dair bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

2. BÖLÜM

ZAMAN VE MEKÂNDAN KIRIM

2.1 Kırım Coğrafyası

Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Kırım Yarımadası konum itibariyle batı ve güneyden Karadeniz, kuzeyden ve doğudan ise Azak Denizi ile çevrilidir. Kırım'ın etrafının denizlerle çevrili olması iklimsel açıdan ona verimli topraklar sunmasının yanında coğrafi olarak da stratejik bir önem kazanmasını sağlamıştır. Yarımada 9 kilometre genişliğinde 30 kilometre uzunluğunda Or-Kapı (Prekop)¹⁵ adındaki bir geçit ile karaya bağlanmaktadır.¹⁶ Kırım sahasının kapsadığı alan 26.140 km² olup, Orkapı ile arasındaki bağlantı sebebiyle adeta bir yarımadadan ziyade ada olarak gözükmektedir. Bu durumun yarımadaya sağladığı en mühim avantaj ise anakaradan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı doğal bir set oluşturmaktır.¹⁷ Kırım'ın stratejik açıdan önemli olmasının sebepleri bir yandan Kuban Bölgesini, bir yandan da Çerkes ülkelerini yani Kafkasya'yı kontrol etmesine ve en önemlisi de Rusya'yı Karadeniz'den ayıran büyük topraklara sahip olmasına bağlanabilir.¹⁸ Ayrıca sahip olduğu konum ve coğrafyanın sunduğu iktisadi şartlar Kırım'ı en eski tarihlerinden itibaren Akdeniz havzasındaki ülkeler ve özellikle de İstanbul ile sıkı bir ilişkinin odak noktası haline getirmiştir.¹⁹

Kırım Yarımadası'nın bozkır kültürünü benimsemiş Türk kavimleri için elverişli bir yaşam alanına sahip olması, üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen toplulukların mücadelesine sahne olmuştur. İlk olarak Miladi 430 yılında Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın Sudak (Suğdak) ve Feodosya, (Kefe) şehirlerini

¹⁵ Yaygın olarak Or-Kapı ismiyle bilinen Perekop önemli bir yerleşim yeri idi. Bölgenin sakinleri buraya gelir, pazarlar kurardı. Ticaret için Kırım'a gelen kervanların girebileceği tek yol olması hasebiyle yaşanan sahaya canlılık katardı. Ayrıntılı bilgi için bakınız; V. E. Sroekovsky, *Muhammed Geray Han ve Vassalları*, çev. Kemal Ortaylı (İstanbul: Su Yayınları, 1979), s. 16.

¹⁶ Mirza Bala, "Kırım", *Emel Dergisi*, S. 35 (1966), s. 10.

¹⁷ Halil İnalçık, "Kırım", *DİA*, C. 25 (2002), s. 447.

¹⁸ Baronne L. De Wrangell, *Kırım'ın Çehreleri*, çev. Mesut Tufan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), s. 55.

¹⁹ Halil İnalçık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahitname Meselesi", *Bellekten*, C. 8, S. 30 (1944), s. 193.

hakimiyet altına almasıyla Kırım coğrafyası Türklere kapılarını açmıştır.²⁰ Bölgeye gelen Orta Asya Türk kökenli kavimler Hazar Denizi'ni kuzeyden ve güneyden geçerek gelip yerleşmişler, çeşitli köyler ve şehirler kurmuşlardır. Nitekim Tavr-İskit (Saka), Alan, Hun, Bulgar, Hazar, Oğuz, Peçenek ve Kıpçak gibi topluluklar gelip Kırım sahasını kendilerine mesken edinmişler, burada devlet yapılanmasını oluşturmuşlardır.²¹ Edward Daniel Clarke, Kırım seyahatinde binlerce yıl bu sahanın Yunan kolonileri, Bosfor Devleti, Bizans İmparatorluğu, Ceneviz Şehir Devleti ve Türk Devletlerinin hâkimiyeti altında kaldığını ve büyük bir ticari ağın bölgede oluştuğunu tasvir etmektedir.²²

2.2 Kırım Hanlığı'nın Kurulmasından Önceki Süreç

Kırım coğrafyasının en eski tarihlerden itibaren birçok devlete yurt olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu alt başlık altında, Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın ülkesinin yayıldığı coğrafya ve ardından imparatorluğun parçalanmasıyla teşekkül eden devletler ve nihayetinde Altınordu Devleti ile Kırım Hanlığı'na kadar olan süreci ele alacağız.

Orta Asya adı verilen coğrafya dünya topraklarının yaklaşık olarak 7/1'lik bir kısmını oluşturmakta, başka bir deyişle 8.000.000 millik bir kara parçasını kapsamaktadır.²³ Bu devasa topraklara sahip kıta sahasının, farklı etnik topluluklar ve dinlerin iç içe geçmiş bir karışımını bünyesinde barındırdığı bilinmektedir. Coğrafi olarak Orta Asya, kuzeyden kendisini Sibiry'a'dan ayıran sıradağlar, güneyden Kura, Tibet, Seyhun Nehri ve Hazar Denizi ile çevrilidir. Volga Nehri'nden Japon Denizi'ne kadar uzanan sahayı içine almaktadır.²⁴ Adı geçen kavimlerden Kıpçaklar XI. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyindeki geniş bozkırlara yerleşmişlerdi. Harezmi'den Doğu Avrupa, oradan Balkanlar ve Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahayı kendilerine hâkimiyet sahası edinmişlerdi.²⁵ Tam da bu

²⁰ Oktay Aslanapa, "Kırım'ın Kısa Tarihçesi", *Emel Dergisi*, S. 135 (1983), s. 22.

²¹ Nurettin Ağat, "Bir Kırım Haritasının Düşündürdükleri", *Emel Dergisi*, S. 40 (1967), s. 12.

²² V. Sichynsky, "Edward Daniel Clarke'in Kırım Seyahati", çev. Namık Kemal Bayar, *Emel Dergisi*, S. 220 (1997), s. 17.

²³ Peter B. Golden, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, çev. Yahya Kemal Taştan (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013), s. 20.

²⁴ A. Konstantin d'Ohsson, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, çev. Bahadır Apaydın (İstanbul: Nesnel Yayınları, 2008), s. 30.

²⁵ Akdes Nimet Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972), s. 74.

dönemde Cengiz Han liderliğindeki Moğollar bir devlet olarak tarih sahnesinde yerini almaya başlamışlardır.²⁶ Cengiz Han, Moğol İmparatorluğu'nun ilk hükümdarıydı ve o öldükten sonra ülke dört oğlu arasında paylaştırıldı.²⁷ En büyük oğlu Cuci babasından önce öldüğünden dolayı ona verilecek topraklar oğlu Batu'ya intikal etti. İşte Cengiz Han'ın torunu Batu'nun kurduğu devlet Altınorda Devleti'dir. Diğer oğlu Çağatay mirastan kendisine düşen topraklarda Çağatay Hanlığı adıyla bir devlet kurdu. Üçüncü oğlu Ögedey veliaht oldu ve sonrasında han ilan edildi. En küçük oğlu Tuluy'a ise Moğolistan verildi.²⁸

2.3 Altınorda Dönemi

Moğol İmparatoru Cengiz Han ölmeden önce oğulları arasında topraklarını paylaşmış, oğlu Cuci'ye yurt olarak Doğu Deşt-i Kıpçak'ı, yemlik olarak da Harezm'i vermişti. Ancak Cuci bir kaza sonucu 1227'de ölmüştür. Öldüğünde hakimiyet sahası batıda İtil (Volga) Nehri'ne kadar uzanmaktaydı. Cengiz Han, oğlu Cuci öldüğü için yerine Cuci'nin oğlu Batu Han'a *altın busagalı ak orda* (altın aksamı ak otağ) kurdurdu. Bu nedenle onun soyundan gelenlere "Ak Orda" veya "Altınorda" hanedanı denilmeye başlandı ve Doğu Avrupa'nın önemli bir devleti olarak tarih sahnesinde yerini aldı.²⁹ "Orda" Moğolca bir kelime olup çadır ve otağ manasına gelmektedir. Bir başka rivayete göre Batu Han'ın otağının üstü altın yaldızlı olduğundan bu devlet zamanla Altınorda adını almıştır.³⁰

1241 yılında önce Çağatay Han ve Ögedey Han'ın arka arkaya ölmeleri, Batu Han'a rahat hareket etme imkânı sağladı. Bu serbestlikten yararlanan Batu Han, İrtiş boyundan Aral Gölü'ne kadar olan Kama, İdil, Özü ve Tuna'ya kadar uzanan geniş sahayı ele geçirdi. Böylece merkezi Saray şehri olan devleti resmen kurdu.³¹ Devlet

²⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar" *DİA*, C. 30 (2005), s. 225.

²⁷ Bu durum Türk devletlerinde bir gelenektir. Moğol kabileleri Cengiz Han'ın meşhur yasalarına uyarak bir araya gelir ve devletlerini kurarlardı. İlgili konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), s. 119.

²⁸ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *DİA*, C. 7 (1993), s. 369.

²⁹ Mustafa Kafalı, "Batu Han", *DİA*, C. 5 (1992), s. 208.

³⁰ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *DİA*, C. 2 (1989), s. 538.

³¹ Saray, "Altın Orda Hanlığı", s. 539.

bir süre sonra Berke Han (1257-1266) döneminde İslamiyet'i kabul etti.³² Artık Altınorda Devleti Müslüman bir devlettir.

Cenevizlilerin Kırım coğrafyasına geldiği ve Kefe'de bir koloni kurdukları zaman Altınorda Devleti yönetiminde Mengü Timur Han (1266-1280) bulunmaktaydı. Hatta Uran Timur'dan Kefe'nin bulunduğu sahayı satın aldılar. Böylelikle Kırım limanlarından biri Cenevizlilerin eline geçti.³³

Özbek Han'ın Altınorda'nın başında bulunduğu 1312 ile 1342 yılları arasında devlet, gücünün doruğuna ulaşmıştı. Ancak hanın ölümünden sonra devlet ardı arkası kesilmeyen taht mücadeleleri gerilemeye başladı. Öyle ki 1360 ile 1380 yılları arasındaki yirmi yıllık süreçte taht için mücadele eden yirmibeş han ortaya çıktı. Bu durum ülkeyi büyük bir kaosa sürükledi. Mamay'ın tahtı ele geçirmesiyle kargaşanın son bulacağı, siyasi istikrarsızlığın biteceği düşünülmesine rağmen hanedan üyelerinin Mamay'ın iktidarını tanımaması sonucunda iç mücadele devam etti. Kısa bir süre sonra da Altınorda Devleti parçalandı.³⁴ Nitekim devletin parçalanmasıyla bu topraklarda Kazan, Kırım, Astrahan ve Kasım Hanlıkları kuruldu.³⁵

Altınorda'nın tam olarak ne zaman yıkıldığına dair araştırmacılar arasında fikir birliği yoktur. Ancak 1502 tarihi yıkılış tarihi olarak kabul edilmektedir.

2.4 Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu

Kırım Hanlığı, Altınorda Devleti'nde taht kavgalarının patlak verdiği bir dönemde yani XIV. yüzyılın ikinci yarısında kuruldu.³⁶ O sırada Kırım'ın karşısında, Doğu Avrupa'da siyasi birer güç halinde olan Kazan Hanlıkları, Litvanya-Moskova Büyük Knezlikleri gibi birbirine rakip devletler vardı.³⁷ Altınorda'da tahta kimin geçeceği üzerine verilen mücadelelerde, 1380'de veliahtlardan Mamay, ardından da Emir Edige Kırım'ı kendilerine bir sığınak ve hatta harekât gerçekleştirebilecekleri bir üs olarak kullanmaya çalışmışlardır. En son Toktamış da yenilgi sonrası Kırım'a

³² Mustafa Kafalı, "Altın Orda Hanlığı", *Türkler*, C. 8 (2002), s. 399.

³³ Yücel Öztürk, "Kırım Hanlığı", *Türkler*, C. 8 (2002), s. 481.

³⁴ Öztürk, "Kırım Hanlığı", s. 481.

³⁵ Mehmet Maksutoğlu, "Tatarlar Kimdir?", *Emel Dergisi*, S. 214 (1996), s. 26.

³⁶ İnalçık, "Kırım Hanlığı", s. 450.

³⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1559)", *Belleten*, C. 12 (1948), s. 352.

sığınmıştı. 1394-1395 yıllarında, Cuci'nin oğlu Tokay Timur'un soyundan gelen Baş Timur kendi adına para bastırmıştı.³⁸ Bilindiği üzere para bastırmak, hutbe okutmak hükümdarlık alametlerindendi ve aslında Baş Timur Kırım'da kendi adına para bastırarak hükümdarlığını ilan etmişti.

Kırım'ın tam olarak ne zaman bağımsız bir devlet olma özelliğini kazandığına dair araştırmacılar arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Yücel Öztürk, Kırım Hanlığı isimli çalışmasında, hanlığın kuruluş tarihi ile ilgili olarak A. Siha Arslangiray'ın 1449, Akdes Nimet Kurat'ın 1442'den önce, İsmail Otar'ın 1437, Hasan Orteğin'in 1420, Muzaffer Ürekli'nin ise I. Hacı Giray'ın para darp ettiği 1442 tarihini verdiklerini vurgulamaktadır. Kendisi de I. Hacı Giray'ın kabile gücünün desteğini alarak hanlığı 1426'da kurduğunu öne sürmektedir.³⁹ Bir devlet olarak hangi tarihte kurulduğu tartışmalarını bir kenara bırakarak, Halil İnalçık'ın vurguladığı gibi XIV. yüzyılın ikinci yarısında Kırım coğrafyasında hâkimiyet kuran Kırım Hanlığı'nın Azak Denizi'nden Tuna Nehri'ne, Aşağı Don'dan Özü'ye (Dyneper) ve Turla Nehri'ne (Dnester) uzanan geniş bozkırları egemenliği altına aldığı açıktır.⁴⁰

2.5 Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devletine Bağlanması

Altınorda Devleti'nin mirasçısı olan Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti için stratejik öneme sahipti. Çünkü Kırım, kendisi için Karadeniz'den gelebilecek her türlü tehlikeye karşı set görevi görmekteydi. İstanbul'un fethiyle karizmatik bir lider konumuna yükselen Fatih Sultan Mehmed, kuzey Karadeniz üzerinde gücünü artırmak istemişti. Kırım Hanlığı'nı kendisine bağlamak, sultan için sadece Karadeniz'de hâkimiyet kurmak anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda büyük şan ve şeref getirecek bir hadisedi. Bu yüzden Asya kıtasını hâkimiyeti altına alan büyük lider Cengiz Han'ın soyundan gelen Kırım hanlarını kendisine bağlaması gerekiyordu.⁴¹

³⁸ Yücel Öztürk, "Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım Hanlığı", Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım, ed. Yücel Öztürk (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), s. 14.

³⁹ Öztürk, "Kırım Hanlığı", s. 482-483.

⁴⁰ Ali Barut, "Kırım Hanlığı ile Kuzey-Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesinin Yeri", *Emel Dergisi*, S. 219 (1997), s. 21.

⁴¹ İnalçık, "Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi", s. 185.

Altınorda Devleti'nden Kefe'nin bulunduğu sahayı satın alan Cenevizler, bölgede hâkimiyetlerini güçlendirmişlerdi. Bu durumdan rahatsız olan Kırım hanlarının ise çeşitli yollar deneyerek Cenevizlerle mücadele ettiği bilinmektedir. Söz konusu mücadelelerde hanlar, önce yakınındaki siyasi güçlerle ittifaklar kurmuş ve nihayetinde 1453 yılında Osmanlı Devleti ile yaptıkları anlaşma ile Kefe'ye saldırmışlardır. Kefe alınamamasına rağmen Ceneviz, Osmanlı Devleti'ne ve Kırım hanlarına vergi ödemeyi kabul etmiştir.⁴² Sonraki süreçte 1475 tarihine doğru Kırım Hanlığı ile Cenevizliler arasında gerginlik ortaya çıkmıştır. Kırım Hanı Mengli Giray Han'ın Cenevizliler tarafından yakalanıp zindana atılması üzerine Osmanlı Devleti harekete geçmiştir.⁴³ Fatih Sultan Mehmed'in emriyle Gedik Ahmet Paşa Kefe'ye gelerek Cenevizleri yenmiş ve çok kısa bir süre içerisinde Kefe'yi fethederek Mengli Giray'ı zindandan kurtarmıştır.⁴⁴ Osmanlı Devleti açısından bakıldığında planlı bir Karadeniz politikasının başarıyla yürütüldüğü görülmektedir. Fatih, Karadeniz'deki ekonomik ağlarını genişletmek ve kendi kontrolüne almak için 1453 ile 1475 yılları arasında sırasıyla Amasya, Trabzon, Sinop, Kırım'da Kefe, Suğdak, Balıklava, Gözleve, Kerş, Azak, daha sonrasında ise Kafkasya'da Anapa, Kopa ve Moldovya'da Akkerman ve Kili limanlarını ele geçirmiştir.⁴⁵ Böylelikle Fatih Sultan Mehmed tarafından yürütülen Karadeniz siyaseti bölgedeki ticari dengeleri alt üst etmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti açık bir pazar durumundan çıkmış, Ceneviz kolonisinin ortadan kaldırılmasıyla da ticaretin ve kuzeyli malların Anadolu'ya aktığı bir iç pazara dönüşmüştür.⁴⁶ Nihayetinde Kefe, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet haline gelmiş ve Mengli Giray Han'ı Cenevizlilerin elinden kurtaran Osmanlı sultanı ona Kırım Hanlığı tahtını bahşetmiştir. Mengli Giray Handa Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiştir.⁴⁷ Bir süre sonra Kırım hanlarından kimin tahta çıkacağına da Osmanlı sultanı karar vermeye başlamıştır. Tahta çıkacak kişinin Cengiz Han'ın

⁴² 1453 İstanbul'un fethiyle Cenevizlilerin İstanbul ile irtibatı kesilmiş bulunuyordu. Bu yüzden Osmanlı Devleti, Kefe'ye bir elçi yollayarak Cenevizlilerin boğazdan geçmesine karşılık vergi ödemesi istemişti. Yapılan görüşmeler neticesinde Cenevizliler Osmanlı Devleti'ne ilk zamanlar yıllık 3000 altın vergi ödemeyi kabul etmiş, ancak ilerleyen zamanlarda bu vergi 4000 altına çıkarılmıştı. Kırım hanlarına zaten vergi ödeyen Ceneviz Şehir Devleti, Osmanlı'ya da vergi ödemeye başlamış oldu. Nurettin Ağat, "Bağımsız Kırım Hanları VIII Mengli Giray Han", *Emel Dergisi*, S. 14 (1963), s. 9; Öztürk, "Kırım Hanlığı", s. 484-485.

⁴³ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi", s. 206.

⁴⁴ Aslanapa, "Kırım'ın Kısa Tarihçesi", s. 24; Halil İnalçık, "Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700", *Türkiye Rus İlişkilerinde 500. Yıl 1491-1992* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), s. 25.

⁴⁵ Halil İnalçık, *The Customs Register of Caffè (1487-1490)*, Turkish Sources XXII (Cambridge: Harvard University Press, 1995), s. 110.

⁴⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002), s. 208.

⁴⁷ Öztürk, "Doğu Avrupa Türk Mirası", s. 17.

soyundan geldiği kabul edilen aileye mensup olması önemliydi. Aksi takdirde atanması mümkün değildi. Hatta sultan Kırım hanlarını kendi saltanatının varisi olarak görmekteydi. Çünkü Osmanlı soyundan sonraki en soylu aile Kırım han ailesiydi.⁴⁸

Osmanlı Devleti kendi çıkarlarına göre hanlığı yönlendirmek ve hanların kendisine itaat etmesini sağlamak amacıyla hanzadeleri rehin tutmak gibi bir yol gütmüştür. Bu durum batılı seyyahların ilgisini çekmiş ve seyahatnamelerinde sık sık bu konuya yer vermişlerdir. Albertus Bobovius adında bir devşirme de bu gezginlerden birisidir. Osmanlı sultanının karşılama merasimini betimlediği eserinde Kırım Hanlığı ile ilgili vermiş olduğu bilgiler oldukça dikkat çekicidir.

“Sol yanında, ayakta duran kapağası önce Tatar hanının veya Tataristan İmparatorunun Topkapı Sarayı’nda rehin tutulan oğullarını tahta yaklaştırır; babalarının eylemlerinden sorumlu tutulmak üzere rehin olarak alıkonmalarının nedeni, Tatar hanını her zaman padişahın tarafında kalmaya ve onun çıkarlarını kollamaya zorlamaktır. Padişah bu yolla Tataristan tacını, hanedandan biri olması koşuluyla, canının istediğine verebilir veya yerine başka birini geçirmek istediği zaman, hanı ya da kralı tahtından indirebilir; bu Tatar hanları ailesi Osmanlı hanedanına veliahttır ve eğer Osmanlılar tükenirse Türklerin İmparatorluğuna onlar getirilecektir. Padişahı yerlere kadar eğilerek ve ona eyyam-ı şerif [kutlu günler] size mutluluk getirsin, diyerek ilk selamlayanlar bu rehinelendir” daha sonra padişahın elini öperler, padişah da parmaklarının ucuyla ellerine dokunur”.⁴⁹

Gerçekten de Bobovius’un anlattıkları Osmanlı Devleti’nin bilinçli olarak Kırım hanlarını sıkı kontrole tabi tuttuklarını açık bir şekilde göstermektedir. Merkezden gönderilen *hatt-ı hümayunlar* ilgili durumun en bariz kanıtıdır. Eğer Osmanlı sultanı hanın faaliyetlerinden hoşnut değilse ya da çıkarlarını zedeleyeceğini düşünüyorsa müdahale etmekten çekinmiyor, İstanbul’da tuttuğu rehine hanzadelerden birini Kırım tahtına gönderiyordu. Bu duruma örnek olarak 1627 yılında hanlığa bir hatt-ı hümayun gönderilmiştir. Padişah, Kırım Hanı Mehmed Giray ve Kalgay Şahin Giray’ın reyaya yaptığı zulümler, şeriata ve padişahın

⁴⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Ercan Türk (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), s. 75.

⁴⁹ Albertus Bobovius, *Topkapı Sarayı’nda Yaşam*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009), s. 64.

emirlerine aykırı işlerinden dolayı görevlerine son verildiğini; yerlerine ise İstanbul'dan gönderilen Canıbek Giray Han ve Kalgaylığa ise Devlet Giray Han'ın atandığını bildirmiştir.⁵⁰ Padişah bununla da yetinmeyip Mehmed Giray Han'ın karışıklık çıkarmasını önlemek amacıyla İstanbul'a gönderilmesini de emretmiştir.⁵¹

Osmanlı sultanı hanlığın sadece başına geçecek hanı belirlemiyor, aynı zamanda onun tüm faaliyetlerini de kontrol altına almaya çalışıyordu. Ancak coğrafi uzaklık her zaman istenilen kontrol mekanizmasının işlerliğini sağlayamıyordu. Tabiiyete göre teoride hanlık iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde sultana bağımlıydı. Fakat konum olarak otoritenin kaynağı olan merkezden uzaklık, Osmanlı'dan etkilenme ve yaptırım gücünü azalttığı gibi Kırım hanlarına da kendi gücünü inşa etme ve komşu devletlerle iş birliği yapma imkânını taniyordu. Merkez otoriteden uzakta kalmak, kontrol gücünü zaman zaman ele geçirmeye ve çeşitli bağlantılar kurmaya olanak vermekteydi. Ancak, Osmanlı Devleti'nin de bu tip olaylarda durumdan haberdar olduğu takdirde müdahale etmesi kaçınılmazdı.

Kırım Hanlığı'nın geçim kaynaklarının başında akınların geldiği bilinmektedir. Bu akınlar sonucunda Kırım atlıları ülkelerine köle ve çeşitli ürünler getirmekteydiler. 29 Eylül 1564 Cuma Günü merkezden gönderilen bir *name-i şerifte* Kırım atlılarının Lehistan'a akın yaptıkları, çok miktarda esir ve hayvan getirdikleri yazmaktadır. Sultanın emri ise bu esirlerin serbest bırakılması, alınan hayvanlarında tekrardan sahiplerine iade edilmesi yönündedir.⁵² Örnekleri çoğaltmak mümkündür, ancak yukarıda bahsettiğimiz hususlar Kırım hanlarının Osmanlı Devleti'nden ne tam bağımsız ne de tam olarak bağımlı olduğunu, yarı özerk bir şekilde ilişkilerini sürdürdüğünü göstermesi açısından önemlidir.

⁵⁰83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1047/1626-1628), Özet, Transkripsiyon, İndeks ve Tıpkıbasım (Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2001), s. 70.

⁵¹83 Numaralı Mühimme Defteri, s. 71.

⁵²6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Özet-Transkripsiyon ve İndeks (Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995), s. 121.

2.6 Kırım'da II. Hacı Giray Han Dönemi

1648 yılında doğan II. Hacı Giray⁵³, I. Selâmet Giray'ın torunudur. Kendisinden önceki Kırım Hanı Murad Giray ile kardeş çocuklarıdır. Boyu kısa olduğundan halk arasında *üzengisi uzun* diye bilinir. Tahta geçen II. Hacı Giray Han, Selim Giray'ın oğlu olan Devlet Giray'ı kalgay, Azamet Giray'ı ise nureddin ilan etmiştir.⁵⁴

II. Hacı Giray'ı hanlığa getiren sürecin başlangıcı Osmanlı Devleti'nin 1683 yılında Avusturya'ya karşı yaptığı II. Viyana Kuşatması'dır. Kuşatma büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yenilgi Osmanlı Devleti'ne kadar Kırım Hanlığı'nı da olumsuz etkilemiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin bölgedeki siyasi gücünün azalmasına yol açmıştır. Böylelikle Rusya, Doğu Avrupa'nın üstün gücü haline gelmeye başlamıştır. Kuşatma sırasında Kırım Hanı olan Murad Giray, durumdan sorumlu tutularak 1683 yılında hanlıktan azledilmiştir.⁵⁵ II. Hacı Giray Han döneminde politik güç dengeleri değişmiş ve bu durum Kırım'ın toplumsal yaşantısını da etkilemiştir.

II. Viyana Kuşatması'nda başarılı olunamayınca Sadrazam Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Devleti'nin kuşatmadaki başarısızlığa Kırım Hanı Murad Giray'ın sebep olduğunu mektuplarla padişaha bildirmiştir. Murad Han, H. 1094 yılı Şevval ayında (Eylül-Ekim 1683) padişah tarafından görevden alınmıştır. Murad Giray Han'ın azledilmesinin bir diğer nedeni ise Mangıt kabilesinin ön plana çıkmasından dolayı kabile beyleri arasında meydana gelen karışıklıklarla hanlıkta huzurun bozulmasıdır. Bu çalışmanın merkezini teşkil eden Kırım Hanı II. Hacı Giray Han ise

⁵³ Halim Giray'ın *Gülbün-ü Hânân* adlı eseri Kırım hanları ile ilgili elimizdeki en önemli birincil kaynaklardır. Halim Giray tarafından 1811 tarihinde tamamlanmıştır. Eser, hanlığın kurucusu olan Hacı Giray'dan başlamak üzere tüm Kırım Hanları hakkında bilgi verir. Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân*'da hanların hayatları, kişilik özellikleri ekseninde Kırım tarihini yazmıştır. Çalışmamızda II. Hacı Giray'ın hayatı ile ilgili bilgilerin önemli kısmı bu kaynaktan elde edilmiştir. Bkz. Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme-Metin ve Tıpkıbasım*, haz. Alper Başer, Alper Günaydın (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları, 2013); Halim Girây, *Gülbün-i Hânân (Kırım Tarihi)*, haz. İbrahim Gültekin (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019).

⁵⁴ Halil İnalçık, "II. Hacı Giray", *DİA*, C.14 (1996), s. 475.

⁵⁵ Öztürk, "Kırım Hanlığı", s. 498.

Murad Giray'ın (1678-1683) tahtan indirilmesinden sonra Hicri 8 Şevval 1094 yılında (30 Eylül 1683) iktidara gelmiştir.⁵⁶

II. Hacı Giray Han, II. Viyana kuşatması sırasındaki mücadeleleriyle ünlenmiştir. Dokuz ay süren iktidarı sırasında Lehistan'ın Besarabya'yı işgal etmesine karşı koyarak İsmail geçidi yakınlarında mücadeleler vermiştir. Hanların lütf ve ihsanlarına alışmış Kırım ileri gelen yönetici ve aristokratları, II. Hacı Giray Han'ın bu duruma önem vermeden davranmasını tepkiyle karşılamıştır. Halk üzerinde etkisi fazla olan mirzalar ve sultanlar da Hacı Giray'ın paraya düşkün olduğunu söylemeye başlamışlardır. II. Hacı Giray'ın geliri çok olan Karaçi beylerine ait yerlere el koyması da huzursuzluğu artırmıştır.⁵⁷

Bir müddet sonra II. Hacı Giray Han iç mücadeleler, siyasi entrikalar ve kabilelerin hoşnutsuzluğu gibi sebeplerle azledilerek Kırım Hanlığı'na I. Selim Giray ikinci kez atanmıştır.⁵⁸

II. Hacı Giray Han'ın iktidarını kaybetmesinin nedenleri arasında Karaçi beylerine ait yerleri ele geçirmesi de gösterilmektedir. II. Hacı Giray Han, kabile aristokrasisinin çok fazla etkin olduğu Kırım topraklarında, kabilelerin gücünü göz ardı etmiştir. Karaçi Beyleri'nin duyduğu rahatsızlığın da etkisiyle II. Hacı Giray Han 15 Recep 1095 (28 Haziran 1684) tarihinde azledilmiştir.⁵⁹ Azledilmesinde, İstanbul'da bulunan yeni sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın da eski sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın tarafında olanlar gibi II. Hacı Giray'ı hanlıkta görmek istememesi etkilidir. Sadrazam aradığı fırsatı Kırım asilzadelerinin talepleri ile bulmuş ve padişaha hanı azlettirmiştir. II. Hacı Giray, Mangup Kalesi'ne gönderilen görevli kapıcıbaşı tarafından Rodos'a götürülmüş ve orada vefat ederek aynı yere defnedilmiştir. 41 yıl yaşayan II. Hacı Giray'ın hanlığı sadece dokuz ay

⁵⁶Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân*, s. 71.

⁵⁷ Halil İncalcık, "II. Hacı Giray", s. 476.

⁵⁸ Öztürk, "Kırım Hanlığı", s. 498.

⁵⁹Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân*, s. 72.

sürmüştür.⁶⁰II. Hacı Giray'ın Cengiz'in torunları arasında nadir görülecek kadar gayretli, bahadır ve cesur olduğu kaynaklarda belirtilir.⁶¹

II. Hacı Giray Han azledildikten sonra yerine getirilen I. Selim Giray toplamda dört defa Kırım'a Han olmuş ve Sultan IV. Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa, III. Ahmed olmak üzere beş Osmanlı padişahı döneminde devlet hizmetinde bulunmuştur.⁶²I. Selim Giray'ın ilk saltanatı 1671-1678, ikinci saltanatı 1684-1691, üçüncü saltanatı 1692-1699, dördüncü saltanatı ise 1702-1704 yılları arasındadır.⁶³ Toplamda 33 yıl boyunca aralıklarla Kırım tahtına oturmuştur. II. Hacı Giray Han'ın halefi olan I. Selim Giray, hanlığın başına tekrar geçtiğinde eskisinden daha iyi bir yönetici profili sergilemiştir.⁶⁴ Diğer bir ifade ile gönülleri fethetmiştir.⁶⁵ II. Hacı Giray Han'ın başarısız idaresi ve Kırım'daki kabileleri, dolaylı olarak da halkını memnun edememesi gibi nedenlerle görevden alındığı düşünüldüğünde, I. Selim Giray Han'ın aynı durumun kendisinin başına gelmemesi için böyle davrandığı sonucuna varılabilir.

Bu çalışmada II. Hacı Giray Han dönemini inceleme nedenlerimiz arasında hanın dokuz ay kadar kısa süren iktidarının toplumsal, siyasi ve ekonomik okumalarını yapabilmektir. Bunun yanında incelenen kaynaklarda han döneminde yaşanan hoşnutsuzluğun nedenlerini takip etmektir. Kırım topraklarında yaşayan insanların iktidardaki başarısızlığı nasıl gördükleri ya da görmediklerini, han değişikliğinden olumlu-olumsuz etkilenmelerini analiz etmek için II. Hacı Giray Han dönemi seçilmiştir.

II. Hacı Giray Han'dan sonra Osmanlı Devleti'nin I. Selim Giray'ı ikinci kez tahtta çıkarmasında temel olarak iktidar zafiyetini telafi etme gayesi vardır. Ayrıca II. Hacı Giray'ın Karaçi beyleri ile yaşadığı sorunların hanlıktan azledilmesinde büyük etkisi vardır.

⁶⁰Halim Girây, *Gülbün-i Hânân (Kırım Tarihi)*, s. 121.

⁶¹Derya Derin, *Abdülğaffar Kırımı'nın Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003), s. 76.

⁶²Ahmet Cevdet Paşa, "Kırım ve Kafkas Tarihçesi", haz. Ahmed Özyayın, *Emel Dergisi*, S. 221 (1997), .s. 21.

⁶³Derin, *Umdet'ül-Ahbar*, s. 59-60.

⁶⁴Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 50; Akdes N. Kurat, *IV - XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*(Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972), s. 255-258.

⁶⁵Derin, *Umdetü'l-Ahbar*, s. 60.

2.7 Kırım Hanlığı'nın Aristokrat Yapısı ve Hanlığa Etkisi

Hanlığın idari yapısının bir bölümünü de kabileler oluşturmaktadır. Kabile aristokrasisinin olduğu Kırım Hanlığı'nı Giray sülalesi yönetmektedir. Ancak diğer sülaler de yönetimde etkilidirler.⁶⁶ Kabilelerin yönetim mekanizmasına etkilerinden öncehanlığa katılma süreçlerini de incelemek gerekmektedir.

I. Hacı Giray, Altın Orda'ya karşı Kırım'ın bağımsızlığını elde etmek istediğinde birçok Tatar kabile ve asilzadelerini kendi tarafına çekmek istedi. Hacı Giray, Altın Orda'ya karşı güçlendikçe bu Tatar kabileleri de Kırım taraflarına göç ettiler. 1453 ile 1466 arasında üç büyük kabile (Şirinler, Barınlar ve Kongratlar) batıya doğru göç ettiler. Altın Orda'yı geçmişte güçlendiren kabile desteği artık hanlığın eline geçmiştir. Bu kazanç hanlık için önemlidir ancak beraberinde hanlığa bazı sıkıntılar da getirmiştir. Kabileler, hanlığı hem güçlendiren hem de zayıflatan unsur haline gelmişler ve hattahana karşı kabile reisleri kendi güçlerini ve bağımsızlık iddialarını diri tutmuşlardır. Bu durum aslında onların içinde bir denge unsur oluşturmuştur. Hanlık varlığını sürdürmek için kabilelere ihtiyaç duymaktadır. Ancak kabilelerin güçlü varlıkları hanlık için her daim bir tehdittir. Sadece Tatar kabileleri batıya gitmemiş aynı zamanda Altınorda'nın iç politikasını şekillendiren ve geçmişte siyasi olarak güçlü olan başka kabileler de göç etmiştir. Bu kabileler için hangi devletin veya yöneticinin olduğunun kendileri için önemi yoktur ve güçlerinden vazgeçme niyetinde de değillerdir.⁶⁷ İncalcık'a göre 1456 yılında Kefe'de bulunan Cenevizliler bu yeni gelen kabilelerin bir kısmının reislerini Hacı Giray'a karşı kıskırtmış ve yerine oğlunu geçirmek istemişlerdir. Birkaç ay süren karışıklık hanlığı olumsuz etkilemiştir. Bu olay kabilelerin hanlık üzerindeki etkisini idrak edebilmemizi sağlar. Kırım Hanlığı'nda kabileler yönetici değiştirecek kadar güçlüdürler.

Kırım Hanlığı Cengiz Han'ın soyundan gelen liderin etrafında kabilelerin bir araya gelmesi ile meydana gelmiştir. Kırım Hanlığı bu yönüyle siyasi örgütlenme açısından Altınorda Devleti ile benzerlik göstermektedir. Kabile birliğine "Dört Karaçi Bey" veya "Dört Ulus Sistemi" adı verilmektedir. Bu dört kabile Şirin, Barın,

⁶⁶Halil İncalcık, "Giray", *DİA*, C. 14 (1996), s. 73.

⁶⁷Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 10.

Argın ve Kıpçak kabileleridir. Daha sonra bunlara Kıyat, Mangıt, Sicivut ve Kongrat kabileleri de eklenmiştir.⁶⁸Kabile aristokrasisinde kabileler genellikle dört bey olarak belirtilirken Baron de Tott, onların altıya yükselmiş olduğunu yazarak Kırım Hanlığı'nın en yüksek idari tabakasını meydana getirdiğini vurgulamaktadır.⁶⁹

Beylerin görevlerinin başında beyliklerini idare etmek vardır. Bir diğer görevleri ise divan üyesi sıfatıyla divanda hana tavsiyelerde bulunmak ve Osmanlı sultanına kurultayın isteklerini dile getirmektir.⁷⁰Karaçi beylerinden en yüksek mevkide olana *baş karaçi* denilmektedir. *Baş karaçi* yeni han seçimi sırasında kurultayı toplantıya çağırabilmektedir.⁷¹

Karaçi beyleri, kabile çıkarlarını hem hana karşı hem de diğer kabilelere karşı korurlardı. Askerî seferlerde kabile beyleri kendi askerlerini kumanda ederdi yani herkes kendi kabile sancağı altında savaşırdı. Karaçi beylerinin kendilerine ait sarayları, saray görevlileri ve Giray Hanedanı gibi Kalgay ve Nureddinleri vardı. Kabileler kendi kabilelerine bey seçmek istediklerinde Kırım Hanı'nı kesinlikle seçimlere karıştırmazlardı. Kabile beyinin en büyük erkek çocuğu kabile reisi olurdu. Ayrıca kabile beyleri, beyliklerinde görev yapan kadıları da kendilerini kontrol eder ve uygulamalarını takip ederlerdi.⁷²

Nitekim tez çalışmasının asıl konusu olan II. Hacı Giray Han'ın da iktidarlığının kısa sürmesinde söz konusu kabilelerin etkisi büyüktü. Etkin güç sahibi olan bu kabileler, bir bakıma devletin görünmeyen yöneticileri konumundaydı.

2.7.1 Kırım Hanlığını Oluşturan Kabileler

Kabileler içinde en etkili olan Şirinlerdir. Şirin ismi kabile adı olarak Türk kökenli olmayan ve daha önce kullanılmayan bir kelimedir.⁷³

1475 yılında Şirin kabilesinin reisi Eminek Mirza hanla bozuşmak için bir bahane bulmuş ve II. Mehmed'ten Kefe'ye saldırıp ele geçirmesini talep etmiştir.

⁶⁸Alper Başer, "Kırım Hanlığı Tarihinde Mangıt Kabilesi", *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), s. 76.

⁶⁹Öztürk, "Doğu Avrupa Türk Mirası", s. 35.

⁷⁰Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 23.

⁷¹Maria Ivanics, "Bozkır'daki Bir Kabilenin Kökeni ve Yükselişi: Şirinler", çev. Mustafa Işık, *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), s. 55.

⁷²Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 86-87.

⁷³Ivanics, "Bozkır'daki Bir Kabilenin Kökeni", s. 57.

Alan W. Fisher'in aktardığına göre bu durum Şirin kabile reisi ile Osmanlı Sultanı arasındaki ilk yazışma değildir.⁷⁴ Şirin Beyi Eminek Mirza'nın faaliyetlerinden anlaşılacağı gibi kabileler hanlığın siyasetinde önemli rol oynamışlardır.

Şirin kabilesi, hanlığın kaderini tayin eden kabilelerden olmuştur. Mangıt kabilesi Kırım'a geldikten sonra hanın elinde Şirinlere karşı bir denge unsuru oluşmuştur.⁷⁵ Han bu sayede Şirinlerin gücünü kırabilmek için Mangıtları kullanmıştır. Şirin Kabilesi'nde Şirin ailesinin en yaşlı erkeği Şirin Beyi adıyla anılırdı. Şirinlerin kendilerine ait kalgaylık makamı bulunurdu. Şirin beyinden sonra Şirin ailesinin yaşça en büyüğü kalgay olurdu.⁷⁶

Evliya Çelebi, 29 Eylül 1657 Cumartesi günü Kırım Hanı Mehmed Giray Han ile birlikte 87.000 Kırım askerinin Osmanlı Devleti'nden gelen bir görevliyi selamladıklarını söyler. Bu askerlerin Şirin, Mansur, Sincivit, Arkın, Ulan, Orak, Bardak, Nogay'dan ve birçok aşiretten geldiğini belirtir. Gerçekten de hanın bu aşiretlerden sağladığı askerler Kırım ordusunun bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu askeri yapı Kırım Hanlığı'nda soylu olsun ya da olmasın beylerin neden bu denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü hanlık askeri gücünün büyük kısmını kabile askerleri oluşturmaktadır.

Kırım Hanının kızları Karaçi beyleri ile evlendirilirdi. Evliya Çelebi, han kızlarından doğmuş olan bu beylere Ulan (Olan) denildiğini belirtir.⁷⁷ Bu beyler eğer hanın ailesinden tahta çıkacak kimse kalmazsa tahtın varisi konumundaydılar.⁷⁸ Bir diğer beylik ise Sincivit idi. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Sincivit dediği kabile, literâtürde Süvcüt adıyla karşımıza çıkar. Kabile Altınorda zamanında Kırım'a gelip yerleşmiştir.⁷⁹

⁷⁴ Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 14.

⁷⁵ Başer, "Mangıt Kabilesi", s. 80.

⁷⁶ Öztürk, "Doğu Avrupa Türk Mirası", s. 43.

⁷⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*, haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff, 10. Kitap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), s.35.

⁷⁸ Martin Bronevskiy, *Kırım*, çev. Kemal Ortaylı (Ankara: Ege Matbaası, 1970), s. 41.

⁷⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmaların Transkripsiyonu-Dizini*, haz. R. Dankoff, S. Kahraman, Y. Dağlı, 7. Kitap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006) s. 224;

Bir de sıradan halktan ayrılan nöker ve imildaş vardır. Kelime manası yoldaş, sırdaş olan nöker ve imildaşlar, efendileri olan beye ve hana ölümüne sadıklardır. Hanın uğruna her fedakârlığı yapan özel muhafız birliği niteliğindedir.⁸⁰ İmildaşlar düzenlenen askerî harekâtlarda hanın en yakınında bulunarak han ile meşverette bulunurlar ve hanın güvenliğinden sorumlu olurlardı.⁸¹Bu alt başlık altında bahsedilen tüm beyler Mirza olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Mirza olarak bilinen bir zümrenin varlığı söz konusu değildir. Karaçi olsun ya da olmasın kabilelerin önde gelen kişileri bu unvan ile anılmaktadır.⁸² Yücel Öztürk, Baron de Tott ve Pallas'ın gözlemlerine dayanarak dört karaçinin dışında bu unvana sahip kişilerin Osmanlı'daki devşirmeler ile benzerlik gösterdiğini söylemektedir.⁸³

Dört Karaçi beyinin dışında bölgede birçok kabilenin varlığı söz konusuydu. Mirza olarak bilinen bu zümrenin soydan gelen bir asaleti yoktu. Han'a hizmette bulunurlar ve yararlılık sağladıklarında kendilerine sonradan bir asalet tevcih edilirdi. Sahip oldukları unvan ile sıradan insanlardan statü bakımından ayrılırlardı. Dört karaçi beyinden farklı olarak ilk zamanlar kendilerine han tarafından verilen toprakları Han'a hizmet ettikleri sürece kullanma hakkına sahip olmuşlardı. Hizmetleri bittiğinde ise toprakları iade ederlerdi. Sonrasında han bunlara daimi olarak toprak vermeye başladı. Böylelikle Han, mirza beylerini kendine bağlamanın da yolunu bulmuş oldu.⁸⁴ İkinci dereceden asil olan bu beylerin en önemlileri sırasıyla Yaşlavlar, Ulanlar, Sincivit (Süvcüt) Beyleri, Nökör ve İmildaşlardır. Yaşlavlar hanlığın merkezi olan Bahçesaray'da yaşamaktaydı. Bu kabilenin nüfusu hayli kalabalıktı. Eski yurt'ta bu aileye mensup beylerin mezarları bulunmaktaydı.⁸⁵

Hanın aldığı kararlardan rahatsızlık duyulursa yüksek meclis toplanıp kabile beylerini acil toplantıya çağırırdı. Bu durum hanın yetkisinin sınırlarını aştığı veya doğru kullanmadığı, bir şekilde görevini düzgün yapmadığı ve bundan dolayı

⁸⁰Halil İnalçık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel Dergisi*, S. 135 (1983), s. 57.

⁸¹ Serkan Acar, "Türk Tatar Hanlıklarında İmildaşlık (Sütkardeşlik)", *Altay Topulukları Aile ve Aile Değerleri* (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2019), s. 99.

⁸² Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten İdil Kanalı ve XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Rus Münasebetleri)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), s. 83.

⁸³ Öztürk, "Doğu Avrupa Türk Mirası", s. 32-33.

⁸⁴ Abdullah Zihni Soysal, "Kırım Hanlığında Asilzadeler", *Emel Dergisi*, S. 83 (1974), s. 19-20.

⁸⁵ Öztürk, "Doğu Avrupa Türk Mirası", s. 44; Soysal, "Kırım Hanlığında Asilzadeler", s. 18.

yetkilerinin elinden alınacağı anlamına gelirdi.⁸⁶ Yüksek meclisin toplanıyor olması hanın beylerle ilişkilerini iyi tutmasının önemini ortaya koymaktadır.

2.8 Kırım'da İdari Yapı

2.8.1 Han

Kırım'da yönetim eski Türk devletlerinde olduğu gibi hanın elindedir ve han Bahçesaray'da yaşamaktadır. Büyük olmayan ve iki dağın arasında kurulmuş olan şehirde, yapımında taş kullanılmış tek bir yapı vardır. Bu yapı hanın sarayıdır ve han yaşamını burada sürdürmektedir.⁸⁷

Han, Giray sülalesinin bir ferdidir. Giray sülalesinin kökeni Cengiz Han'ın oğlu olan Cuci'nin küçük oğlu Togay Timur'a dayanmaktadır. Giray kelimesi, Nemeth Gyula'ya göre Türkçe ker (en kudretli mahluk, dev) ve küçültme eki, eyden oluşmuştur. Giray kelimesine ve benzer şekilleri olan kerey, kirey, kiray kelimelerine kabile, boy adı olarak Kazak, Türkmen, Başkırt, Buret ve Moğollarda da rastlanmaktadır. "Giray" lakabını ilk defa kullanan Hacı Giray'dır. Sonrasında oğullarından Mengli Giray bu unvanı kullanmış ve kendisinden sonraki tüm hanlar onun soyundan geldiği için hanlara verilen "Giray" unvanı kabul görmüştür. Giray lakabı, han ailesiyle akrabalık ilişkileri kuran Şirin beylerinin bazılarında da verilmiştir.⁸⁸

Bahçesaray'ın yönetiminde en etkili kişi hanlığın idaresi elinde olan handır. Han yönetici olarak Kırım'ın her yerinde etkindir ancak bizzat ağırlığını hissettirdiği yer Bahçesaray'dır. Hanın bu şehirde bulunması şehrin karakterini de etkilemektedir. Bundan dolayı Bahçesaray'da askeri ve idari yapının şekillendirdiği bir şehir ortaya çıkmıştır. Çünkü hanın devlet işlerini görüştüğü, elçileri ağırladığı, sarayını ve hanlığını koruyan kapı kullarının yaşadığı yer burasıdır.⁸⁹

Osmanlı padişahı hanı sefere çağırdığında emrindeki askerlerle birlikte gitmek zorundadır. Seferlerde yararlılık gösterdiklerinde hanlar ayrıca

⁸⁶Öztürk, "Doğu Avrupa Türk Mirası", s. 36.

⁸⁷ Bronevskiy, "Kırım", s. 24.

⁸⁸ İnalçık, "Giray", *DİA*, C. 14 (1996), s. 76.

⁸⁹Fırat Yaşa, "Bahçesaray (1650 – 1675)", (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), s. 13.

ödüllendirilmektedir. Padişah tarafından çağrılmasına rağmen sefere gitmeyen han, azledilebilir ve yerine İstanbul'dan yeni bir han atanabilirdi.⁹⁰

Hanın emrindeki hizmetkârlar arasında, emircibaşı, mataracibaşı, kilercibaşı, çaşnigirbaşı, mehterbaşı, cebecibaşı, seyisbaşı, kapıcıbaşı, şatırbaşı, içoğlan, balcibaşı, silahdar, çadircibaşı, hekimbaşı, bazarcibaşı çukadar, kapı kethüdası gibi görevliler yer almaktadır. Bununla birlikte hanlık idaresinde, şeyhülislam, kazasker, veziriazam ağa, defterdar, kaymakam, tat ağası, yalı ağası, hazinedarbaşı, cizye kâtibi, hazine kâtibi, muhasebe kâtibi unvanlı kişilerin de bulunduğu bilinmektedir.⁹¹Han, her ne kadar otoritenin başında bulunsa da yukarıda da bahsedildiği gibi kullandığı yetkiler sınırsız değildir. Han, bir taraftan Osmanlı Devleti'nin emirlerini yerine getirirken, diğer taraftan kendisini görevden alma hakkını elinde tutan hem padişah hem de kabile beylerinin gücünün gölgesinde varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır.

2.8.2 Kalgay

Han, Kırım'da bulunmadığında yerine bakan kişiye “*kalgay*” denilmektedir. Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân* adlı eserinde Mehmed Giray zamanında bu makamın ortaya çıktığını ve Kırım hanını temsilen kalgay ünvanının kullanılmaya başlandığını söylemektedir. Mehmed Giray'dan sonra bu makam Kırım'da süreklilik arz etmiştir.⁹²

Kalgay, Kırım'da handan sonra en yetkili kişidir. Genellikle hanın ya en genç kardeşi ya da en büyük oğlu bu makama seçilirdi. Seçilen kişi hanın sağ veziri olurdu ve Akmescit'te ikamet ederdi.⁹³ Kalgay, handan sonra hanlığıniki numarasıdır ve handan sonraki en yüksek makamda bulunurdu. Bu sebeple Müneccimbaşı, Osmanlı Devleti'ndeki veziriazam ile kalgayı birbirine benzetmiştir.⁹⁴

Kırım hanları oğullarından birisini Kalgay tayin etmek istediğinde reayanın memnuniyetsizliğinin önüne geçmek veya taraflar arasındaki kanlı mücadeleleri

⁹⁰ İnalçık, “Giray”, s. 76.

⁹¹ Bıyık, “Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)”, s. 35.

⁹² Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân*, s. 72.

⁹³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 10. Kitap, s. 35.

⁹⁴ Halil İnalçık, “Kalgay”, *DİA*, C. 24 (2001), s. 259.

engellemek için öz kardeşlerini gizlice öldürtmektedir. Hanın kardeşlerinden birçoğu öldürülmek için hanlıktan kaçmış ve Osmanlı sultanının himayesine girmiştir. Padişah bu şekilde kendisinesığınanları memnuniyetle karşılamış ve onların giderleri için pay ayırmıştır.⁹⁵ Osmanlı padişahının gösterdiği ilginin nedeninin, han ile anlaşmazlığa düştüğü takdirde kendisine iltica edenlerden birisini han olarak atama fikrinin olduğu düşünülmektedir.

Martin Bronevskiy'in seyahatnamesinde kalgayı hanın değil bölge ahalisinin seçtiği vurgulanmaktadır.⁹⁶ Ancak Kırım'ın yönetim anlayışı düşünüldüğünde hanın yerine geçecek kişi olan kalgayı reayanın seçmesinin ihtimali düşük görünmektedir.

Kalgaylık makamının doğması özel şartların getirdiği yeni bir durumdur. Mengli Giray'ın kardeşlerinin taht kavgasına girişmeleri oğlu için bu makamı oluşturma sebebi gösterilmektedir. Kalgay Mehmed Giray babası Mengli Giray'ın son yıllarında hanlığı fiilen idare etmiştir. Başarılı bir yönetim sergilemesi üzerine Osmanlı tabiiyeti ve kabile aristokrasisi karşısında denge unsuru olan kalgay makamı daha sonra tahta geçen hanlar tarafından da korunmuştur. İktidara gelen han kendinden büyük kardeşini, kardeşi yoksa oğlunu kalgaylığa getirmiştir. Teâmüle göre han ölünce yerine kalgay ve boşalan kalgaylık makamına da nureddin geçmekteydi. Bu şekilde, padişahın keyfine göre han tayininin ve kabile aristokrasisinin hanlık makamına etki etmesinin önüne geçilmiştir. Giraylar sülalesinde han olan kırk kişiden yirmi dördü kalgaylıktan ve beşi nureddinlikten hanlığa geçmiştir. Hanın bizzat gitmediği seferlere kumandan olarak kalgay gitmektedir. Kalgay kendi adına yarlık çıkarmakta ve yabancı devletlerle doğrudan doğruya yazışmada bulunmaktadır.⁹⁷

Kırım Hanlığı, Moğol İmparatorluğu ve Altınorda Devleti'ndeki kanunları kendi hâkimiyetindeki topraklarda uygulamaktadır ve han hüküm vereceği zaman tıpkı ardılları gibi yarlıklar yazmaktadır. Yarlık denilen belgeler kanun

⁹⁵ Bronevskiy, "Kırım", s. 41.

⁹⁶ Bronevskiy, "Kırım", s. 5.

⁹⁷ İnalçık, "Kalgay", s. 259.

niteliğindedir.⁹⁸ İlerleyen bölümlerde kadı sicillerine yansıyan hanın veya kalgayın emirlerini içeren çeşitli yarlık örnekleri ele alınacaktır.

2.8.3 Nureddin

Kırım Hanlığı'nda kalgay dışında “nureddin” sultanlık makamı vardır. Evliya Çelebi bu makama sol vezir demiştir.⁹⁹ Nureddin kalgaydan sonra gelen makamdır ve ikinci veliahttır. Nureddin Bahçesaray'a bir saat mesafede olan Kaçı denilen mevkide Kadı Sarayı'nda yaşamaktadır.¹⁰⁰

Evliya Çelebi, han divanında Nureddin'in, hanın sol tarafında oturduğunu söyler (sol vezir). Kaçı ırmağından Gözleve, Or, Çilişke ve Abrat kalelerine kadar uzanan bölgede yer alan iki yüz elli köye ait davalara Nureddin sultanın bakıp hüküm verdiğinden de bahsetmektedir.¹⁰¹

2.9 Taşra Örgütlenmesi

Kırım Hanlığı kurulduğunda ilk olarak merkezi *Solhat* denilen mevkidir. Daha sonra XV. yüzyılın ortalarına doğru hanlığın merkezi Kırk Yer'e taşınmıştır. I. Hacı Giray'ın kurduğu düşünülen Salaçık ve en sonunda da Bahçesaray şehri hanlığın merkezi olmuştur.¹⁰²

Kırım Hanlığı'nın idari yapısı, Osmanlı Devleti'ndeki gibi kaza, kasaba (nahiye), mahalle ve köy şeklindedir. Osmanlı Devleti geniş toprakları ve ülkede yaşayan insanları yönetmek amacıyla kaza müesseselerini oluşturmuş, merkezdeki gücünü, adli ve idari birimler olan söz konusu yapılar üzerinden tesis etmiştir.¹⁰³

⁹⁸Akdes Nimet Kurat, “*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlıklar ve Bitikler*” (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1940), s. 65.

⁹⁹Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 10. Kitap, s.35.

¹⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)*, C. 3, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011), s. 4; Ahmet AyhünErşahin, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 25.

¹⁰¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 7. Kitap, s. 228.

¹⁰²Nicole Kançal-Ferrari, *Kırım'dan Kalan Miras Hansaray* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005), s. 44-46.

¹⁰³Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Yapısı*, C.2 (Ankara:Yapı Kredi Yayınları, 1979), s.82.

2.9.1 Kazalar

Kaza, Selçuklu idari teşkilatında olmayan fakat Osmanlı'nın kendine has yönetim birimi olarak tasarladığı yönetim birimidir.¹⁰⁴ Kaza yönetiminin başında ise kadı bulunmaktadır.¹⁰⁵

Kırım kadı sicilleri incelendiğinde, Kırım'da bulunan kazaların isimlerinin dib, orta, nısf şeklinde ayrıldığı görülmektedir. Coğrafi konumları ve büyüklükleri dikkate alınarak yapılan bu ayırmda, yönetim yönünden kolaylık amaçlanmıştır.¹⁰⁶XVII. yüzyıl ortalarında Kırım'ı ziyaret eden Evliya Çelebi'ye göre, Kırım'da toplam yirmi dört kadılık yani kaza vardır. Bunlardan dört tanesi Osmanlı Devleti'ne doğrudan bağlı olan Kefe eyaletine aittir. Hanlığa ait olan toplam yirmi kaza bulunmaktadır.¹⁰⁷

İncelenen 25 ve 26 numaralı kadı sicillerindeki kayıtlarda Akmesjid, Karasu, Argın, Bahçesaray, Kerş, Orta Kerş, Öte Kerş, Dib Kerş, Dibçongar, Ortaçongar, Eski Kırım, Gözleve, Menküfe, Küçük Karasu, Kefe, Mangub, Salgır, Şeyheli, Suğdak, Tamak, Ribat, Sakal, Balıklava, Akkerman, Şorkazalarının isimlerine rastlanmıştır. Bahçesaray büyüklük olarak doksan iki köyle diğer kazalar arasında ilk sırada yer almaktadır. Hanlığın merkezi olmasınedeniyle diğer kazalara oranla daha büyüktür.¹⁰⁸

Rus yazarlara göre “Bahçesaray 32 camii ve 30 mahallesi olan büyük bir Müslüman şehri idi. 4 kilometre uzunluğunda olan şehrin 2,5 kilometre uzunluğunda bir ana çarşısı vardı. Pek canlı ticarî ve sınaî hayat ve şehrin güzelliği ve orijinalliği, gelip geçen yolcuları şaşırtacak halde idi. Başlıca mimarî eserleri han sarayı, han camii, han medresesi, han mezarlığı, demir kapı, Zincirli medrese, Tahtalı Cami, Yeşil Cami ile türbeler ve tekkelerdi.”¹⁰⁹

Kazaların kadıların idaresi altında olduğunu daha önce belirtilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadı, mülkî, beledî, malî, askerî ve adlî sahalarda çeşitli görev ve

¹⁰⁴Tuncer Baykara, “Kaza”, *DİA*, C. 25 (2002), s. 119.

¹⁰⁵Fethi Gedikli, “Osmanlı Devleti'nde Kaza”, *DİA*, C. 25 (2002), s. 117.

¹⁰⁶Bıyık, “Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)”, s. 44.

¹⁰⁷Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 7. Kitap, s. 228.

¹⁰⁸Bıyık, “Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)”, s. 46.

¹⁰⁹Nurettin Ağat, “Kırım Şehirleri 4 – Bahçesaray”, *Emel*, S. 47 (1968), s. 24.

yetkileri olan ilmiye sınıfından bir memurdur.¹¹⁰ Kadıların görevlerini yaparken özen göstermeleri, görev yaptığı kazalarla bizzat ilgilenmeleri istenmektedir. Kadılar görevleriyle bizzat ilgilenemedikleri zamanlarda sicil kayıtları ve miras taksimatı ile ilgili işlerde liyakat sahibi kişileri çalıştırma gereği duymuşlardır. Bu nedenle kadılar, hâkim oldukları sahalarda kendilerine yardımcı olması için nâib tayin etmişlerdir.

Kadıların bu görevlerini yerine getirirken bölge sakinlerine zulüm sayılan her türlü davranıştan kaçınması emredilmiştir. Ayrıca kadılık işlerinden alınacak ücretlerde belirlenerek buna uyulması özellikle vurgulanmıştır.¹¹¹ Dolayısıyla alınan bu tedbirlerle kadıların kazalarda başlarına buyruk davranmaları ve halkı mağdur etmelerinin önüne geçilmek istenmiştir.

Şehrin yönetiminde tebaa ile doğrudan iletişim halinde olan kişi kadıdır. Kadının üstlendiği rol sadece dava bakmaktan ibaret değildir. Kadı, bazen yerel yönetici, güvenlik amiri ya da mülki amir, bazen de sosyal güvenliği sağlayan bir devlet adamıdır.¹¹² Kendisine yüklenen tüm bu görevler, Kadı'nın yetki alanının ne kadar geniş olduğunu gösterir.¹¹³

Kadı, hukuki alanda her türlü davaya bakar, sicil ve hüccet tasdiki yapar, vakıfları denetler, avâriz vergilerini toplar, merkezden gelen emir ve fermanları duyurur. Kadının asayişin sağlanmasıyla ilgili görevi ise günümüzdeki savcıya benzetilmektedir.¹¹⁴

Kırım Hanlığı'nda bulunan Kadıaskerlik Türk-İslâm devletlerinde ortaya çıkmıştır. Kadıasker, askeri sınıfın davalarına bakan bir memurdur. Karahanlılar ve Büyük Selçuklular zamanında ordudaki şer'î davalara kadıaskerler (kazaskerler) bakmışlardır.¹¹⁵

Bahçesaray hanlığın merkezi olduğundan burada da görevli bir kadı bulunmaktadır. Bahçesaray kadısı, statü itibarıyla hanlıkta bulunan diğer kazaların

¹¹⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *DİA*, C. 24(2001), s. 70.

¹¹¹ Bıyık, "Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)", s. 106.

¹¹² Halil Cin, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994), s. 267.

¹¹³ Yaşa, "Bahçesaray (1650 – 1675)", s. 53.

¹¹⁴ Bıyık, "Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)", s. 105.

¹¹⁵ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, S. LXI/232 (1997), s. 601.

idarecileri olan kadılardan daha üst konumda olduğundan divan toplantılarına katılabilmektedir.¹¹⁶ Statü farklılığının nedeninin kadının han ile aynı şehirde yaşıyor olması ve hanlığın merkezini yönetmesinden ileri geldiği düşünülmektedir.

Kadırlara yaptıkları hizmet karşılığında devlet tarafından herhangi bir gelir tahsis edilmezdi. Baktıkları davalardan mahkeme masrafları olarak aldıkları ücretlerle geçimlerini sağlamışlardır.¹¹⁷ Kadırların bir yerde görev süresi genel olarak 2 yıldır. Fakat bu süre bazen daha da uzatılabilir.¹¹⁸

Kazalarda idari anlamda kadının yanında serdar, bölükbaşı, odabaşı, zabıtalılar ve diğer askeri görevliler bulunurdu. Mahkemede bulunan naib, kâtip gibi memurlar da yönetici sınıf içinde yer almaktadır.¹¹⁹

1683-1684 yılları arasında incelenen 25 ve 26 numaralı kadıasker defterlerinde II. Hacı Giray Han zamanında görev yapan kadı Karasu Kadısı Abdullah bin eş-Şeyh Ahmed Efendi'dir. Defterlerde tespit edilen Kırım'a ait kazalar şöyledir:

Tablo 1
Kırım'da Bulunan Kazalar

Bahçesaray	Ribat	Akmescid
Menküfe	Gözleve	Karasu
Balıklava	Şor	Kerş
Kefe	Argın	Orta Kerş
Tamak	Salgır	Şirin
Mangub	Sakal	Dibçongar
Ortaçongar	Suğdak	Akkerman
Küçük Karasu	Şeyheli	Öte Kerş
Dib Kerş		

Tablo 1, 25 ve 26 numaralı Kırım Kadıasker defterleri kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹¹⁶ İnalçık, "Kırım Hanlığı", s. 457.

¹¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s. 84.

¹¹⁸ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2016), s. 27-28.

¹¹⁹ Kavak, "Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği", s. 23.

2.9.2 Mahalleler

Osmanlı şehrinde bir arada yaşayan insanların yer aldığı bölümlere mahalle denilmektedir. Mahalle, birbirini tanıyan insanlardan oluşan ve birbirlerinden herşekilde sorumlu olan insanların örgütlenmesidir. Mahallede yaşayanlar aynı dine inanmakta ve genel olarak birlikte ibadet etmektedirler.¹²⁰

Osmanlı şehirlerinde genellikle Müslümanlar ve gayrimüslimler aynı mahallede oturmazlardı. Ayrıca bazı meslek mensupları kendi mesleklerinin adlarıyla anılan mahallelerde topluca yaşarlardı. Örneğin debbağların birlikte yaşadığı mahallenin adı Debbağlar Mahallesi'dir.¹²¹

Mahallede aynı din veya etnik kökene sahip insanlar birlikte yaşarlardı. Ancak farklı inançtan ve etnik yapıdan olan insanların nadiren de olsa aynı mahallede yaşadıkları görülür.¹²²

Şehrin bir parçası olan mahalle, ailenin kendi üyelerinden sonra sokakta ilk karşılaştığı ve kapı komşusu diyebileceğimiz kimselerin yaşadığı mekândır. Mahallede toplumun ortak kullandığı cami, mescit, han, çeşme ve insanların ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirdiği çarşı, pazar gibi yapılar ya da birimler bulunmaktadır.¹²³

Mahallelerin hepsinde birer *imam* bulunmaktadır. Sosyal kontrol mekanizmasında denetleme fonksiyonunu yerine getiren imamlar, kadıyla iş birliği içinde çalışan kişilerin başında gelmektedirler.¹²⁴ İmamın mahallede yaşayan kişiler hakkındaki kanaati şehrin kadısı tarafından davaları görülürken dikkate alınmaktadır. İmamı bu anlamda toplumsal, ahlaki normların bir bakıma denetleyicisi ve mahkeme ile işbirliği halinde çalışan devlet görevlisi olarak nitelendirmek mümkündür.¹²⁵

¹²⁰ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 4 (1984), s. 69.

¹²¹ Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle", s. 70.

¹²² Fırat Yaşa, "Mahalle ve Konut Tipolojisi Açısından Bahçesaray (1650-1675)", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, S. 39 (2018), s. 394.

¹²³ Çetin, "Mahalleden İhraç Kararları", s. 43.

¹²⁴ Yaşa, "Bahçesaray (1650 – 1675)", s. 61.

¹²⁵ Nuri Kavak, "Kırım Tatarları'nda Mahalle Kültürü", *Bilgi Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 55 (2010), s. 94; Kemal Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *DİA*, C. 22 (2000), s. 181.

Daha önceden bahsedildiği gibi Kırım Hanlığı idari yapılanmasında şehirlerin yapısı köy, mahalle, nahiye, kaza şeklindedir. Mahallenin örgütlenmesi bağımsız bir yapı olarak algılanmamalıdır. Mahalle önce kent yönetimine yani şehre bağlı bir parça, daha sonra ise Osmanlı ülkesine bağlı bir bölümdür.¹²⁶ Bu şekliyle mahalle yönetsel zincirin son halkasıdır.

Aynı mahallede yaşayan insanların mahalle içinde meydana gelen her türlü rahatsız edici davranışa karşı da kayıtsız kalmayarak müdahale etmeleri gerekmektedir. Mahallenin herhangi bir ferdi yanlış bir tutum sergilediğinde, diğer mahalle sakinleri tarafından uyarılması veya adli merciinin önüne çıkarılması bir komşuluk görevidir.¹²⁷ Ancak bu durumu, isteğe bırakılan bir görev şeklinde algılamak doğru değildir. Çünkü mahallede herhangi bir suç işlendiğinde, orada yaşayan insanlardan suçlunun bulunması istenmektedir. Suç işlenir ve yaparı belirlenemezse, bu durumda mahalle sakinleri sorumlu tutulmaktadır. Herkesin birbirini tanması ve birbirlerinin hareketlerinden sorumlu tutulmasının iki amacı vardır. Birincisi vergi yükümlülerini belirleyerek vergileri eksiksiz toplamaktır. Bunun içinde yaşayan insanların sayı olarak tam tespiti gerekmektedir. İkincisi ise merkezi otoritenin ve genel güvenliğin gerçekleştirilmesidir. Bu şekilde mahalle şehrin temel yönetim birimi haline getirilmiştir.¹²⁸

Mahallede toplumsal merkez cami veya mesciddir. Özellikle akşam ve yatsı namazlarına mahalledeki tüm erkekler katılmaktadır. Mahalleli, belgelerde genellikle cemaat olarak anılmaktadır. Bu nedenle cemaatin başında bulunan imam mahallenin temsilcisi durumundadır. Camiye sürekli gelme mahalleli için, komşularının gözünde kendisinin tanınır ve güvenilir olmasının ölçütüdür. Güvenilir olmak mahallelinin sizi iyi bilmesi yani kötülüğünüzün olmamasından emin olmasıdır. Dolayısıyla erken modern dönem Osmanlı toplumunda, mahallede yaşayan insanların zihninde bıraktığınız izlenim önemlidir. Bu durumun en somut hali ise cemaat ile namaz kılmaktır. Kişi herhangi bir olayla karşılaşarak mahkemeye gittiğinde, kadı görgü

¹²⁶Hülya Taş, “Osmanlı Şehrinde “Mahallelinin” Ortak Sorumluluğu Nasıl Değerlendirilir”, *Türk Tarih Kongresi* (2010), s. 610.

¹²⁷Kavak, “Kırım Tatarları’nda Mahalle Kültürü”, s. 96.

¹²⁸Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahalle”, s. 70.

tanıklarının sözlerini değerlendirirken ayrıca sanığın mahallesinde nasıl tanındığını da araştırmaktadır.

Osmanlı mahallelerinde görülen kurumlardan birisi de “avarız akçası vakfı”dır. Bu kurum, aslında mahallede yaşayanların ortak karşılaması gereken giderlerin toplanması için oluşturulan fondur. Mahallenin ortak giderleri cami, mescid, sıbyan mektebi, çeşme gibi yapılarının onarılması ile buraların mum, kandil gibi ihtiyaçlarının sağlanması ve imam, müezzin, muallim gibi görevlilerin ücretlerinin ödenmesi şeklinde sıralanabilir.¹²⁹

Avarız akçası vakfında toplanan paralar mahalledeki ihtiyaç sahiplerine borç olarak verilerek toplumsal yardımlaşma da sağlanmıştır. Avarız vakıfları bir anlamda kredi kurumu vazifesi yapmaktadır. Mahalledeki ihtiyaç sahipleri en çok % 15 oranında faizle avarız vakfından borç para almışlar ve hem kendi ihtiyaçlarını karşılamış hem de vakfın gelir kaynağı olmuşlardır. Ortak harcamalar için gereken para, mahallede bulunan bina sayısına göre bölünerek toplanmaktadır. Avarız vergisi başlangıçta olağanüstü durum vergisi iken sürekli alınan vergi haline gelince, mahalleli de avarız vakfını kurarak burada toplanan paralarla vergilerini ödeme yoluna gitmişlerdir.¹³⁰

Bahçesaray’da bulunan mahallelerde evler en fazla üç odalıdır. Ahır, kiler, aşhane, helâ, hamam gibi yapılar evin dışında, mahzenler ise genelde konutun ya altında ya da diğer yapılarla birlikte evin dışında bulunmaktadır. Mahallelerde ahşap evler daha fazladır. Dükkânlar ve vakıflara ait yapılar kiraya verilirken evler kiraya verilmemektedir. Mahallede yaşayan aileler sahip oldukları kölelerle bazen aynı evde yaşamak yerine onları barındıracakları yapıları da inşa etmişlerdir. Ancak Bahçesaray şehrinde bu yapıların az sayıda olduğu ve köle sahiplerinin, evlerinde yaşadığı bilinmektedir.¹³¹

1683-1684 yılları arasında incelenen 25 ve 26 numaralı defterlerde tespit edilen mahallelerin isimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹²⁹ Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahalle”, s. 78.

¹³⁰ Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahalle”, s. 75-76.

¹³¹ Fırat Yaşa, “Desperation, Hopelessness, and Suicide: An Initial Consideration of Self-Murder by Slaves in Seventeenth-Century Crimean Society”, *Turkish Historical Review*, S.9 (2018), s. 201.

Tablo 2
Kırım'da Bulunan Mahalleler

Cami'-i Kebîr Mahallesi	Hacı İsmâil Mahallesi	Hacı Şaban Mahallesi
Nakîb Efendi Mahallesi	Terzi Ali Mahallesi	Hacı Şah Murad Mahallesi
Şeyh Receb Efendi Mahallesi	Şor (Şor Camii) Mahallesi	Karaağaç Mahallesi
Ali Efendi Mahallesi	Sâdık Efendi Mahallesi	Hacı Hasangeldi Mahallesi
Hacı Bünyad Mahallesi	Acem Mahallesi	Çingâne Mahallesi
Çeşme Mahallesi	Çorum Mahallesi	Kenise Mahallesi
Hacı Arslan Mahallesi	Hacı Esengeldi Mahallesi	Hacı Salih Mahallesi
Hacı Kara Ali Mahallesi	Seyyid Hasan Mahallesi	Tarhanlı Mahallesi
Rum Mahallesi	Şah Murad Efendi	Hacı Ali Bey Mahallesi
Hacı Ese Mahallesi	Ali Dede Mahallesi	Molla Ali Mahallesi
Hüseyin Bölükbaşı Mahallesi	Şehreküstü Mahallesi	Abdallar Mahallesi
Debbağlar Mahallesi	Ermeni Mahallesi	

Tablo 2, 25 ve 26 numaralı Kırım Kadıasker defterleri kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kırım'da mahallelerin bazılarının ismini Cami'-i Kebîr Mahallesi, Şor (Şor Camii) Mahallesi gibi cami ya da mescitlerden aldıkları görülmüştür. Bazı mahalle isimlerinde ise şehrin ileri gelenlerinin adları bulunmaktadır. Anılan kişilerin sahip oldukları statü ve taşıdıkları unvan, durumu açıkça ortaya koymaktadır. Mahallelere Sarraç, kâtib, terzi, humbaracı, bölükbaşı gibi meslekleriyle anılan kişilerin adları verilmektedir.¹³²Bazen de etnik kimliğe vurgu yapılarak Rum Mahallesi, Acem Mahallesi, Çingene Mahallesi gibi mahalle isimlerinin bulunduğu görülmüştür.

2.9.3 Köyler

Kırsal yerleşim birimi olarak bilinen köyler tarımsal üretimin yapıldığı ve belli bir nüfusun yaşadığı yeri ifade etmektedir.¹³³ Kırım Hanlığı'nda toprak, bölgenin aristokrat beyleri arasında bölüştürülmüş olup toprağın tasarrufu onlara

¹³²Yaşa, "Mahalle ve Konut Tipolojisi", s. 400.

¹³³Halil İnalçık ve Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1 1300-1600*, çev. Halil Berktaş (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), s. 222.

bırakılmıştır. Miri toprak anlayışı Kırım'da görülmemektedir.¹³⁴ Kabile aristokrasisinin gücünün kaynağının bu topraklardan geldiği düşünülebilir.

Kırım köylülerinin büyük çoğunluğu hayvancılıkla uğraşır ve yaylak ve kışlak arasında gidip gelerek yaşamlarını sürdürürlerdi.¹³⁵ Köy isimlerinde yerel adlandırmalar yoğundur. Köy isimlerinin, bölgeyi ve Kırım Tatarlarını yansıtan karakteristik isimlerden (Pıçkı, Kermençik, Kongrat, Manguş) meydana geldikleri anlaşılmaktadır.¹³⁶ 1683-1684 yılları arasında incelenen 25 ve 26 numaralı defterlerde tespit edilen köyler şöyledir:

Tablo 3

Kırım'da Bulunan Köyler

Abdi Olan	Abdulveli	Abdülveli Efendi
Akçayan	Akgöbek	Arbat
Argın	Arslan Ağa	Badrak
Bahadırşah Bey	Başbek	Bayavet
Baydar	Beşevli	Beşterek
Beyavet	Biçen	Biga Sala
Borancı	Börköy	Börülce
Butaş	Cantarı	Çeşmerci
Çinbay	Divan	Egizoba
Eskipazar	Eş-Şeyh	Eşgene
Ferahkerman	Güğümdere	Günbatar
Hanlık	Hürrem Ağa	İsmail Olan
İstilâ (Rumca Stila)	Kabartı Suyu	Kalay
Kamber	Karaağaç	Karaali
Kayat	Kırgız	Kırımçak
Kırımçe	Kırk Kulaç	Kışla Kongrat
Kongrat	Kuş	Küçük Argın
Mamışlı	Mehmed Şah Ağa	Melik
Mirza Bazarı	Murteza Bey	Oşyin
Rağgıncık	Sarı Olan	Süren

¹³⁴ Yaşa, "Bahçesaray (1650 – 1675)", s. 36.

¹³⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 7. Kitap, s. 224.

¹³⁶ Yaşa, "Bahçesaray (1650 – 1675)", s. 37.

Süyrütaş	Şaban	Şeyh Ali Bekir
Şirin Begi	Tarhan	Teberti
Tepe çokrak	Tutman Yurtçı	Üç Kuyu
Yalta	Yeni Sala	

Tablo 3, 25 ve 26 numaralı Kırım Kadıasker defterleri kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Kırım Tatar köy isimlerinin, bölgenin ileri gelenlerinin adlarının yanı sıra coğrafi yerlerden de aldığı tablodan görülmektedir. Örneğin nehrin etrafında kurulmuş olan Kabartı köyü, nehrin adı ile anılmaya başlanmıştır. Yerleşilen bölgedeki ayırt edici özelliklerin ‘beş ev, üç kuyu, kara ağaç’ gibi isimlendirmeler de söz konusu duruma örnek teşkil etmektedir. Bunların dışında bölgede bulunan eski Türk kabilelerinin isimlerinin de köylere verildiği anlaşılmaktadır. Kırgız ve ‘olan’ türevindeki köyler bu duruma işaret etmektedir. Ayrıca verilen tabloda sadece Kırım Tatar köyleri bulunmamaktadır. İstila, Rumca adı ile Stila/Estelya köyü bir gayrimüslim yerleşkesidir.

3. BÖLÜM

KIRIM'DA TOPLUMSAL HAYAT

3.1 Kırım Toplumunun Etnik Yapısı

Kırım'ın İslamiyet ile tanışması hanlığın kurulmasından önceye dayanmaktadır. Yarımadanın ticaret yollarının kesişme noktasında olmasından dolayı Müslüman tüccarlar aracılığıyla bu din ile bölge sakinleri karşılaşmışlardır. İslamiyet'in kabulü ise büyük oranda Altınorda Devleti zamanında Berke Han döneminde olmuştur.¹³⁷

İncelediğimiz 25 ve 26 numaralı Kırım kadı sicillerinde hanlığın nüfus yapısının büyük bir çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bölgede Hristiyan ve Yahudilere de rastlanmaktadır. Söz konusu dinlere mensup kişilere ait kadı sicillerinde Kırım Tatarları, Nogaylar, Rumlar, Ermeniler, Çerkesler, Acemler ve Çingeneler gibi farklı etnik kökenlilere ilişkin bilgilere ulaşmak mümkündür.

Gayrimüslimler çoğunlukla Gözleve, Karasubazar, Akmescit ve Bahçesaray şehirlerinde yaşamaktadırlar. Farklı etnik köken veya dinden olanların yaşam şekilleri Kırım Müslümanları ile benzerlik göstermektedir. Karaim Yahudilerinin, Rumların ve Ermenilerin Türkçe konuşmaları bu durumu güzel bir şekilde ortaya koymaktadır.¹³⁸

Kırım'ın asıl nüfus unsuru Kırım Tatarlarıdır. Bölgeye Altınorda Devleti zamanından itibaren birçok Kırım Tatarı kabile yerleştirilmiştir.¹³⁹ Kırım Tatarlarının kökeninin nereden geldiği sorunsalının izleri Kırım Hanlığı'ndan öncesine

¹³⁷ Ahmet Türk, "Kırım Hanlığı'nda İslamiyet", *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), s. 123-129.

¹³⁸ Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 29.

¹³⁹ Yücel Öztürk, Cercis İkiel, "Kırım'da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19. Yüzyıl)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, S. 1-2 (2001), s. 71.

dayanmaktadır.¹⁴⁰ Moğol hâkimiyetinden sonra Orta Asya'daki Türkçe konuşan bütün kavimlere Tatar denilmiştir. Tatar kelimesi İdil-Ural bölgesindeki Kazanlıları ve Kırımhlıları ifade eden Türk boyunun adıdır.¹⁴¹ Bölgedeki Türklere "Tatar" adı Moğol istilasını zamanında askeri teşkilâtın ve Altınorda Devleti kurulduktan sonra idari teşkilâtın başında bulunmalarından dolayı verilmiştir.¹⁴² Altınorda Devleti hükümdarı Toktamış 1396'da Timur'a yenildikten sonra ülkenin parçalanarak toprakları üzerinde Kazan, Kırım, Astrahan ve Kasım (Sibir) hanlıkları kurulmuştur. Bu hanlıkların hanları ve idarecileri Tatar olduğundan hanlıkta yaşayanlara da Kırım Tatarı denilmiştir.¹⁴³ Hacı Giray zamanında Tatar kabileleri Kırım topraklarına göç etmişlerdir. Tatarlar, Kırım'ın üst tabakasından değildir. Genellikle çobanlık veya çiftçilik yapmışlardır.¹⁴⁴ Büyük çoğunluğu da 14. yüzyıl başlarında Müslümanlığı kabul etmiştir.

Zeynep Özdem 17. yüzyılın ikinci yarısında Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde verdiği bilgilere dayanarak Karasubazar'da Müslümanların sayısını 33.012 kişi olarak hesaplamıştır.¹⁴⁵ Bu sayıya gayrimüslimleri de eklemiş ve şehrin nüfusu 35.812 çıkmıştır.¹⁴⁶ Öztürk ve İkiel'in verdiği bilgilere göre 1542 yılında Kefe eyaletinde toplam nüfus 39.203'tür. Nüfusun % 64'ü gayrimüslim ve %36'sı Müslümanlardan oluşmaktadır.¹⁴⁷ Öztürk bu bilgiye tahrir defterlerinden ulaştığı için verdiği bilgiler güvenilirlik açısından daha sahihtir. Evliya Çelebi'nin verdiği malumata bu bakımdan biraz daha dikkatle bakmak gerekir. Üstelik kadı sicillerinde nüfus sayımına dair bilgiler bulunmadığından Özdem'in vermiş olduğu oran sorgulanmaya muhtaçtır. Kefe ise bir Osmanlı eyaleti olduğundan oraya ait tahrir verileri bulunmakta ve ayrıca liman şehri konumundan dolayı da ticaretle ilgilenen gayrimüslimlerin daha yoğun yerleştiği bir yerleşim birimi olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴⁰Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 7.

¹⁴¹ Faruk Sümer, "Tatarlar", *DİA*, C. 40 (2011), s. 168.

¹⁴² Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri*, s. 153.

¹⁴³ Maksutoğlu, "Tatarlar Kimdir?", s. 207.

¹⁴⁴Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 10-24.

¹⁴⁵Karasupazar şehrinin söylenişi Karasubazar şeklinde de kullanılmaktadır. Zeynep Özdem Karasubazar olarak kullanmıştır.

¹⁴⁶Özdem, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*, s. 34.

¹⁴⁷ Öztürk, İkiel, "Kırım'da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19. Yüzyıl)", s. 71.

Kırım'daki Müslüman ve gayrimüslimlerin iç içe fakat ayrı mahallelerde yaşadığı bir şehir hayatı vardır. Kırım'da Müslüman ve gayrimüslimlerin aralarındakikefalet, ceza, ortaklık, vekâlet, miras, borç-alacak, nikâh konularını içeren davalar incelenen kadı sicillerinde karşımıza çıkmaktadır. Mahallelerde yaşayanlar genellikle aynı dine mensupturlar. Ancak incelediğimiz bazı sicil kayıtlarında Müslüman mahallelerinde gayrimüslimlerin de yaşadığı görülmektedir. Buna örnek olarak Emine bint-i Tatar Ali'nin davası verilebilir.

1684 yılının Mayıs ayının sonlarında (16 Cemazeyilahir 1095) Karasu şehrinin Çorum Mahallesi'nde yaşayan Emine bint-i Tatar Ali adlı kadın mahkemeye kocası Ahmed Beşe İbn Mehmed'i vekili olarak göndermiştir. Emine, babası Tatar Ali'den kalan bir mülkünü (mülkün ev olma ihtimali yüksektir) satmak istemektedir. Emine'nin kocası Ahmed Beşe İbn Mehmed, Karasu'da bulunan Câmî'-i Kebîr Mahallesi'nde yaşayan ve mahkemede hazır bulunan Moşe veled-i Hâkim adındaki Yahudi'ye bahsedilen mülkü 25 kuruş karşılığında sattığını belirtmektedir. Satış işlemi kadının huzurunda karşılıklı onaylanarak gerçekleşmiştir.¹⁴⁸ Bu sicil kaydının gösterdiği gibi Müslüman ve gayrimüslimler birbirlerine mülk satışı yapabilmektedir. Emine Müslümandır ve doğal olarak da bir Müslüman mahallesinde yaşamaktadır. Satışa konu olan mülkün tam olarak nerede bulunduğu belirtilmemiş olsa da alıcı ve satıcının yaşadığı mahalleler genellikle Müslümanların oturduğu mekânlardır. Mülk satışı Müslüman kişiden Yahudi'ye yapıldığına göre ayrı dine mensup olanların aynı mahallede yaşayabildikleri sonucuna varılmaktadır.

Bazı durumlarda farklı dinden insanların aynı mahallede yaşamasının mahalleli tarafından kabul görmediğine rastlanmaktadır. Bu durumla ilgili bir dava kaydında; 8 Mayıs 1684 Pazartesi (23 Cemaziyülevvel 1095) günü Şeyh Mehmed Efendi, Aslan adlı gayrimüslim adam ve Cemile bint-i Arslan adındaki Müslüman kadın mahkemeye gelmiştir. Edinilen bilgiye göre Şeyh Mehmed Efendi, Aslan isimli gayrimüslime içindeki yapılarıyla birlikte evini satmıştır. Cemile adındaki kadın ise, satışın gerçekleşmesinin üzerinden bir saat geçmeden mahkemeye gelip durumu bildirmiştir. İfadesinde “Biz Müslüman mahallesiyiz ve senin sattığın ev de Müslüman mahallesindedir. Aramızda hiç kâfir yoktur, hepimiz Müslümanız ve bu

¹⁴⁸ KŞS 25, vr. 51.

kâfiri aramıza kabul etmeyiz” demiştir ve onunla birlikte mahkemeye gelen mahalle ahalisi de aynı düşüncededir. Cemile, evin değeri ne ise vermeyi ve satın almayı teklif etmiştir. Kadı bunun üzerine karar vermiştir ve satış yapılan meblağ olan 24 altın karşılığında Cemile, gayrimüslim Aslan’dan evi satın almıştır.¹⁴⁹ Bu dava kaydı bize Müslüman ve gayrimüslimlerin aynı mahallede yaşamaları için hukuken bir engel bulunmadığını göstermektedir. Ancak mahalleden birilerinin kefil olması gerekmektedir.¹⁵⁰ Aksi halde Aslan gibi kişiler, satın aldıkları mülkü tekrardan satmak zorunda kalabilmektedir. Bu kayıta dikkat çeken husus kadının satışı hukuken bozmamasıdır. Satışın geçerliliği ortadadır. Fakat bölge sakinlerinin satışın hemen ardından itirazlarını dile getirmeleri bu durumun mahallede yaşayanlar tarafından hoş karşılanmadığını göstermektedir. Ayrıca bu kayıt toplumsal denetim mekanizmasının ne derece güçlü olduğunun bir göstergesi olarak okunabilir.

Her iki duruma örnek olarak verilen dava kayıtlarından yola çıkarak; aynı dine inanan insanların genellikle aynı mahallede yaşadığı söylenebilir. Ancak bu durum esnektir ve aksi hallere de rastlanılabilmektedir.

3.1.1 Yahudiler

Müslümanlardan sonra bölgedeki en fazla nüfusa sahip topluluk Karay Yahudileridir.¹⁵¹ Karaylar, Hazar Devleti’nin mirasçısıdır. Musevilik dinine geçişleri 8. yüzyılda Bizans’tan gelen Yahudi misyonerler aracılığıyla olmuştur. İncelenen kayıtlarda da onlarla ilgili pek çok kayıta rastlanılmaktadır. Karay Yahudilerinin yaşadığı yer Çufutkale olup buraya belgelerde “Kale” ve orada yaşayanlarise “Kale Yahudisi” denilmektedir. Karaylar; Kefe, Eski Kırım (Solhat), Mankup ve Çufutkale’de yoğun olarak yerleşmişlerdir. El sanatları ve ticaretle uğraşmışlardır. Çufutkale’nin Karaylar için özel bir önemi vardır. Çufutkale Karay Yahudilerinin

¹⁴⁹ KŞS 25, vr. 60.

¹⁵⁰ Zeynep Dörtok Abacı, “Ahde Vefâ: Kamu Düzenini Sağlama Aracı Olarak Bursa’da Nefse Kefalet Uygulaması (II. Selim Dönemi)”, *Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa*, ed. Fırat Yaşa, (Bursa: Gaye Kitapevi, 2020), s. 498-516.

¹⁵¹ Erdoğan Altınkaynak, “Kırımçakların Menşei ve Bu Konudaki Çalışmaların Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2/7 (2009), s. 11.

Kudüs'ten sonra en önemli dini merkezi durumundadır.¹⁵² Karay Yahudileri Türkçe konuşmakta hatta Türkçe şarkılar da söylemektedirler.¹⁵³

Kırım Karaylarının dil, folklor, gelenek ve benzeri açılardan Türk oldukları kabul edilmektedir. Ancak inanç olarak Yahudiliğin Karaim Mezhebine mensupturlar. Bundan dolayı Kırım Karaylarının kökenleri ile ilgili Türk veya Yahudi oldukları hâlen tartışılmaktadır.¹⁵⁴ Pek çoğunun Bahçesaray'da dükkânı vardır. Mahkeme kayıtlarında Müslümanlarla olan ticari ilişkiler, evlilik, boşanma, kavga, darp gibi pek çok konuya rastlanılmaktadır. İleride bu hususlar daha detaylı ola rakele alınacağından bu tarz ilişkiler detaylandırılacağı için bu kısımda temel bilgiler verilmiştir.

3.1.2 Ermeniler

Kırım'da bulunan bir diğer etnik grup Ermeniler'dir. Bölgede Bahçesaray şehrinde Ermeniler'in kendilerine ait olan bir mahalleleri bulunmaktadır. Kırım kadı sicillerinde Ermeni taifesi diye bahsedilen bu toplulukla ilgili çok fazla kayıta rastlanmamıştır. Mahkemeyi az kullanma nedenleri; muhtemelen sayılarının nüfusa oranla az olmaları veya gayrimüslim olduklarından dolayı kendi aralarındaki davaları kadı mahkemesine götürmek yerine kendi cemaat mahkemelerinde çözmeyi tercih etmeleri olabilir.

3.1.3 Acemler

Kırım'da Acemlerin yaşadığı Acem Mahallesi bulunmaktadır. Zimmî statüsünde olan Acemlerin genellikle ticaretle uğraştıkları görülmektedir. İncelediğimiz kadı sicillerinde Acem tüccarlarını konu alan yarıklar bulunmaktadır. Kalgay Sultan'ın Karasu Kadısı ve onun zabitlerine gönderdiği emirde zimmîlerin kendilerine gelerek Acem tüccarlardan şikâyetçi oldukları belirtilmiştir. Zimmîler, Acem tüccarların kendi memleketlerinden (genellikle Nahcivan) getirdikleri malların haricinde Karasu'dan mal alıp sattıklarını ve bundan dolayı da yerel tüccarların

¹⁵² Ahmet Türk, "17. Yüzyıl Kırım Hanlığı Kadı Sicillerinde Museviler Hakkında Notlar", *Uluslararası Karay Sempozyumu Bildirileri (5-8 Nisan 2010)*, ed. Mehmed Alpargu-Yücel Öztürk-M. Bilal Çelik (Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yayınları, 2011), s. 378.

¹⁵³Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 29.

¹⁵⁴ Seyyar Süleymanov, *Kırım Karayları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 39.

ticaretine engel olduklarını söyleyerek çözüm istediklerini dile getirmişlerdir. Yarlıkta ise Acemler'in Karasu'dan satın aldıkları malları 15 gün içinde satmalarını eğer satmazlarsa Sultan Çarşısı'nda değeri karşılığında satılması emredilmiştir. Bunlara ek olarak Acemler'in Karasu'dan aldıkları malları dilerlerse hanlığa gümrük vergisi vermek şartıyla Tokat veya Acem'de de satabilecekleri söylenmiştir. Kadının bu emri deftere kayıt ettiği tarihten itibaren 15 günlük sürenin başlamış sayılacağı da ayrıca belirtilmiştir.¹⁵⁵ Daha çok Acemlerle ilgili kayıtlar borç-alacak davaları kapsamında sicillerde karşımıza çıkmaktadır.

3.1.4 Çingeneler

Kırım'da Müslüman, Yahudi ve Hristiyanların dışında Çingeneler de ayrı bir cemaat olarak görülmekte ve kendilerine ait bir Çingene Mahallesi dahi bulunmaktadır. Genellikle bu topluluk yarı göçebe halde yaşadığından dolayı Anadolu şehirlerinde pek Çingene mahallesine rastlanmamaktadır.¹⁵⁶

Sicil kayıtlarında Çingenelerden *kıptî*, *gurbet taifesi* olarak da söz edilmektedir. Çingeneler ile diğer etnik gruplar arasında iyi ilişkiler kurulmuştur.¹⁵⁷ İncelenen sicil kayıtlarında çok sayıda çingenenin mahkemeye başvurduğu görülmektedir. Mahkemeye gelme sebeplerinin başında genellikle birbirleriyle yaptıkları kavgalar gelmektedir. Bahçesaray'da yaşayan Çingenelerin Müslüman olduğu düşünülmektedir. Çünkü Kırım Hanı'nın yarlıklarında gayrimüslimlerin ödemesi gereken cizye vergisine Çingeneler dâhil edilmemiştir. Bu durumu destekleyen bir diğer kanıt ise kadı sicillerinde İslam hukukuna göre evlenip boşanmaları, mehir ve nafaka alıp vermeleridir.¹⁵⁸

3.1.5 Çerkesler

Kırım'da yaşayan Çerkesler bölgeye köle, esir veya asker olarak gelmişler ve yerleşmişlerdir. Çerkeslerin İslam'a girmeye başlaması 13. yüzyılda Tatarlar

¹⁵⁵ KŞS 25, vr. 7.

¹⁵⁶ Fırat Yaşa, "Bir Cinayetin Ardından: Bursa Kadı Mahkemesinde Çingeneler, Suç ve Töhmət", *Journal of Turkish Studies (Festschrift in Honor of Özer Ergenç) Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University*, S. 51 (2019), s. 341-354.

¹⁵⁷ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014), s. 157.

¹⁵⁸ Yaşa, *Bahçesaray (1650 – 1675)*, s. 75.

sayesinde gerçekleşmiş, özellikle Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olduğu 15. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır.¹⁵⁹

Çerkeslerin çocuk eğitimindeki üstünlüğünden dolayı Kırım hanları çocuklarını eğitmeleri için *atalık* olarak Çerkes ailelere vermişlerdir. Atalık müessesesi, Çerkezler arasında yerleşmiş eski bir geleneğe göre yeni doğan bir çocuğun iki-üç yaşını geçmeden başka bir aileye verilerek, on beş-on altı yaşlarına gelinceye kadar eğitilip yetiştirilmesinden sonra tekrar ailesine teslim edilmesine denilmektedir.¹⁶⁰Bu yöntem Kırım'da çocuk eğitimi ve yetiştirilmesinde kullanılmaktadır. Kırım hanlarının şehzadeleri de bu şekilde eğitmek için Çerkeslerin yanına verilmektedir.¹⁶¹

İncelenen sicil kayıtlarında Çerkeslere ait davalara nadiren rastlanılmaktadır. Ancak onlara ait bir mahallenin Bahçesaray'da bulunduğunu da söylemek mümkündür.

3.2 Kırım'da Aile ve Aile Yapısı

3.2.1 Evlilik

Toplumsal yapının en küçük birimi ailedir. Ailenin sosyal hayatta tanınması ve kurumsallaşmasının ön şartı evliliktir. Aile, evlenmelerinde dinî ve hukukî engel bulunmayan erkek ile kadının kendi iradeleriyle nikâh akdi yapmasıyla kurulur.¹⁶² Ancak evlilikten önceki süreçte evlenecek kişilerin birbirlerini tanımaları gerekmektedir. Erken modern dönemde Kırım Tatarları çok nadir birbirini görüp evlenmektedirler. Bunun nedeni kadınların kamusal alanda görünürlüğüne az olmasına bağlanabilir. Kızın ailesi eğer kızlarını erkeğe verirse ailesini söz kesmek için davet eder. Kırım Tatarları arasında kız kaçırarak evlenme nadirdir. Söz bir anlamda kızı kaçırarak kişilere karşı korumak için kesilmektedir. Daha sonra ise

¹⁵⁹ Sadık Müfit Bilge, "Çerkezler", *DİA*, C. Ek-1 (2016), s. 291.

¹⁶⁰ Barut, "Kırım Hanlığı ile Kuzey-Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesinin Yeri", s. 22.

¹⁶¹ Coşkun Alptekin, "Atabeg", *DİA*, C. 4 (1991), s. 38.

¹⁶² Ali Aslan Topçuoğlu, "Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.10, S. 2 (2010), s. 80.

düğün hazırlıklarına başlanmaktadır. Düğün Kırım Tatarlarında imam nikâhı ile yapılmaktadır.¹⁶³

Tüm İslam toplumunda görüldüğü gibi Kırım'da da aile olmak için kişilerin evlenmesi gerekmektedir. Evlilik için gerekli olan nikâh, dini bir töreni ifade etmektedir. Nikâh Hristiyan, Yahudi ve Müslümanlarda farklı şekillerdedir. Her dinin kendi şartlarına göre gerçekleşen nikâhlarda ortak olan kadın ve erkeğin birbirini karşılıklı kabul etmesi ve çevredekilerin bu durumu görerek şahit olması ve onaylamasıdır. Nikâh, tarafların birbirlerinden faydalanmalarını tesis eden ve karşılıklı hakların doğduğu bir anlaşmadır. İslam hukukunda nikâh icab ve kabulden ibarettir.¹⁶⁴ Kız veya erkeğin nikâhta bulunma zorunlulukları olmayıp kendilerinden vekâlet alınarak vekillerin aracılığıyla da nikâhları kıyılabilir.¹⁶⁵

Evlilik kurumunun kültürel izdüşümü düğün merasimidir. Kırım Tatarları genellikle düğünlerini sonbaharda hasat zamanından sonra ambarlar dolunca yapmaktadır.¹⁶⁶ İncelenen kadı sicillerinde düğünlere dair bir bilginin olabilmesi için öncelikle düğünle ilgili bir sorunun çıkması gerekmektedir. Bu sebeple daha çok mehir, boşanma dışında düğünün içeriğine dair bilgiler karşımıza çıkmamaktadır. Düğüne dair eldeki tek veri hür bir adamın kölesi için yaptığı düğüne dairdir.

Düğünü yapılan köle, *Kazak* tabiri ile kayıtlara geçen olgun bir erkektir. Düğünde gerçekleşen olaylardan sonra Hüseyin Bey Mahallesi'nde yaşayan kölenin sahibi Bekir bin Osman mahkemeye gelerek Salih bin Sefer adlı kişiden davacı olmuştur. Bekir mahkemede, kazak kölesini geçtiğimiz günlerden birinde evlendirdiğini ve ona düğün yaptığını anlatır. Düğüne sadece kadınlar katılmışlar ve kendi aralarında eğlenmişlerdir. Eğlenen kadınların arasına Salih bin Sefer gelmiş ve kadınları rahatsız etmiştir. Kölenin sahibi Bekir, kendi haremine giren Salih'i darp etmiş ve yakasını yırtmıştır. Haremine girdiği için Bekir, Salih'ten davacı olduğunu kadıya bildirmiştir. İlginç olan ise kadı olayın doğru olup olmadığını Salih'e sorduğunda onun inkâr etmesi ve böyle bir olayın yaşanmadığını söylemesidir.

¹⁶³ Çulpan Zaripova Çetin, "Tatar Türklerinin Düğün Gelenekleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3 (2005), s. 96-100.

¹⁶⁴ Mehmet Hüsrevoğlu, *İslam'da Evlilik ve Boşanma* (Kayseri: Arznet Yayıncılık, 2001), s. 34.

¹⁶⁵ Nuri Kavak, *Kırım'ın Karasu Kazası 1683-1744 (Şer'iyye Sicillerine Göre)* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 136.

¹⁶⁶ Zaripova Çetin, "Tatar Türklerinin Düğün Gelenekleri", s. 95.

Kadınların olduğu kalabalık düğün ortamında yaşanan olayı inkâr etmesi, kadınların şahit olarak gelemeyeceğini düşünmesinden olabilir. İncelenen dava kayıtlarında kadın şahitlere hiç rastlanmamıştır. İki kadının şahitliğinin bir erkek hükmünde olması İslam'da kadınların da şahitlik yaptıklarını göstermektedir. İncelenen kayıtlardan hareketle Kırım toplumunda kadınların şahit olarak mahkemeye getirilmesinin çok nadir olduğu sonucuna varılabilir. Ancak olay mahallinde erkeklerin bulunması durumunda kadınların şahitliğine müracat edilmediği sonucu da çıkarılabilir. Mahkemeye getirilen iki erkek şahit olayın aynen Bekir'in anlattığı şekilde yaşandığı yönünde ifade vermişlerdir. Salih'in düğünde Bekir'in davetlileri olan kadınlara rahatsızlık verdiği kadı tarafından kesinleşmiştir.¹⁶⁷ Ancak kayıtlara geçmediği için Salih'e ne tür bir ceza verildiği bilinmemektedir.

Bu dava kaydında ilginç olan köleye düğün yapılmasıdır. Köle sahibi, kölesine beslediği muhabbet veya ettiği bir yemin nedeniyle kölesine düğün yapmış olabilir. Düğüne sadece kadınlar katılmıştır. Bu dönemde Kırım Tatarlarında düğünler kadın ve erkek olarak ayrı yapılmaktadır. Kadınlar erkeklerden sonra davet edilmekte, yapılan ikramlarda ayrı odalarda yenilmektedir.¹⁶⁸ Bu davada da kadınların ayrı bir yerde eğlenmeleri mahremiyet hassasiyetinin incelenen dönemde hayli yüksek olduğunu düşündürmektedir.

3.2.2 Mehir

Nikâh evliliğin gerçekleşmesinin başlangıcıdır. Evlilik taraflar arasında cinsel birleşmeyi içermektedir. Evlenme sırasında evlenecek erkeğin kız tarafına belirli bir para veya mal verme uygulaması bir çeşit satış bedelidir ve çeşitli kültür ve dinlerde çok eskiden bu yana görülmektedir. Zamanla satışın yapılması ve bedelinin ödenmesi uygulaması kadın için ekonomik ve sosyal güvenceye dönüşmüştür.¹⁶⁹

Müslüman toplumlarda evliliğin gerçekleşmesi için bazı şartlar vardır. Bunlardan birincisi *mehir* adı verilen ve kadının haklarını koruma anlamında İslâm'ın kadına sağladığı bir uygulamadır. Mehir kelime anlamı olarak “nikâh

¹⁶⁷ KŞS 25, vr. 59.

¹⁶⁸ Zariyova Çetin, “Tatar Türklerinin Düğün Gelenekleri”, s. 103.

¹⁶⁹ Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, *DİA*, C. 28 (2003), s. 389.

bedeli, menfaat bedeli, ücret, aşk bedeli, sevgi ve şefkat bedeli” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁷⁰

Mehir, kadına evlilik vaadi neticesi kesinlikle verilmesi gereken para, eşya, mal, menfaat gibi bir bedeli içermektedir. Bu bedel İslamiyet’te kadının cinsel organını kullanma bedeli olsa da Jülide Akyüz’e göre bunun toplumsal bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu bir çeşit kadına sosyal ve ekonomik anlamda verilmiş garanti veya sigortadır.

Nikâhın ardından ödenen mehir yoluyla bir bakıma kadının cinselliğinden yararlanma hakkı koca tarafından satın alınmaktadır. Imber, evlilikteki cinsel ilişkiyi zinadan ayıran tarafın bu mülkiyet değiş tokuşu olduğunu savunmaktadır. Kadına ödenen mehir miktarını güzellik, yaş, bakirelik gibi özellikler etkilemektedir.¹⁷¹ İncelediğimiz kadı kayıtlarındaki mehir davalarında bu tür bilgilere yer verilmemiştir. Ancak bazı kadınların mehir miktarının yüksek, bazılarının düşük olması meblağın belirlenirken belirli kıstaslara dikkat edildiğini göstermektedir. İncelenen Kırım kadı sicillerinde 150 altın gibi çok yüksek mehir bedellerine rastlanıldığı gibi 40 kuruş değerinde olan düşük mehir bedelleri de bulunmaktadır. Bu durumun evlenen kadınların statüleri ve evlenilen erkeğin maddi imkânları ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Mehir toprak, ev, para, altın, tapu gibi ekonomik değeri olan menkul veya gayrimenkullerden olabilir. Hatta paraya çevrilebilen canlı hayvan veya mahsul de mehir olarak kadına verilebilir.

İslam hukukunda mehir kadına, boşama ise erkeğe verilmiş bir haktır. Bir tarafa boşama, diğer tarafa mehir hakkı verilerek denge kurulmaya çalışılmıştır. Mehir uygulaması ile kocanın boşama yetkisini kötüye kullanmasının önüne geçilmek istenmektedir. Kocaya karşı caydırıcı olması yanında aynı zamanda aile

¹⁷⁰ Hadi Sağlam, “İslam Hukukunda Mehir Evlilik Sigortası Mıdır?” *Universal Journal of Theology*, S. 1 (2016), s. 2.

¹⁷¹ Jülide Akyüz, “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan ‘Mehir’ Hakkında Bazı Düşünceler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37 (2005), s. 214-217.

birliğini de sağlamaktadır. Mehrin, erkeklere tanınan boşama ve çok eşli evlilikleri sınırlandırılması için geliştirildiğini de düşünmek mümkündür.¹⁷²

Mehrin tamamı nikâh sırasında da ödenebilir. Mehrin nikâh sırasında peşin ödenen kısmına “mehr-i mu’accel”, erkeğin kalan kısmı daha sonra ödemeyitaahhüt etmesine ve daha sonra ödenmesine “mehr-i müeccel” denir. İslâm toplumlarında uygulama genel olarak bu şekilde yapılmaktadır. Mehir için vade belirlenmemiş ise o bölgede geçerli olan örf ve adet geçerlidir. Ancak taraflardan birinin ölümü ve boşanma durumunda mehrin vadesinin geldiği kabul edilir.¹⁷³Koca karısına ödemeyi taahhüt ettiği mehr-i müeccelin bedelini ödemesi gerekmektedir. Kadına ödenecek mehir miktarı İslam hukukunda belirlenmiştir. Hanefi mezhebinde en düşük 10 dirhem gümüş olarak kabul edilmiştir. Ancak diğer mezheplerde farklı miktarlar verilmiştir.¹⁷⁴

İncelediğimiz 25 ve 26 numaralı Kırım kadı sicilleri içeriğinde çok fazla mehir davası vardır. Kayıtların fazlalığından mehir uygulamasının kadın ve erkek tüm toplumu ilgilendiren bir sorun haline geldiği anlaşılmaktadır. Kayıtlarda karşımıza çıkan mehir davalarından birkaç örnek verilecektir. Dikkat çekilmesi gereken husus ise dava kayıtlarında genellikle mehr-i müeccel talebi ile karşılaşılmasıdır.

20 Haziran 1684 Pazar günü (20 Cemâziye'l-âhir 1095) mahkemeye Biga Salası sakinlerinden Naz Bike adlı gayrimüslim kadının kocası Çorka gelmiştir. Naz Bike kocası Çorka'ya vekâlet vermiştir ve vekâletine iki kişi de şahitlik yapmıştır. Çorka mahkemede, karısının annesi olan Güneş Han'ın gayrimüslim olduğunu ve eşinin vefat ettiğini söylemiştir. Güneş Han'ın da ölmüş olma ihtimali yüksektir. Muhtemelen bu nedenle mahkemeye kızının kocası, vekâlet ile gelmiştir. Çorka'nın mahkemede muhatabı, Güneş Han'ın eşi öldüğü için eşinin vekili olan Seyyid Hatip Efendi'dir. Çorka, Seyyid Hatip Efendi'den davacı olmuştur. Karısının annesi olan Güneş Han'ın, vefat eden kocasında 156 altın mehr-i müecceli olduğunu söylemiş ve kızı olarak mehri almayı talep etmiştir.

¹⁷² Hadi Sağlam, “İslam Hukukunda Mehir Evlilik Sigortası Mıdır?”, s. 6-7.

¹⁷³ Aydın, “Mehir”, s.390.

¹⁷⁴ Akyüz, “Mehir”, s. 216-227.

Buraya kadar çıkardığımız birkaç sonuç vardır. Birincisi Naz Bike'nin kocasına vekâlet vermesidir. Olayda Naz Bike'nin kendisi mahkemeye başvurmasa da kocasına vekâlet verme yoluylameseleyi yargıya taşımıştır. Bu davada Kırım toplumunda kadınların mahkemeyi etkin şekilde kullanmasının bir örneğini görüyoruz. Bir diğer önemli husus ise Güneş Han'ın gayrimüslim olmasıdır. Bu dava kaydı ile gayrimüslim bir kadının kocasının Müslüman olması halinde mehir talep ettiği görülmektedir. Dikkat çeken bir başka husus da evlilik sırasında ödenmeyen mehrin miras olarak evlatlarına geçtiğidir.

Güneş Han'ın ölen kocası Bahadır Ağa'nın vekili Seyyid Hatip Efendi mahkemede iddialara cevap vermiştir. Güneş Han'ın ölmeden önce kocasına mehrini hibe ettiğini yani bağışladığını ve bu duruma dair şahitlerinin bulunduğunu söylemiştir. Seyyid Hatip Efendi'ye göre Güneş Han'ın kocasında mehir hakkı bulunmamaktadır. Seyyid Hatip Efendi mahkemeye Ahmed Beşe bin Veli ve Receb İbn Mehmed'i şahit olarak getirmiştir. Kadı, davanın sonunda şahitlerin doğruyu söylediğine ikna olmuş ve mehir borcu olmadığına karar vermiştir. Çorka yani davanın asıl sahibi Naz Bike mahkemeden eli boş dönmüştür.¹⁷⁵

Bu davada kadınların alacakları olan mehir haklarını kocalarına bağışladıkları da görülmektedir. Fakat bunun nedeni ile ilgili kayıtlarda herhangi bir ifade geçmemiştir. Kadının kocasına mehir hakkını bağışlama sebeplerinin neler olabileceği hakkında varılan yargılar diğer mehir vakalarını da değerlendirdikten sonra açıklanacaktır.

Câmi'-i Kebir Mahallesi'nde yaşayan İbrahim bin Ali vefat etmiştir. Vefat eden adamın karısı Ümmügülsüm ibnete Murtezaoğlu mahkemeye gelmiş ve kocasının annesi ve erkek kardeşinden davacı olmuştur.

Ölüm gerçekleştiğinde kadının mehir alacağı kesinleşmektedir. Kadın ölürse mehir onun mirasçıları tarafından istenmektedir. Şayet ölen erkekse, kadın kocasının

---

¹⁷⁵ KŞS 26, vr. 81.

mirasından mehir bedelini alabilmektedir. Mehir eşlerden birinin ölmesi veya öldürülmesi halinde hayatta olan eş mehr-i müeccel talebinde bulunulabilmektedir.¹⁷⁶

Ümmügülsüm, ölen kocasından 60 altın mehr-i müeccel alacağı 20 altın kadarını almadığını belirterek bu meblağı mahkemeden talep etmiştir. Ancak Ümmügülsüm kadıya mehir alacağı ile ayrıntılarında vermiştir. Ümmügülsüm, gerdek gecesi kocasına mehir alacağından 20 altını bağışlamıştır. Ümmügülsüm'ün gerdek gecesinde neden mehir alacağını hibe ettiğini bilemiyoruz. Bu durum Kırım toplumunda yaygın bir uygulama olmadığı düşünülmektedir. Çünkü incelenen kadı kayıtlarında gerdek gecesi kadının mehir bağışı yapmasına benzer örneklerle rastlanmamıştır. Ancak sicil kayıtlarında rastlanmamış olması sıkça yaşanmadığı anlamına da gelmemektedir. Kadınlar mahkemeye geldiklerinde yaptıkları mehir hibelerinin nerede ve ne zaman yapıldığını belirtme gereği duymamış olabilirler. Ümmügülsüm geriye kalan alacağının 10 altınını erkek çocuk doğduğunda hibe ettiğini, 10 altınını da kocasının köyüne gittiğinde bağışladığını söylemiştir. Nihayetinde geride kalan 20 altın mehr-i müeccel alacağını kadı aracılığıyla talep etmiştir.

Ümmügülsüm'ün ölen kocasının annesinin ve erkek kardeşinin vasisi olan Abdurrezzak Efendi kadı huzurunda cevap vermiş ve Ümmügülsüm'ün kocasının köyünde bağışladığı mehir miktarının 20 altın değil 30 altın olduğunu ve kardeşinin mehir borcunun kalmadığını söylemiştir. Bu durumla ilgili de iki kişiyi şahit olarak göstermiş ve kadı da şahitlerin şahitliğini kabul etmiştir. Ümmügülsüm davayı kaybetmiştir. Ancak kadı hüküm vermesine rağmen dava kaydı devam etmiş yani mahkeme sürmüştür. Mahkemeye daha sonra iki kişi şahitlik yapmaya gelmiştir. Ancak bu kişiler ilk şahitlerden farklıdır. Şahitler, Ümmügülsüm'ün kocasının vefat etmeden önce kendilerine bu durumdan bahsettiğini ve karısına 20 altın mehir borcunun olduğunu belirtmişlerdir. Hatta şahitler, Ümmügülsüm'ün kocasının “çok ısrar etmeme rağmen karım alacağını bana hibe etmedi” dediğini duyduklarını da ifade etmişlerdir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ H. İbrahim Acar, “Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 17 (2011), s. 382.

¹⁷⁷ KŞS 25, vr. 71.

Dava kaydında belirtilenlerin dışında başka bilgi bulunmamaktadır. Kadı hüküm verirken hangi şahitlerin ifadesini doğru kabul etmiş ve davanın kazananı en sonunda kim olmuştur, bilinmemektedir. Ancak sicil kayıtlarında Ümmügülsüm'ün kocasına ait tereke kaydında 20 altının karısına mehir olarak kaydedildiği görülmektedir. Davanın kazanan tarafı son şahitlerin ifadesi ile Ümmügülsüm olmuştur. Erken modern dönem toplum yaşamında mehir, kadın için ekonomik güvence olarak görülmüş ve kadınlar bu haklarını korumaya çalışmışlardır. Bu duruma rağmen Ümmügülsüm'ün mehrini hibe etme sebebi, ekonomik açıdan kimseye ihtiyaç duymayacak kadar varlıklı veya kocasını çok seven bir kadın olmasına bağlanabilir. Kadınların mehirlerini bağışlamasına sicil kayıtlarında sık rastlanmaktadır. Ancak bu davanın ilginç yönü Ümmügülsüm'ün mehrini kocasına hibe etme zamanlarını ve nedenlerini belirtmesi ve bu sebeplerin benzerine de diğer kayıtlarda rastlanmamış olmasıdır.

Bir diğer mehir kaydı da Karasu Şehri'nde Şah Murad Efendi Mahallesi'nde yaşarken vefat eden Hamza Sûfi'nin karısı ile ilgilidir. Raziye adlı kadın mahkemeye gelir. Ölen kocasında 30 altın mehr-i müeccel alacağını bildiren kadına bildirerek mirasında paylaşım yapılmadan önce 30 altının terekeden düşülerek paylaşımına gidilmesini istemiştir. Raziye'nin kocasının kız ve erkek çocukları adına vekil olarak gelen Kurman Gazi ise Raziye'nin söylediklerini yalanlamıştır. Hamza Sûfi'nin 5 altın mehir borcunun olduğunu söyleyerek 30 altını inkâr etmiştir.

Mahkemeye çocukların vasisinin değil vekilinin gelmiş olması çocukların yaşlarının ergenliği geçtiğini göstermektedir. Çünkü küçük yaştaki çocukları vasi temsil etmektedir. Vekâlet çocukluktan çıkmış yetişkin insanlar içindir.¹⁷⁸ Davada şahit olarak hiç kimsenin adı geçmemektedir. Kadı Kurman Gazi'nin lehine karar vermiştir. Böylelikle 4 altın değerinde bir çapar öküz Raziye'ye mehir karşılığında verilmiş ve bu durum kayıtlara geçmiştir.¹⁷⁹

Kocasını ölen Cennet mahkemeye gelerek kocasını Çomay'ın öldürüldüğünü söylemiştir. Kocasını Çomay'dan alacağı olan mehr-i müeccel için eşinin babası

¹⁷⁸ Bilal Aybakan, "Vekâlet", *DİA*, C. 43 (2013), s. 1-6.

¹⁷⁹ KŞS 25, vr. 64.

Eşmulan Sufi'den davacı olmuş ve hakkını talep etmiştir. Çomay'ın babası, oğlunun mehir borcunun varlığını kabul etmiş ve bu durum kayıtlara geçmiştir.¹⁸⁰

Kocası vefat eden kadınlar mehirlerini yukarıda örneklerde görüldüğü gibi kocasının ailesinden veya ölen kişinin terekesinden talep etmektedirler. Bu hükümde kocadan kalan miras yoktur. Cennet ise alacağını kocasının ailesinden yani eşinin babasından talep etmektedir.

Evliliğin nasıl sürdüğü ve evlilik birliğinde karı kocanın vazifeleri üzerine çingene topluluğuna ait bir dava kaydı oldukça ilginçtir. Anayurtları Hindistan olan ve dünyanın dört bir tarafına dağılan Çingenerler, Osmanlı Devleti'nde de yaşamaktadırlar.¹⁸¹ Kırım topraklarında çingenerler varlıklarını sürdürerek renkli yaşamlarıyla şehrin kültür mozağine katkı sağlamışlardır. Çingenerlere dava kayıtlarında bazen gurbet taifesi ya da kıbtî gibi isimler verilmiştir.

Gurbet topluluğundan Ali mahkemeye gelerek Durmuş'un kızı ile evli olduğunu söylemiştir. Fakat Ali karısını bir süredir görememektedir. Karısının babası olan Durmuş, Ali'nin karısını yanına göndermemektedir. Üstelik karısı da kendisinin yanına gelmek istemeyip babasıyla birlikte yaşamaktadır. Ali'nin karısı evlilik birliğini bozarak, boşanmak istemektedir. Kadı, Durmuş'a olanları sormuş, Durmuş da damadı Ali'nin anlattıklarının doğru olduğunu söylemiştir. Kızını damadının yanına göndermeme nedeni olarak da damadı Ali'nin atının ve arabasının olmamasını göstermiş, kızını yaya olarak gezdirdiğini söylemiştir. Durmuş, kızına kendisinin tüm bu imkânları sunarak at, araba ve zahire verdiğini söylemiştir. Durmuş kendisinin haklı olduğunu belirtmiştir. Durmuş damadı Ali'ye kıyasla varlıklıdır. Bu durum kendisinin atının ve arabasının olmasından anlatılmaktadır. Ali fakir değilse de kayınpederinden daha az maddi imkânlara sahiptir. Kadı tarafları dinledikten sonra hüküm vermiş ve Durmuş'un yaptığıın şer'i hükümlere uygun olmadığını söylemiştir. Durmuş'un kızını yani Ali'nin karısını geri göndermesine karar vermiştir.¹⁸²

¹⁸⁰ KŞS 25, vr. 77.

¹⁸¹ Emine Dengeç, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Çingenerler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20 (2009), s. 43.

¹⁸² KŞS 25, vr. 69.

Ali'nin karısı dönmek istemiyorsa bile kadının bu kararı ile birlikte kocasının evine dönmek zorundadır. Bir başka ihtimal, Ali'nin karısının, babasının zorlaması ile böyle bir ifade vermiş olabileceğidir. Zira babasının yanında dururken kendi fikrini beyan edebilir mi kesin olarak bilinmemektedir. Eğer babası Durmuş'un isteği ile yanında kalıyorsa kadının verdiği hüküm Ali'nin karısı için sevindirici olabilir.

Bir başka mehir davası ise hırsızlık suçu ile birleşik bir haldedir. Boray adındaki kasap mahkemeye gelerek boşandığı karısı Bike'den davacı olur. Boray'ın Şam alacası bir kaftanı vardır. Boray'ın kaftanını karısı Bike boşanırken alarak gitmiştir. Boray kaftanını geri istemektedir. Bike ise kendisine Boray'ın evlenme teklif ederken kaftanı mehir olarak gönderdiğini söyler. Bu dava kaydı erken modern dönem Kırım toplumunda evlenmelerde evlilik teklifinin olduğunu ve bununda hediye ile yapıldığının ispatıdır.

İki taraf da şahit göstermemiş ancak kadı tarafından kaftanın Boray'a ait olduğunahükmedilmiştir. Kadı, kaftana bir değer biçmek istemiştir. Boray 500 akçe olduğunu, Bike hatun ise 180 akçeden fazla etmeyeceğini söylemiştir. Bike bu fiyat üzerine yemin edince, kadı Bike Hatun'un eski kocası olan Boray'a kaftan parası olarak 180 akçe vermesine karar vermiştir.¹⁸³ Davanın içeriğinden boşanırken kadının evden izinsiz eşya götürmesi hırsızlık veya daha çok mal gasp etme olarak algılandığı görülmektedir.

3.2.3 Boşanma

İslam hukukunda üç çeşit boşanma bulunmaktadır. Erkeğin tek taraflı irade beyanı ile gerçekleşen boşanma, kadının mehr-i müeccel ve iddet nafakası gibi bazı haklarından vazgeçerek boşanmanın gerçekleşmesi ve hâkim kararıyla boşanmadır.¹⁸⁴ Kocanın tek taraflı olarak karısını boşamasına "talak" denilmektedir. Boşanmanın gerçekleşmesi için herhangi bir sebebe veya mahkeme kararına gerek yoktur.¹⁸⁵ Erkeğin iradesi ve beyanı esastır.

¹⁸³ KŞS 25, vr. 81.

¹⁸⁴ Saadet Maydaer, "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1 (2007), s. 301.

¹⁸⁵ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma Tefrik", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 5 (1986), s. 1.

Kadı sicillerinde evlilik ve boşanma ile ilgili karşımıza çıkan ilginç durumlardan birisi, erkeklerin talak yani nikâhları üzerine yemin etmeleridir.¹⁸⁶

Erkeğin yemin ederken karısını ve nikâhını neden ortaya koyduğu tam olarak bilinmemektedir. İnsanlar en değer verdikleri ve kendileri için önem arz eden şeyler üzerine yemin ederler. Nikâh erkek için önemsiz olduğu için mi yoksa çok değerli olduğu için mi yemin etmektedir? Kırım'da yaşayan erkek için nikâhı önemlidir. Çünkü nikâh sosyal bir bağ olmaktan ziyade taraflar arasındaki akittir. Bu sözleşme erkek için maddi, manevi yükler getirmektedir. Erken modern dönem Osmanlı toplumunda erkek, nikâhın getirdiği yükümlülüklerin altında tek taraflı olarak bulunmaktadır. Bu durumda erkek nikâh sonlandığında evdeki eşinden olacağı gibi aynı zamanda çocukları da bakma mükellefiyetinde olacaktır. Çocuklara nasıl bakacağını düşünen erkek için çıkar yol yeni bir evlilik yapmaktır. Bu ise erkek için maddi bir külfettir. Çünkü boşadığı karısına mehr-i mü'eccel verecektir. Yeni evleneceği karısına da mehir vereceğini düşünürsek erkek bu kadar maddi zorluğun altına girmek istemeyecek ve yeminini yerine getirmeye çalışacaktır.

Erkek kendisini bir anlamdatoplumsal baskıda tutan bir kavramın yani nikâhının üzerine yemin ederek kararlılığını ortaya koymaktadır. Osmanlı toplumunda erkeğin yemini aslında erkek için bir irade beyanıdır. Erkek talak üzerine yemin ederek ağır bir sorumluluğun altına girmektedir.¹⁸⁷

İncelediğimiz kadı sicillerinde ilginç bir talak üzerine yemin etme davasına rastlanmıştır. Mahkemeye gelen Ümmügülsüm bint-i Hasan, kocası Mehmed'den davacı olmuştur. Ümmügülsüm kocası Mehmed'in üç yıl önce nikâhı üzerine yemin ettiğini söylemiştir. Mehmed "eğer rakı, şarap ve bunun gibi sarhoşluk veren şeylerden birini içersen karım talâk-ı selâse ile boş olsun" demiştir. Ümmügülsüm'ün iddiasına göre kocası Mehmed ya yeminini unutarak ya da önemsemeyerek aradan üç sene geçtikten sonra içki içmiştir. Mehmed'in üç yıl boyunca sarhoşluk veren içecek içip içmediği bilinmemektedir. Ancak Ümmügülsüm durumu fark eder etmez kadıya başvurmuştur.

¹⁸⁶ Yahya Araz, "16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kişilerarası İlişkilerde Bir Pazarlık, Kontrol ve İkna Aracı Olarak Evlilik Sözleşmeleri", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 2 (2005), s. 29.

¹⁸⁷ Araz, "Evlilik Sözleşmeleri", s. 30.

Ümmügülsüm, yemin ettiği halde içki içen kocasından belirtilen yolla boşanmıştır.¹⁸⁸ Bu durumda aralarında nikâh kalmamıştır. Çünkü bir erkek herhangi bir şeyi kullanmayacağına dair yemin ettiğinde bu yemin ömür boyu geçerlidir. Nikâhı üzerine yeminle şart koşan erkek o işi yaptığında nikâhı düşer.¹⁸⁹

Debbagzade Mehmed Efendi'ye (Kasım 1687- Haziran 1690) “Bir kimse falan işi yaparsam karım benden üç talakla boş olsun dese ve o işi yapsa karısından üç talak ile boşanmış olur mu?” sorusu sorulmuş ve kendisi de“olur” şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁰

Mehmed'in Ümmügülsüm ile olan nikâhı düşmüştür. Üstelik bu normal bir boşanma da değildir. İslam hukukunda talak-ı selâse ile boşanma, erkeğe ait olan üç tane boşanma hakkının üçünün de aynı anda kullanılmasıdır. Erkek böylece bir daha aynı kadınla evlenememektedir. Eğer tekrar aynı kadınla evlenmek istiyorsa, kadının başka bir erkek ile gerçek anlamda bir evlilik yapması gerekmektedir. Evlilikten kastedilen cinsi münasebetin gerçekleşmesidir. Evlenen kadın tekrar başka bir erkekle evlenecek ve sonrasında evlendiği erkek onu boşarsa veya ölürse kadının nikâhı ortadan kalkacaktır. Ancak bu şekilde üç talâkla kendisini boşayan kocası onunla tekrar nikâh kıyabilecektir. Söz konusu duruma İslam hukukunda *hülle* denilmektedir ve insanlar yeni yapılacak evliliği *sahte evlilik* şeklinde gerçekleştirmektedir. Oysa kadının yeni kocası ile cinsel birliktelik kurma zorunluluğu vardır. Bu durumun kılıfına uydurulduğu durumlar olsa da İslam hukukunda geçerliliği bulunmamaktadır.¹⁹¹ Kadının hülle yapması birden çok olasılığı içerisinde barındırdığı için gerçekleşme ihtimali düşüktür. Bu durum, nikâh üzerine erkeğin ettiği yeminin ağırlığını göstermektedir.

Örnek davaya dönecek olursak, kadı sorduğunda Mehmed üç sene önce içki içerse nikâhının düşmesi üzerine yemin ettiğini kabul etmiştir. Ancak Mehmed'in ettiği yeminin içeriğine dair itirazı vardır. Kendisinin yemin ettiğini fakat talak-ı selâse ile boşanma şeklinde değil tek bir talakla boşanmaya dair yemin ettiğini

¹⁸⁸ KŞS 25, vr. 51.

¹⁸⁹ Mehmet Hüsrevoğlu, *İslam'da Evlilik ve Boşanma*, s. 153.

¹⁹⁰ *Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam fetvaları* (İstanbul: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015), s. 83.

¹⁹¹ Fırat Yaşa, “Kanuni Dönemi Bursa Mahkemesinde Bir Hülle Vakası ve Düşündürdükleri”, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt (Bursa: Gaye Kitabevi, 2019), s. 481.

söylemiştir. Üstelik Mehmed rakı, şarap ve benzeri sarhoşluk veren herhangi bir şey içmediğini belirterek kendince mantıklı bir açıklama da yapmıştır. Kadı Mehmed'in karısının iddiasını doğru kabul etse bile tek talakla boşanmanın Mehmed için şimdilik bir zararı yoktur. Boşanmanın ardından tekrar Ümmügülsüm ile iddet müddeti beklemeden evliliklerini devam ettirebilme ihtimali vardır.

Ümmügülsüm mahkemeye iki erkek şahit ile gelmiştir. İki şahit ifadelerinde hem Mehmed'in yemin ettiğini hem de sarhoşluk verici içecek içtiğini gördüklerini ifade etmişlerdir. Şahitlerin ifadesinde talak üzerine edilen yeminin tek bir talak mı (talak-ı bâyin) yoksa üç talak (talak-ı selâse) üzerine mi edildiğine dair bir ifade kayıtlara geçmemiştir. Şahitler gerçekten kaç talak ile boşama üzerine yemin edildiğini bilmiyor olabilirler. Bir diğer ihtimal ise kadının bu durumun kayıtlara geçmesini istememiş olduğu düşünülebilir. Kadı şahitlerin ifadesini doğru kabul ederek Ümmügülsüm ile Mehmed'i tek talak (talak-ı bâyin) ile boşandığına karar vermiştir.¹⁹² Kadının verdiği hüküm zihinlerde soru işareti bırakmaktadır. Ümmügülsüm ve Mehmed'in evliliğini kurtararak tekrar bir araya gelmeleri için böyle bir karar vermiş olabileceği düşünülebilir. Davada görülen bir diğer ilginç husus ise aynı şahitlerin Mehmed'i üç yıl önce yemin ederken görmüş olmaları ve aradan geçen üç yılın ardından içki içtiğine de şahit olmalarıdır. Bu durumun gerçekleşmesi de çok akla yatkın gelmemektedir.

Davanın sonunda Ümmügülsüm ve Mehmed'in tekrar evlenip evlenmediklerine dair bir bilgimiz yoktur. Çünkü kadı kayıtları bu tür bilgileri içermemektedir. Ümmügülsüm'ün niyeti İslam hukukuna göre kocasına ettiği yeminin bedelini ödetmek miydi yoksa kocasından boşanmayı istemesinin bir kılıfı mıydı bilinmemektedir.

Mahkemeye 1684 yılının Ocak ya da Şubat ayında Karasu Şehri'nde bulunan Karaağaç Mahallesi'nde yaşayan Selime bint-i Hüseyin adlı kadın mahkemeye vekili olarak babası Hüseyin'i göndermiştir. Selime'nin davacı olduğu kişi eski kocası Ahmed'tir. Hüseyin bakire olan kızı Selime'yi Ahmed'e verdiğini, Ahmed'in kızının bakireliğini bozduğunu söylemiştir. Ahmed, Selime'den nafaka talep

---

¹⁹² KŞS 25, vr. 51.

etmemesini istemiş ve anlaşarak Selime'yi boşamıştır. Selime'yi boşarken ona aldığı yeni kıyafetleri de geri almıştır. Kadı Ahmed'e hakkındaki iddiaları sorduğunda, Hüseyin'in kızı Selime'nin nikâhlı karısı olduğunun doğru olduğunu söylemiş ve Hüseyin'in anlattığı diğer hususları reddetmiştir. Ahmed hala nikâhlarının sürdüğünü söylemektedir. Mehmed Çelebi el-Emir ibn es-Seyyid Musa Çelebi ve Ahmed bin Abdullah adlı kişiler de mahkemeye gelerek duruma şahitlik yapmışlardır. Şahitlerin ifadelerinde Ahmed'in karısı olan Selime'yi nafakasından vazgeçirerek boşadığını ve ona aldığı giysileri de geriye aldığını söylemişlerdir. Kadı şahitlerin şahitliğini kabul etmiştir.¹⁹³

Davanın devamında kadının verdiği hükmün açıkça yazılmadığı görülmektedir. Ancak kadı şahitlerin şahitliğini kabul ederek Selime'nin davasında haklı olduğunu kanıtlanmıştır. Ahmed'in karısını nafaka almamaya nasıl ikna ettiğini bilmiyoruz. Ayrıca dava kaydında Selime ile aralarında onları boşanmaya götüren sorundan da bahsedilmemiştir. Selime'nin bu kararından dönmesi verdiği kararda pişmanlık yaşadığını göstermektedir. Ahmed ile Selime'nin davası ve diğer örneklerden hareketle erken modern dönem Kırım toplumunda kadınların haklarının bilincinde olduklarını ve takibini ya bizzat kendileri ya da vekilleri vasıtasıyla yaptıkları anlaşılmaktadır.

Bir diğer boşanma çeşidi ise kadınların mehirden feragat ederek boşanmak istemeleridir. Kadı kayıtlarında açıkça belirtilmeyen nedenlerle kadınların bu yola başvurduğu bilinmektedir.¹⁹⁴ Aslen Kefeli olup debbağların yanında kira ile kalan Bikem bint-i Murtezâ adlı kadın mahkemeye gelerek davacı olmuştur. Kocası Mehmed'i dava ederek, 40 kuruş değerinde mehr-i mü'ecceli ve iddet nafakası olduğunu ve bütün haklarından vazgeçtiğini söylemiştir. Mehmed de kabul etmiş ve kadı tarafından talâk-ı bâyin ile boşama gerçekleşmiştir.¹⁹⁵ Bu şekilde çok fazla dava örneğine rastlamak mümkündür. Söz konusu kayıtlar, kimi zaman kadınların boşanmak için ellerinde güvence olan mehir alacaklarından ve nafakalarından vazgeçebildiklerini göstermektedir.

¹⁹³ KŞS 25, vr. 83.

¹⁹⁴ Akyüz, "Mehir", s. 226.

¹⁹⁵ KŞS 25, vr. 62.

3.2.4 Neseap Tayini

Neseap, çocukla anne ve babası, geniş anlamda ise kişinin annesi-babası, nineleri-dedeleri arasındaki soy bağını ifade etmektedir.¹⁹⁶ İslam hukukunda kan bağı önemlidir. Çünkü çocuğın soy bağının tesisi ve babasını biliyor olması evlilik, nafaka, miras, akrabalık ilişkileri gibi birden çok konuya etkisi bulunmaktadır. Kırım kadı mahkemesinde neseap tayini ile ilgili dava örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin, Argın Köyü sakinlerinden olan Duyen adlı dul kadın mahkemeye gelmiştir. Duyen kadıdan nesebinin belirlenmesini talep etmiştir. Duyen, Cablak Köyü'nde yaşayan Tutyan adlı kadının dört yıl önce ölen Hüseyin'in karısı olduğunu anlatır. Hüseyin'in de kendi babası olduğunu söyler. Tutyan Duyen'in üvey annesidir. Hüseyin ölmeden önce Duyen için "Devkem'den olma kızımdır" diyerek kendi nesebinden olduğunu ilan etmiştir. Duyen ise asıl Hüseyin'in karısı Tutyan'dan şikâyetçi olmuştur. Çünkü üvey anne olduğunu iddia ettiği Tutyan, Hüseyin ölünce Duyen'i, annesini ve kardeşlerini terekeden alacağı olan iki yüz altın değerindeki mehrine karşılık almak istemiştir. Onları köle olarak kabul ettiğinden mal olarak görmekte, böylelikle kendi zimmetine geçirmek istemektedir. Oysa ümm-i veledlik, Duyen'in annesine babasının ölümüyle hür insan olma hakkı vermiştir. Yani Tutyan kendilerinin sahibi değil, Duyen ve annesi ile kardeşleri de köle değillerdir. Tutyan'ın mehir olarak kendilerini almasına imkân bulunmamaktadır. Kadı, Tutyan'a hakkındaki iddiaları sorduğunda hepsini inkâr etmiştir. Havayar Köyü sakinlerinden iki Müslüman erkek mahkemede şahit olmuştur. Hüseyin'in ölmeden önce Devkesinden bir kızının olduğunu kabul ettiğine dair şahitlik yapmışlardır. Bu durumda kadı, Duyen'in nesebini doğrulamış ve babasının Hüseyin, annesinin ise Hüseyin'in devkesi olduğuna karar vermiştir.¹⁹⁷

Bu dava bir kadının nesebini tayin ettirme isteği olduğu kadar bir bakıma kölelikten kurtulma davasıdır. Duyen özgürlüğünü mahkeme aracılığıyla kadıdan almıştır. Tutyan ise muhtemelen Duyen ve annesinin durumunu biliyordu ancak fırsattan istifade etmek istemişti. Beklemediği ise Duyen'in mahkemeye başvurmuş olmasıdır. Duyen'in davası köyde yaşayan ve köle olarak alınmak istenen bir kadının

¹⁹⁶İbrahim Kâfi Dönmez, "Neseap", *DİA*, C. 32 (2006), s. 573.

¹⁹⁷ KŞS 26, vr. 75.

haklarını araması, özgürlüğünü talep etmesi ve babasının hukuken belirlenmesi için verdiği mücadele örneği olarak karşımızda durmaktadır.

3.2.5 Kayıp Kocalar

1683-1684 yılları arasındaki kadı sicillerinde kayıp kocalar ile ilgili çok sayıda dava örneği vardır. Bu erkeklerin neden kaçtıkları, kimden kaçtıkları veya hangi sebeple gittikleri, Kırım'a neden geri dönmedikleri bilinmemektedir. Davalarda eşi ve çocukları olan erkekler için kayıp başvurusu yapılmaktadır. Bunun nedeni ise geride kalan eş ve çocukların geçimini temin etmek için nafaka belirlenmesi talebidir. İncelenen kayıtlarda eşi ve çocuğu olmayan erkeklerin kaybolmaları ile ilgili dava kaydı bulunmamaktadır.

Kayıp kocaların buldukları yeri isteyerek terk ettikleri düşünüldüğünde gitme nedenleri; yaşadıkları yerden uzaklara gitme arzuları, sorumluluklarından kurtulup başka bir şehirde tek başına rahat bir yaşam sürme istekleri veya öldürülme korkuları olabilmektedir. Kendi arzusu ile gitmeyerek gerçekten kayıp olan kocaların ise ticaret, savaş gibi nedenlerle gittikleri yerde başlarına bir şey gelmiş veya ölmüş olma ihtimalleri vardır. Dava kayıtlarında kimin kendi isteği ile kaçtığı kimin ise kayıp olduğu bilinmemektedir. Davalarda sadece kayboldukları belirtilmektedir. Ancak ilginç olan ise incelediğimiz davalarda kaybolan kadına rastlanmamaktadır. Bunun nedeni kadınların ev içi mekânlarda daha fazla vakit geçirip, kamusal alanlarda aktif olarak yer almamaları gösterilebilir. Kadınlar ticaret ve çalışma amacıyla buldukları yeri terk etmek durumunda kalmamaları da nedenlerden diğeridir.

Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefi mezhebine göre kadınların eşlerinin savaşta veya ticari bir yolculukta kaybolması boşanma sebebi sayılmamıştır. Bu kadınlar eşlerinin öldüğüne dair herhangi bir haber gelmezse kocalarından ayrılamamaktadırlar.¹⁹⁸Kaybolan erkeklerin ardından karılarının boşanamaması ekonomik, sosyal ve psikolojik problemleri ortaya çıkarmaktadır. Kocası kaybolan Fatma'nın hikâyesi bu duruma örnektir.

¹⁹⁸ Maydaer, "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", s. 307.

Öyle ki Akkirman Kazası'nda Karaçokraklı Yozkişar Ağa köyünden Altun bin Aya Mehmed, Kalabuzar bin Ulak ve Kul Mehmed bin Kulay Mehmed mahkemeye gelerek vekâlet verilmesine şahitlik etmişlerdir. Kırım'ın Karasu şehrinde bulunan Çorum Mahallesi'nde yaşayan Fatma bint Şaban adlı kadın yukarıda adı geçen iki şahidin şahitliği ile Bayiş'e vekâlet vermiştir. Bayiş, Fatma'nın kocası olan Hüseyin Beşe'nin Karasu'dan 10 yıl önce çıkarak sefere gittiğini ve hala dönmediğini söylemiştir. On yıl önce Fatma'nın annesinin damadından davacı olduğunu ve kızını Fatma'yı nafakasız ve kisvesiz bırakıp gittiğini söylemiştir. "Fatma'nın annesi damadı için ya kızıma baksın ya da kızıma bakmayacaksa boşasın" demiştir.

Bayiş'in iddiasına göre Hüseyin Beşe "Eğer bu sonbaharın Kasım ayında Karasu'da bulunan evime gelmezsem, eşim Fatma benden boş olsun" demiştir. Mahkemede Hüseyin Beşe'nin bu şekilde konuştuğuna dair Hamamcı Ali ve Hind Bay bin Nakol adlı kişiler de işittiklerine dair tanıklık yapmışlardır. Kadı Fatma'nın kocası Hüseyin Beşe'den boşanmasına karar vermiştir.¹⁹⁹ Kadı Fatma'yı kocasından hangi gerekçe ile boşadığının bilgisi kayıtlarda bulunmamaktadır. Ancak Fatma'nın annesi tarafından daha önceden boşanma amaçlı başvurunun yapılmış olması ve boşanmanın gerçekleşmemesi kadının yemin faktöründen kaynaklı karar verdiği işaret etmektedir.

3.3 Kırım'da Maddi Kültür Varlıkları

İncelenen 25 ve 26 numaralı Kırım kadı sicillerinde çok sayıda muhallefet kaydına rastlanmıştır. Muhallefat "ölenin ardında bıraktığı şey" anlamında kullanılmaktadır. Arapça "ölümle bırakılan şey" manasına gelen *muhalefin* çoğuludur.²⁰⁰ Belgelerde kimi zaman *tereke* kimi zaman *muhallefat* olarak geçmektedir. Osmanlı hukuk sistemine göre insanlar vefat ettiklerinde geride bıraktıkları mallar hususunda varisler arasında sorun çıkarsa kadıya başvurulmakta ve kadı ürünlerin değerini belirletip mirasçılar arasında paylaştırmaktadır. Bu paylaşım kadının görevleri arasında olup söz konusu paylaşımın da mahkeme harcı alınmaktadır.²⁰¹ Muhallefat kayıtları çalışmamız içinde "tereke" olarak

¹⁹⁹ KŞS 25, vr. 56.

²⁰⁰ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2 (İstanbul: MEB Yayınları, 1983), s. 565.

²⁰¹ Tahsin Özcan, "Muhallefat", *DİA*, C.30 (2005), s. 406.

kullanılmaktadır. 25 ve 26 numaralı Kırım kadı sicillerinde incelenen çok sayıdaki tereke yoluyla II. Hacı Giray Han döneminde kullanılan maddi kültür varlıklarının neler olduğu bilgisine erişilmekte ve Kırım'daki yaşantı hakkında izlenim edinebilmektedir. Aşağıda, tereke kayıtlarında geçen bazı eşyalar sınıflandırılarak tablolar halinde verilmektedir.

3.3.1 Mutfak Eşyaları:

Aşağıdaki tabloda Kırım kadı sicillerinde geçen ve tereke kayıtlarındaki miras olarak bırakılmış olan mutfak eşyaları verilmiştir. Mutfak eşyaları büyük, küçük, orta olarak sınıflandırılmıştır. *Köhne* ürünün eski ve yıpranmış olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Mutfak eşyası için tercih edilen kelimelerin büyük bir kısmı günümüzde de aynı isme sahiptir. Köfte taba gibi eşyalar özel bir sunum için kullanılması nedeniyle ayrıca belirtilmiştir. Tencereler ve kapakları ayrı ayrı terekelere kayıt edilmiştir. Terekelerde mutfakta kullanılan eşyaların yapımında bakır, ağaç, kalay, cam gibi hangi malzemeden imal edildiğini gösteren ifadeler bulunmaktadır.

Tablo 4

Kırım'da Kullanılan Mutfak Eşyaları

Büyük tencere kazan	Kalay tabak	Küçük sini
Büyük sini	Küçük tencere kapak	Ağaç sini
Sefer kazanı	Köhne bakır kazan	Kahve ibriği
Küçük cam tas	Kalay şişe	Çevin kazan
Kenarlı sahan	Kenarlı büyük sahan	Leğen
Köfte taba	El taba	Meze tebsi
Sac ayak	Tencere kazan kapağı	Köhne çevin kazan
Güğüm	Büyük lenger	Kapaklı hoşab tası
Bakır sini	Orta tencere	Bekmez tabası
Büyük çini tabak	Orta çini tabak	Küçük çini tabak
Havan sabı	Fincan kabı	Kise leğen
Şimşir kaşık	Yeşil kapaklı çanak	Hamur tekne
Kaşık	Tava	İbrik

Tablo 4, 25 ve 26 numaralı Kırım Kadıasker defterleri kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.3.2 Ev eşyaları

Ev, daha çok kadının yaşam alanı olduğundan hane içerisinde kullanılan eşyalar da kadınların kullandıkları cinsten metaalar olmaktadır. Daha çok temizlik malzemeleri, ürünleri paketlemek için kullanılan nesnelere, kumaş türleri gibi ev eşyalarına tereke kayıtlarında sıklıkla rastlanmaktadır.

Tablo 5

Kırım'da Kullanılan Ev Eşyaları

Alaca makrame	Alaca heybe	Köhne torba
Siyah keçe	Keten bohça	Dokuma yüz bez
Sepet	Şamdan	Hamam tası
Beşik	Zembil	Teraze
Makas	Köhne fiçı	Yağ-ı mum
Çapa	Köhne kara kobe kilim	Mâ'î demi töşek
Bakır kazan	Nakışlı makreme	İşleme darayî yüz yasdık
Basma yasdık yüzü	Alaca peşkir	Küçük basma bohça
Basma yorgan	Köhne heğbe	Geduz bez
Kaşığa	Araba eğeri	Fındıcuk bez

Tablo 5, 25 ve 26 numaralı Kırım Kadıasker defterleri kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tabloda verilen ev eşyalarını değerlendirdiğimizde ürünlerin renklerine ve yeni-eski olmalarına göre ayırt edildiğini görüyoruz. Örnek olarak *mâ'î* kelimesi ile mavi rengi belirtmektedir. *Geduz bez* bezin getirildiği, üretildiği yeri veya cinsini ifade etmektedir. Yine *köhne* kelimesi eski anlamında kullanılmaktadır. Meşrufatın hangi kumaş türünden yapıldığı basma, dokuma ifadeleri ile belirtilmektedir. Kullanılan eşyanın nakışlı, işlemeli gibi özellikleri de kayıtlara geçirilmektedir.

3.3.3 Giyim Eşyaları

Kırım kadı sicillerindeki terekelerden sıradan insanların gündelik hayatlarında ne tür kumaşlar tercih ettikleri, hangi ürünleri giydikleri tespit edilebilmektedir. Bu ürünler üzerinden incelenen dönemde giyim kuşam tipolojisine dair bazı çıkarımlar yapılabilmektedir.

Tablo 6

Kırım'da Kullanılan Giysiler

Yeşil çuha	Melez don
Aba çakşır	Köhne şalvar
Bez arşın	Kırmızı çuha
Köhne çember	Köhne gömlek
Köhne don	Sarı pabuş
Köhne sol ferâce	Nefetli çember
Mor tilki kürk	Çatılmış basma kürk zarfı
Kuşak	Boğça
Köhne bez don	Köhne zıbın
Köhne pabuç	Kırmızı kadife çakşır
İbrişim kuşak	Köhne közlük
Köhne atlas kürk	Pösteke kürk
Miskî boğâsî kaftan	Köhne çemegan kürk
Basma zıbın	Çelterli gömlek
Deri kürk miskî boğasi	Kolanlı kuşak
Köhne kaftan düğme	Şam alaca kaftan

Tablo 6, 25 ve 26 numaralı Kırım Kadıasker defterleri kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Terekeyle ilgili tablodan kişilerin giysilerinin dahi kayıt edildiğini görmek mümkündür. Bu da söz konusu metanın mirasçılar tarafından kullanıldığını ve bir değerinin olduğunu göstermektedir. Bir kıyafetin kullanılmaz hale gelene kadar birkaç farklı kişi tarafından kullanılıyor olduğu düşünülebilir. Kayıtlardaki ürünlerden hangisinin kadın/erkek giysisi olduğunu tam olarak anlamak mümkün değildir. Düğmeli ürünleri daha çok toplumun üst zümrelerinin tercih ettiği söylenebilir. Terekelerde kürk giysine az rastlanılmıştır. Kürk isimleri üretildikleri hayvana göre tilki kürkü, tavşan kürkü, sincap kürkü ve benzeri isimlerde olabilmektedir. Ayrıca boğasi, tay, kadife, atlas gibi kumaş türleri de giysiler ayırt edilsin diye detaylarıyla kayıtlara yazılmaktadır.

3.3.4 Kişisel Eşyalar

Küpe, bilezik gibi ziynet eşyalarının yanı sıra saç bağı, düğme, cüzdan, ayna benzeri kişisel ihtiyaçları gidermede kullanılan eşya isimlerine rastlanmaktadır.

Tablo 7

Kırım'da Kullanılan Kişisel Eşyalar

Saçlık-saç bağı mankal	Civan Kaşı kuşak	Kantar sac bağı
Altun küpe	Gümüş kınlı bıçak	Ayna
Saç bağı	Cem'an gümüş düğme	İki fincan bir hokka
Gümüş düğme	Kamçı	Kubbeli kutu
Bilezik	Sırlı kutu	Kara sandık
Mesh	Cüzdan	Küçük işleme kese

Tablo 7, 25 ve 26 numaralı Kırım Kadıasker defterleri kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.4 Kırım'da Ev Tipolojileri

Kırım'da şehir yapısı mahallelerden oluşmaktadır. Cami mahallenin merkezi durumunda olup genellikle caminin adı mahalleye verilmektedir. Mahalle yapılanması cami etrafında gerçekleşmektedir.²⁰² Bu bölümde mahallelerde bulunan ve insanların yaşamlarını sürdürdükleri ev ve ev yapıları hakkında bilgi verilecektir. İncelenen kadı sicillerinde ev satışı ile ilgili bir hayli kayda rastlanmaktadır. Evlerden bahsedilirken *mülk*, *dâr* kelimeleri kullanılmaktadır. Mülk kelimesi evin etrafında bulunan yapıları ifade edilmektedir. *Dâr* ise sözlükte yer anlamına gelmekte olup sicil kayıtlarında bir dizi yapının kapladığı alanı kapsar. Mülk, sahip olunan tüm gayrimenkuller; *dâr* ise sadece arazi anlamında kullanılmaktadır.²⁰³ Kadı sicillerinde gayrimenkulün konumu verilmek istenildiğinde etrafındaki yapılar kuzey, güney, doğu ve batısında (şimalen, kıbleten, şarken, garben) şeklinde belirtilmektedir.

Kayıtlarda Kırım'da evlerin genellikle kerpiçten yapıldığı görülmektedir. Satılmak istenen evler, üzerinde bulunan tüm yapı ile birlikte satılmaktadır. Bu yapılar kayıtlarda fırın, tuvalet, avlu olarak adlandırılmaktadır. İncelenen tüm davalarda sadece 3 tane kiraya verildiği ifade edilen ev kaydına rastlanmaktadır. Bu durum evlerde genellikle sahiplerinin oturduğunu düşündürmektedir. Kayıtlardan *rehin verilen ev* ifadesine rastlanmaktadır. Ev ipotek ettirilmektedir. Emir Mehmed Çelebi ibn Emir Musa Çelebi adlı kişi mahkemeye gelerek Sahibe bint-i Ömeroğlu

²⁰² Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 73.

²⁰³ Fırat Yaşa, "Mahalle ve Konut Tipolojisi Açısından Bahçesaray (1650-1675)", *SEFAD*, S. 39 (2018), s. 397.

Mehmed Ağa adlı kadından davacı olmuştur. Emir Mehmed Çelebi'nin Sahibe'nin kardeşi olan Mustafa Beşe'de 40 esedi kuruş alacağını söyledi. Mustafa Beşe borcunu ödemeyince kız kardeşi olan Sahibe, mahallesinde bulunan ve kendisine ait olan evini erkek kardeşinin borcuna karşılık rehin olarak vermiş ve erkek kardeşinin borcuna kefil olduğunu söylemiştir. Emir Mehmed kadının huzurunda Sahibe'den hakkını talep etmiştir. Kadı, Sahibe'ye sorduğunda evini rehin verdiğini inkâr etmiştir. Bunun üzerine Emir Mustafa Çelebi İbn Emir, Yakub Çelebi Nalçacı ve İmam Mehmed Efendi İbn Derviş Ahmed şahitlik etmişlerdir. Sahibe'nin evini 40 esedi kuruş borca karşılık rehin verdiğine dair şahit olduklarını belirtmişlerdir. Sahibe bunun üzerine daha fazla inkâr edememiş ve ödeme yapmak için 40 gün süre istemiştir. Eğer Cemaziyü'l-ahir'in ilk gününde 40 esedi kuruşu ödeyemezse, evinin satılıp içinden 40 esedi kuruşun alınarak Emir Mehmed'e borcunun karşılığında verilmesini söylemiştir.²⁰⁴ Sahibe'nin borcunu ödeyip ödemediği, başka bir deyişle evini kurtarıp kurtarmadığı bilinmemektedir.

Bir diğer ev rehini davasında halenhapiste olan Acem Melkon veled-i Baba Can adlı gayrimüslim Haffâf²⁰⁵ Aydın veled-i Bogos adlı gayrimüslimle birlikte mahkemeye gelmişlerdir. Melkon'un hapisten çıkıp mahkemeye gelebilmek için özel izin aldığı düşünülmektedir. Melkon, Kenise Mahallesi'nde kayınvalidesi Mayrem Molo'ya ait olan kerpiç evikendisinin 30 esedi kuruş borcunakarşılık Aydın'a rehin verdiğini söylemiştir. Alacaklı olan Aydın evi rehin olarak kabul etmiştir. Melkon, 180 gün içinde borcunu ödemezse rehinde bulunan evi satması ve içinden alacağı olan parayı alması için Aydın'ı vekil tayin etmiştir.²⁰⁶

Kırım'da ev sahipleri komşularını rahatsız etmeden, evine ek yapabilmektedirler. Oda, duvar, fırın ve avlu gibi ek yapılar sonradan eklenmektedir. Ancak bu ekler yapılırken komşunun mahremiyetine müdahale edilmemelidir. Böyle bir durumla karşılaşan ev sahibi kadıya başvurmakta ve komşular arasındaki sorun kadı tarafından keşif heyetinin gönderilmesinden sonra çözüme kavuşturulmaktadır.²⁰⁷ Böyle bir durumla karşılaşan Şor Mahallesi'nden Tomas

²⁰⁴ KŞS 25, vr. 70.

²⁰⁵ Ayakkabı veya terlik satan kişilere verilen addır.

²⁰⁶ KŞS 25, vr. 104.

²⁰⁷ Turan Açık, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon'da Siyaset* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), s. 132.

Koca adındaki gayrimüslim mahkemeye gelmiştir. Tomas kadının huzurunda Kolişi Haçador adlı gayrimüslimden davacı olmuştur. Tomas, kendisinin mülkünün doğu tarafında evi bulunan Haçador'un kendisinin kerpiç duvarının üzerine yeni bir çit duvar yaptığını ve kendisinin önceden bu yana olan kerpiç avlusuna zarar verdiğini söylemiştir. Mahkemenin bu duruma keşfe gelerek bakmasını istemiştir. Kadı, keşif heyeti ile gidip bakmış ve Haçador'un yeniyaptığı duvarın Tomas'ın eski kerpiç duvarına bitişik olduğuna ve zarar verdiğine karar vermiştir. Böylelikle Haçador'un sonradan yaptığı duvarı kaldırması kararı mahkemedен çıkmıştır.²⁰⁸ Keşif heyeti yani modern anlamda bilirkişi, kadının davayı çözüme kavuşturmak için başvurduğu yöntemlerdendir. Tanıklar kendi duyduklarını veya bildiklerini kadıya anlatmaktadır. Ancak bilirkişi veya kişiler konu hakkında sahip olduğu özel bilgisini de kadı ile paylaşmaktadır. Bu anlamda bilirkişinin mahkemede iki misyonu bulunmaktadır. Birincisi mahremiyeti ile ilgili verdiği bilgilerin kanıt yerine geçmesi, ikinci ise kadının yardımcısı konumunda bulunmasıdır.²⁰⁹ Kısacası Kırım'da komşusunun mülküne zarar vererek veya bütünlüğünü bozarak kendi mülküne ek yapmak uygun görülmemektedir. Böyle durumlarda kadının müdahalesi ile karşılaşmaktadır.

3.5 Kırım'da Hukuk ve Toplum

3.5.1 Mahkeme

Osmanlı mahkemesi muadili İslam mahkemelerine göre görev ve yetki alanı genişlemiş ve hem şer'î hem de örfî davalarda tek yetkili mahkeme haline gelmiştir.²¹⁰ Osmanlı'da devletin özel olarak tahsis ettiği resmi bir mahkeme binası bulunmamaktadır. Genellikle kadı kendi evini mahkeme olarak kullanmaktadır. Bu nedenle kadının evi iki katlı olup üst katı kendi mahrem alanı, alt katı ise mahkeme olarak kullanılmaktadır.²¹¹

Osmanlı Devleti'nde bulunan mahkemenin en etkili kişisi kadıdır. Kadılar belirlenen ölçütlere uyanlar arasından özenle seçilirdi. Buldukları bölgelerde

²⁰⁸ KŞS 25, vr. 64.

²⁰⁹ Nurcan Abacı, "Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3 (2002), s. 76.

²¹⁰ Aydın, "Mahkeme", s. 342.

²¹¹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1994), s. 42.

sadece şer'î değil aynı zamanda örfî kanunları da uygularlardı. Kadı olabilmenin ilk şartı, medresenin yüksek derecelerinden mezun olmaktı.²¹² Kadının iyi eğitilmiş olması adalet mekanizmasının doğru işleminin ön koşuluydu.

Kadıların tayini padişah beratı ile olmaktadır. Osmanlı Devleti'nde kadı tayininde eğitim ve hiyerarşik düzen esas kabul edilirdi. Kadı mahkemesinde fermanlar, dava özetleri gibi kayıtlar ayrıntıya girilmeden kaydedilirdi.²¹³ Kadı tarafından dava konusu olaya ve kadının verdiği hükme dair düzenlenen belgeye *sakdenilirdi*.²¹⁴ Osmanlı Devleti'nden Kırım Hanlığı'na kadı atanmamaktaydı. Kırım Hanlığı kendi kadısını yetiştirirdi. Kırım medreselerinde eğitim alan ve başarılı olan kişiler hanın beratıyla kadı oluyordu.²¹⁵

Kadı görevini yerine getirirken kendisine yardımcı olan kişiler bulunmaktaydı. Bunlar kâtip, muhızır ve subaşıydı. Kâtipler davayı sicil defterlerine kayda geçiren, yazan kişilerdi. Bu nedenle defter tutma yöntemini ve hukuki metinleri biliyorlardı. Muhızır mahkemede adli düzeni sağlayan bir anlamda kolluk kuvvetiydi. Subaşı, suçları önlemek ve suç işleyenleri yakalamakla görevliydi. Subaşı emrinde bulunan Asesler ile bu görevini yerine getirmekteydi.²¹⁶

Şehrin uzak yerlerine kadı, davaları görmek için naîb görevlendirirdi. Kadı naîb görevlendirirken bölgenin ulemasından olanları seçmekteydi. Bunlar o bölgenin medreselerinden icazet almış kimselerdi.²¹⁷

3.5.2 Kanıt ve Yemin

Osmanlı ve Kırım hukuk sisteminde yargılama, davacı ile davalının kadı karşısında bir araya gelmesi ile başlamaktadır. İddia sahibi kişi olan davacı, davasını davalının yüzüne karşı ifade etmektedir. Davalıda iddiayı kabul etmekte veya reddetmektedir. Şayet reddederse, kadı davacıdan iddiasını bir kanıtla (beyyine), özellikle de şahitlerle ispat etmesini istemektedir. Davacı iddiasını kanıtlayamazsa,

²¹² Kavak, *Kavak, Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği*, s. 50.

²¹³ Ortaylı, "Kadı", s. 71.

²¹⁴ Süleyman Kaya, "Sak", *DİA*, S. 35 (2008), s. 586.

²¹⁵ Królikowska-Jedlińska, *Law and Division*, s. 121-124.

²¹⁶ Kavak, *Kavak, Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği*, s. 69-70.

²¹⁷ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s. 24.

davalıya yemin teklif etme hakkı bulunmaktadır. Dava edilen kişi yani davalı yemin ederse dava düşmektedir.²¹⁸

Karasubazar'ın Yeni Sala Köyü sakinlerinden Ramazan bin Şaban adlı kişi mahkemeye gelmiş ve Abduş bin Musli adlı mürâhıktan (ergenlik çağına ulaşan fakat baliğ olmamış kişi) davacı olmuştur. Abduş'un kendisinin oğlu Şaban'ın *munbasarını*?²¹⁹ baltaile künk çıkarırken kestiğini söyleyerek şikâyetçi olmuştur. Abduş suçlamayı kabul etmemiş ve suçu işlemediğine dair yemin etmiştir. Böylece hakkındaki davadan ve suçlamadan kurtulmuştur.²²⁰

Osmanlı kadı mahkemesinde suçlanan kişiler suçsuz olduklarına dair şahit bulamadıklarında yemin ederek suçsuzluklarını ispat edebilmektedirler. Hakkında suçlama bulunan kişiler kendi dinlerine ait kutsalların üzerine yemin ederek suçsuzluğunu ispat edebilmektedirler. Yemin, incelenen dava kayıtlarında şahit bulunamadığı ve suçlama kanıtlanamadığı durumlarda devreye sokulmaktadır. Suçtan kurtulmak için kolay bir yöntem olarak görünmekle birlikte yalan yere yemin etmenin toplumsal ve hukuksal sorumlulukları dikkate alındığında kişi gelişigüzel bir şekilde yemin edememektedir. Çünkü itibarının zedelenmesi söz konusu olabilmektedir.

3.6 Kırım'da Suç ve Suçlular

3.6.1 Darp ve Şiddet

Merkezi sistemdeki bir bozulmanın veyahut asayişteki gevşemenin sıradan insanlar üzerinde derin etkiler bıraktığı göz önüne alındığında, Hacı Giray Han'ın istikrarsız 9 aylık yönetiminde şiddetin artması kaçınılmazdır. Şiddetin toplum yaşantısındaki yeri, kanıksanıp kanıksanmadığı, ne sıklıkla şiddet olaylarına rastlandığı tek tek kayıtlardan tespit edilebilmektedir. Bu kayıtlar yoluyla Kırım Hanlığı'nda sosyal hayata şiddet üzerinden ışık tutmak adalet, hukuk karşısında sıradan insanların durumlarını ele almak mümkündür. Tezin bu kısmında şiddetin

²¹⁸ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Gıyâbî Yargılama ve Davalıya Yemin Teklifi", *Turkish Studies*, S. 10/1 (2015), s. 683.

²¹⁹ Kelimenin tam olarak hangi anlama geldiği bilinmemekle birlikte transkripsiyon sırasında hatalı okunduğu da ihtimaller arasında bulunmaktadır.

²²⁰ KŞS 25, vr. 81.

dışavurumu kadı sicilleri merceğinde “sosyal kontekste” nasıl okunmalıdır? Sorusunacevap aranacaktır.

Derviş Sekban ibn Bubek mahkemeye gelerek Boray el-Kassâb’tan şikâyetçi olmuştur. Boray’ın karısının kendisine geldiğini ve “Kocam bana bu kadar hakaret etti. Komşu hakkı yok mudur? Lütfedin ve kocama söyleyin” dediğini belirtmiştir. Derviş Sekban, Boray’ı kendi karısına küfür ederken duyduğunu söylemiştir. Derviş Sekban daha sonra Boray’ın karısının çağırması üzerine Boray’ın evine gitmiştir. Boray’a neden karısına hakaret ettiğini sormuş ve Boray tarafından asâ ile darp edilip ve yaralanmıştır. Derviş Sekban, Boray’dan davacı olduğunu söyleyerek yanında iki erkek şahit getirmiştir. Şahitler kadıya Derviş’in doğruları anlattığını ifade etmişlerdir. Kadı da şahitlerin şهادetlerini onaylamıştır. Boray bu durumda suçlu bulunmuştur.

Kadının evde kocası Boray ile yaşadığı kavga sırasında komşusu Derviş Sekban’dan yardım istemesi ve Derviş’inde yardım etmiş olması, toplumsal olarak Kırım’da insanların komşuluk hakkı nedeniyle birbirlerine karşı duydukları sorumluluk duygusunu göstermektedir. Kadın, komşularından yardım isterken “komşuluk hakkı yok mudur?” diye sormaktadır. Bu durum kadının zihninde *komşuluk hakkı* kavramının olduğuna işaret etmektedir. Boray’ın karısı bu hakkın gereğinin yerine getirilmesi ve kendisine yardım edilmesini talep etmektedir. Erken modern dönem Kırım toplumunda komşu ve komşuluk hakkını göstermesi açısından önemli bir dava kaydı olsa da suçlu olan Boray’ın hangi cezayı aldığı veya ceza alıp almadığı bilinmemektedir. Kadı mahkemesine ait olan ve incelenen tüm dava kayıtlarında, dava sonucuna ve ayrıntılarına genellikle yer verilmediği görülmüştür. Bu nedenle kadına karşı oluşan aile içi şiddetin Kırım kadısı nazarındaki karşılığı tam olarak değerlendirilememektedir. Bilindiği üzere şer’iyye sicilleri adalet sistemini tahlil edebilmek için en önemli kaynaklardan biridir. Ancak sicil kayıtları görülen davanın özetini vermekten öteye gitmemektedir. Osmanlı’da kadı mahkemelerinde bir davanın gidişatına ve hükmün nasıl uygulandığına dair ayrıntılı bilgi genellikle verilmemektedir.²²¹ Bu yüzden daha çok fetvalarda

²²¹ Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5 (2005), s. 422.

verilebilecek cezalar dikkate alınarak tahminlerde bulunulmaktadır. Nitekim bu kayıt da merkezi gücün etkisini yitirmesinden ziyade aile içi şiddet vakalarıyla ilgilidir.

Mayıs 1684 tarihinde Eski Kırım'da yaşayan Cavlı Bayadlı ağzı ve burnu kana bulanmış vaziyette mahkemeye gelmiştir. Cavlı, Pençik Emîni çalışanlarından İbrahim'den davacı olmuştur. Köle pazarından döndüğünü ve evine giderken kendisini İbrahim'in yolda çevirerek "yanındaki esiri satın almışsın, gel Ağa'ya hesap ver" dediğini söylemiştir. Kendisi de Pençik Emîni'ne esiri satın almadığını, aksine esiri satmak için pazara getirdiğini söylemiştir. Pençik Emîni İbrahim bu sözlere inanmamıştır. Cavlı Bey'i almış ve Pençik eminine götürüleceğini söylemiştir. Cavlı Bey, İbrahim'in kendisini Şirin Beyi Hanı'na götürürken sebepsiz şekilde darp ettiğini söylemiş ve şikâyetçi olmuştur. Kadı İbrahim'e olayın doğruluğunu sormuştur. İbrahim, kendisinin Cavlı Bey'in esir satın aldığına dair duyum aldığını ve bu nedenle kendisini durduğunu söylemiştir. Daha sonra da Cavlı Bey'e "Ya gel pençik eminine hesap ver ya da gel emin ağaya hesap ver" dediğini bu nedenle birlikte Sefer Gazi Hanı'ndan Şirin Bey Hanı'na doğru hareket ettiklerini anlatmıştır. Buraya kadar bahsedilenlerden esir alım satımının Sefer Gazi Hanı'nda yapıldığını ve köle satın alırken mutlaka pençik eminine bir bedel (harç) ödenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. İbrahim anlatımına devam ederek hana vardıklarında Cavlı Bey'den atından inmesini istediğini, ancak Cavlı Bey'in attan inmek istemeyip direndiğini söylemiştir. İbrahim ise Cavlı Bey'i çekerek attan indirmeye çalıştığını ve bu sırada Cavlı Bey'in yere düşerek ağzını burnunu yere vurduğunu ifade etmiştir.

İbrahim kendisinin asla Cavlı Bey'e vurmadığını ve ağzını, burnunu attan düşerek değil de Cavlı Bey'in kendisini bu hale getirdiğini söylemiştir. Kadı, Cavlı Bey'den şahit göstermesini istemiştir ancak Cavlı Bey olaya dair şahit getirememiştir. İlginç bir şekilde İbrahim ifade değiştirmiş ve Cavlı Bey'i kendisinin darp ettiğini yani dövdüğünü kabul etmiştir. Kadı, İbrahim'in bu ifadesini doğru kabul ederek hüküm vermiştir.²²²Kadının verdiği ceza yine bilinmemektedir. Ancak burada ilginç olan durum kamu görevi yapan İbrahim Bey'in görevinden kaynaklı gücünü kötüye kullanmasıdır. Bir diğer husus da Cavlı Bey'in olaya dair hiç şahit gösterememiş olmasına rağmen İbrahim'in neden ifadesini değiştirerek suçu kabul

²²² KŞS 25, vr. 61.

ettiğidir? Kadı İbrahim'den yapmadığına dair yemin istemiş olmalılar ancak belgede böyle bir bahis geçmemektedir. Kadı'nın İbrahim'in kendi kendine ifadesini değiştirdiğini belirtmesinin bir anlamda İbrahim'in nezdinde yürüttüğü görevin, daha geniş anlamda otoritenin itibarının kurtarılmış olacağını düşündürmektedir. Davanın tarihi Mayıs 1684'tür, yani II. Hacı Giray döneminin son iki ayıdır. Sıradan birisi ile Kırım Hanı'ndaki görevlilerden biri arasında geçen şiddet vakası,yönetimle ilgili sıkıntılarının bir yansıması da olabilir.

Kırım'da bulunan Çingene Mahallesi'nde yaşayan Mustafa bin Mehmed kadının huzuruna yaralı olarak gelir. Mustafa sellahlık (kasaplık, hayvan kesen kişi) yapan Bay Gazi Bayram'dan davacı olmuştur. Mustafa kendisini Bay Gazi Bayram'ın bıçakla yaraladığını, fakat olaya dair şahidinin bulunmadığını söylemiştir. Tam bu sırada Bay Gazi Bayram'ın karısı ve oğulları feryat figan edip kadının huzurunda ağlamaya başlamışlardır. Mustafa bu durumu gördükten sonra muhtemelen üzülererek davasından vazgeçtiğini ve hakkını aramayacağını söylemiştir. Dava bu kararın taraflarca kabul edilmesiyle sona ermiştir.²²³

Yahudi Uzun Moşe mahkemede Hakimoğlu Moşe'den davacı olmuştur. Küfredipkendisini yumrukla darp ettiğini söylemiştir. Hakimoğlu Moşe ise kendisinin böyle bir şey yapmadığını söylemiştir. Kadı olaya dair şahit istemiş, Uzun Moşe şahit gösteremeyince kadı davayı düşürmüştür. Fakat davanın sonunda kadı, Hakimoğlu Moşe'nin Musa peygamberin adını anarak tövbe etmesini kayıtlara geçirmiştir.²²⁴ Hakimoğlu Moşe'nin ettiği yemin değildir. Kendisi tövbe etmiştir. Ancak suçlu değil ise tövbe etmesi anlamsız görünmektedir. Bu durumda kadının kayıtlara geçmeye lüzum görmediği başka ifadelerin dava sırasında konuşulduğu düşünülebilir.

1684 yılında Nisan ayının son haftası ile Mayıs ayının ilk günleri arasında Dayırlı İbrahim bin Timur Gazi mahkemeye gelerek Kabartı Suyu'ndaki Hacı Gürhan Alişan Hazreti'nin Kırım'da Mangup yakınındaki köyünden olan ve adının Mevlüd olduğunu bildiği fakat babasının adını bilmediği sarı, sakalsız Mevlüd'den davacı olmuştur. İbrahim'in anlattığına göre arabasıyla giderken Mevlüd kendisini

²²³ KŞS 25, vr. 88.

²²⁴ KŞS 25, vr. 52.

durdurmuş ve sebepsiz yere kızılağacı ile kafasına vurup kanatmıştır. Mevlüd başta inkâr etmiş, ancak “Eğer İbrahim bu yaradan ölürse vebali benim boynuma olsun” diyerek suçunu kabul etmiştir. Kadı olayın doğru olduğuna karar vermiştir.²²⁵ Eğer yaraladığı İbrahim bu yaradan ölürse Mevlüd cinayet suçu ile suçlanacaktır.

Yine bu sırada kadının önüne bir darp vakası daha gelir. Şaban mahkemeye gelerek Topal Sefer Gazi’den davacı olmuştur. Kendisini sebepsiz yere elle darp edip dövdüğünü, kaftanının arkasını ve ağzını yırttığını söylemiş ve kadıdan hakkını talep etmiştir. Kadı, Sefer Gazi’ye olayın doğruluğunu sorduğunda olayı inkâr etmiştir. Sefer Gazi yemin etmek de istememiştir. Kadı şahidi bulunmayan Sefer Gazi’nin cezalandırılmasına karar vermiştir. Belgenin devamında ne ceza aldığına dair bilgi verilmemiştir.

1684 yılının Mayıs ayında Hüseyin Bey Mahallesi’nde kavga yaşanmıştır. Salih bin Sefer ile Murteza bin Mehmed Dede adlı kişiler ile dövüşmüşlerdir. Salih, Murteza’nın üzerine bıçakla yürümüş ve mahalleli kavga edenleri ayırmıştır. Tam bu sırada Salih, Murteza’ya taş atmıştır. Ancak attığı taş Murteza’ya gelmemiştir. O sırada babasının olan deri dükkânında bulunan kızı Hadice’nin kafasına, tam olarak beyninin üzerine denk gelmiştir. Taş dükkânın penceresinden girerek kızın kafasına isabet etmiştir. Dava kaydından Hadice’nin kaç yaşında olduğu anlaşılmamaktadır. Hadice’nin küçük bir kız çocuğu mu yoksa genç bir kız mı olduğu bilinmiyor. Taş Hadice’nin beyninin üzerine denk geldiğinin söylenmesi olayın ciddiyetini göstermektedir. Salih kadının huzuruna getirilir. Kadı olayın doğru olup olmadığını sorduğunda Salih tüm mahallenin önünde yaşanan olayı kabul etmemiştir. Mahallelinin önünde yapılan kavganın pek çok görgü tanığı bulunmaktadır. Bu nedenle Salih’in çok fazla insanın şahit olduğu olayı neden inkâr etme gereği duyduğu bilinmemektedir. Şahitler olayın nasıl gerçekleştiğini mahkemede tekrarlamışlardır. Davanın sonunda kadının ne hüküm verdiği bilinmemektedir.

Kırım’da bulunan Bayavet Köyü’nde yaşayan insanlar kadının huzuruna gelmiştir. Köylü toplanıp gelmiş ve kadıya köy imamı olan el-Hâc İsmail Molla hakkında şikâyetlerini belirtmişlerdir. Köy imamının kendilerini dövdüğünü,

²²⁵ KŞS 25, vr. 60.

sövdüğünü, evlerini bastığını, kazak kölelerini çaldığını ve kendilerine sürekli hakaret ettiğini söylemişlerdir. Ayrıca kadıya, imamın görevini yapmadığını, mescide gelmeyip cenaze namazlarını bile kıldırmadığını ve bu nedenle imamın görevden alınıp yerine Abdülaziz Efendi'nin imam olarak atanmasını istediklerini bildirmişlerdir. İmam el-Hâc İsmail Molla ise kadıya “sadece hoşnutsuzluk nedeniyle görevden alınabilir miyim?” diye sormuştur. Ayrıca köylüler, kadıya, “imamın hergelesi” diye ifade ettikleri yanında sürekli bulunan bir erkekle birlikte dağda ve yabanda gezdiğini anlatmışlardır. Abdülbaki el-Hâc Abdurrahman dabu duruma şahit olduğunu söylemiştir. İmamda kendisine yöneltilen suçlardan bazılarını kabul etmiştir. İmam, kazak köleyi kılıçla yaraladığını, kılıçla köleyi esir aldığını kabul etmiş fakat diğer suçlamalarınkâr etmiştir. Köylü, kadının huzurunda bütün olanları anlatınca bu durumdan kurtulamayacağını anlayan İmam “Cemaat adamları beni istemezse bana imamlık lazım değildir” demiştir. Görevden alınmasına rızası olduğunu kadıya beyan etmiştir. Kadının karar ve davanın nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir. Ancak imamın istifa etmesiyle birlikte köylü tarafından yeni atanan imamın görevinin resmi olarak başladığı çıkarımı yapılabilir. Davada diğer bir ilginç husus ise kadının yanına şikâyete gelen ve davayı açanın köylüler değil imamın kendisinin olmasıdır. Muhtemelen köylünün kendi yerine yeni imam atanmasını istememiş ve kadıya köylüleri şikâyet etmiştir. Bu durumda köy imamı olan el-Hâc İsmail Molla'ya başka bir köyde imamlık görevi verilip verilmediği veya görevini düzgün yerine getirmediği için ceza alıp almadığı hususunda bir kayıt olmadığı için karanlıkta kalmıştır.

Kadıya bir darp davası daha gelmiştir. Armiye veled-i Sarkiz adlı gayrimüslim, İvaz bin Hüseyin adındaki sebandandavacı olmuştur. İvaz kendisini haksız yere darp etmiş ve bıçak çekerek kovmuştur. Armiye, kadıdan hakkını talep etmektedir. Kadı İvaz'a sorduğunda ise, Armiye'nin kendisinin de ortak olduğu dükkâna geldiğini ve para vermeden mal alıp gitmeye kalkınca kendisini darp ettiğini söylemiştir.²²⁶ Davada ilginç olan husus iki gayrimüslimin kadı mahkemesinde

---

²²⁶ KŞS 25, vr. 68.

sorunlarına çözüm aramalarıdır. Bu tür davaların varlığı Osmanlı Devleti'nde şer'i mahkemelerin din farkı gözetmeksizin herkesin talebine cevap verdiğini gösterir.²²⁷

Giragus adındaki berber mahkemeye gelerek Bayram Ali Sekben ibn Mustafa'dan davacı olmuştur. Bayram Ali'nin bıçak çekerek dükkânını bastığını ve kendisine küfür ettiğini söylemiştir. Bayram Ali ise bunu inkâr etmiştir. Yazıcı ve Mustafa bin Mehmed el-Müezzin olaya şahit olduklarını söyleyerek şهادet etmişlerdir. Şahitler Giragus'un haklı olduğuna ve olayın anlattığı gibi yaşandığına dair beyanlarından sonra kadı şahitlerin şahitliğini kabul etmiştir. Söz konusu dava bir gayrimüslim ile Müslümana aittir. Bu dava Kırım'da hak ve adaletin din farkı gözetmeksizin yerine getirilmeye çalışıldığını da göstermektedir. Müslüman ve gayrimüslim arasındaki bir dava kadı mahkemesinde şer'i esaslara göre görülürken gayrimüslim olan kişinin şahitlerinin Müslüman olması da dikkat çekicidir. Bu durum Kırım'daki kozmopolit etnik yapıya ve farklı dinlerin varlığına rağmen hanlığa ait olan kadı mahkemesinin ise toplumun tüm kesimlerinden kişilerin ulaşabildiği bir kurum durumunda olduğunu göstermektedir.

Hüseyin bin el-Hâc İsa adındaki gulam (küçük yaştaki sakalları çıkmamış erkek köle) emred (ergenliğe ulaşmış baliğ olmayan genç) mahkemeye gelmiştir. Kadının karşısında çok ilginç bir suçlama ile bulunmaktadır. Hüseyin adındaki emred gulam, Mehmed bin Abdullah'dan davacıdır. Mehmed'in kendisinin peşine düştüğünü ve "seni düzerim" dediğini ve kılıcı kınından çekip gezdiğini söyler. Kılıcı kınından çıkıp gezmek olarak ifade edilen tabir cinsel anlamda eyleme geçmek için hazırda beklemek şeklinde veya Hüseyin'i tehdit unsuru olarak Mehmed'in kılıcını kullandığı şeklinde değerlendirilebilir.

Hüseyin kadıya Mehmed'in kendisinin namusuna "hallendiğini" söylemiştir. Ayrıca dün gece Hacı Murad hamamına gidenler, Mehmed'in hamam çalışanlarına "*Hüseyin'i bulup getirin, getirmezsен seni düzerim*" dediğini duymuşlardır. Hüseyin kendisinin herkese rezil olduğunu söylemiş ve kadıdan hakkını talep etmiştir.²²⁸ Yine davanın sonucuna belgeden ulaşılamamaktadır. Mehmed'in ceza alıp almadığı ve

²²⁷ Nuri Kavak, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nda Gayr-i Müslimlerin Yeri (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 4, S. 12 (2015), s. 19.

²²⁸ KŞS 25, vr. 82.

şayetolay doğruysa Mehmed'in Hüseyin'in peşini bırakması için kadının nasıl bir önlem aldığı da bilinmemektedir. Osmanlı toplumunda erkek erkeğe ilişkilerin normal karşılanmadığı aşikâr iken böyle bir şeyin ulu orta yaşanmak istenmesinin ötesinde olay mahkemeye kadar düşmüştür. Şayet Hüseyin yalan söylüyor ise mahkemede anlatılanların yayılmasının sonuçları kendisi için iyi olmayacaktır. Kadı davada yemin ettirme uygulamasına gitmemiş veya kayda geçmemiştir. Ayrıca Hüseyin'in şahidinin olup olmadığı da kayıtlara geçmemiştir. Mahkemede şer'i hükümlerin geçerli olduğunu göz önüne alırsak bu tarz bir ilişkinin varlığı veya yokluğu, böyle bir istek ya da iftiranın İslâm hukuku açısından durumunun ne olduğu önem arz edecektir. Ancak ortada henüz gerçekleşmiş fiili bir suç da bulunmamaktadır.

3.6.2 Küfür

Küfür sosyal anlamda hoş görülmeven davranışlardır. Bu davranışa karşı da toplum ve idare tarafından bazı cezalar uygulanmıştır. Küfür bir anlamda mahremiyete saldırıdır. Kızgınlık ve öfke anında kişi içindekileri müstehcen sözlerle ifade etmektedir. Küfürlü eril kimlikli olup karşısındakini cinsel güçle alt etmeyi hedeflemektedir.²²⁹ Aşağıda, incelenen döneme ait Kırım mahkemelerinde görülen küfür davalarından örnekler verilmiştir.

Osman Beşe han sekbanıdır. Mahkemeye gelmiş ve Saçlı Sarkiz adlı gayrimüslimden davacı olduğunu, kendisinden hakkını talep ettiğinden dolayı kızarak “ne s•kimi traş edersin” şeklinde kendisini utandıracak şekilde konuştuğunu söylemiştir. Kadı sorduğunda Sarkiz küfür etmediğini söylemiştir. Mehmed bin Ali Dede, Yüzişar ve Bobek şahitlik yaparak Osman Beşe'nin ifadesini doğrulamıştır. Kadı mahkemeye gelenlerin şahitliklerini kabul etmiştir.²³⁰

Mahkemeye kadının önüne gelen bu kez Hatun Bike adlı Hristiyan bir kadındır. Kendisinin davacı olduğu kişi Tomas Koca'dır. Hatun sesini duyurabilmek ve hakkını aramak için kendince en uygun bulduğu yere yani kadı mahkemesine gelmiştir. Tomas, Hatun'a “kahbe” diyerek küfür etmiştir. Tomas'ın inkârına karşı

²²⁹ Mehmet Salih Erkek, “17. Yüzyılda Mardin Kadı Mahkemesine Yansıyan Küfür Davaları”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S. 2/1 (2009), s. 53.

²³⁰ KŞS 25, vr. 94.

Bogas, Aradanis, Melkon veled-i Tomas'ın şahitlikleri ile kahbe dediği doğrulanmıştır. Ancak Hatun Bike, Tomas'ın affedilmesini istemiş ve kadı tarafından Tomas affedilmiştir.²³¹ Hatun Bike'nin mahkemeye gelmesinin nedenleri arasında muhtemelen gördüğü hakaretin bir daha tekrarlanmasının önünü kesmek ve toplum nezdinde zedelenme ihtimali olan itibarının kurtarma girişimi vardır.

Bir başka kayıta ise Elmacı el-Hâc Ali'nin dostu, sevgilisi, yoldaşı Cin Şah adlı kadın mahkemeye gelir. Cin Şah nikâhsız yaşadığı *sevgilisinin* erkek kardeşi olan Seyid Mehmed'den davacı olmuştur. Kendisine haksız yere “ananı, hocanı, oğlunu s•kdiğim” diyerek küfür ettiğini söyleyen kadının davasına küfrü duyan kişilerin şahitlik etmesi ile kadı ikna olmuştur. Kadı Seyid Mehmed'in küfür ettiğine hükmetmiştir. İslam hukukuna göre küfür eden kişiye kadı tarafından verilebilecek ceza *ta'zir* olmalıdır.²³²

Bu davada iki husus göze çarpmaktadır. Birincisi *sevgililik*, dost hayatı kavramının toplumda olması ve kadının huzurunda söylenebilecek kadar alenileşmesidir. İkinci husus ise edilen küfrün açık seçik olarak belgede yer almasıdır. Çin Şah ile Seyid Mehmed'in aralarında ne tür bir anlaşmazlık ya da sorun olduğu bilinmemektedir. Belgede anlaşmazlığın sebebi değil, bu sebebin ortaya çıkardığı sonuç görülmektedir. İncelenen sicil kayıtlarında şahıslara karşı yapılan hakaret, darp, küfür gibi durumlarda olayların gerçekleşme nedenleri genellikle mevcuttur. Şayet hiçbir sebep yoksa *sebepsiz yere* ifadesi ile sebebin olmadığı da ayrıca belirtilmektedir. Bu dava kaydında küfrün nedeninin belirtilmemiş olması ahlaki anlamda belgeye yazılamayacak kadar kötü bir durum olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

Bir başka küfür davasında mahkemeye Mustafa Beşe gelmiş ve Bekir Beşe'den davacı olmuştur. Bekir Beşe'nin kendisine “bıyığına sıçayım” diyerek küfür ettiğini söyleyerek hakkını talep etmiştir. Bekir Beşe küfür ettiğini inkâr

---

²³¹ KŞS 25, vr. 64.

²³² Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (Glasgow-New York: Oxford University Press, 1973), s. 273-274.

etmiştir. Bunun üzerine kadı, Ali Beşe ve Bekir Çavuş'un şahitlikleri ile küfür edildiğine karar vermiştir. Kadı Bekir Beşe'nin tağrî²³³ yaptığına karar vermiştir.²³⁴

Kadının karşısına küfür ve mala zarar vermenin birlikte işlendiğidava Ekim-Kasım 1683 (Zilkade 1095) tarihinde gelmiştir. Peksimedci Hüseyinoğlu mahkemeye zimmî olan (...) adlı kişi ve Abdulgaffar Sûfi ile birlikte gelmiştir. Peksimedci Hüseyinoğlu'nun süt dükkânı vardır ve burada süt satmaktadır.

Peksimedci Hüseyinoğlu'nun süt dükkânına zimmî (...) sarhoş olarak gelmiş ve bardaklarını, fıçısını parçalayıp kendisine de küfür etmiştir. Zimmînin yanında Abdulgaffar Sûfi'de vardır. Peksimedci Hüseyinoğlu'na Abdullgaffar Sûfi de küfür etmiştir. Bu iddiaların sahibi olan süt dükkânı sahibi Peksimedci Hüseyinoğlu her ikisinden de şikâyetçi olmuştur.

Olayın enteresan tarafı kadının huzurunda bulunan zimmî halen sarhoştur ama bardakları kırdığını kabul etmektedir. Kadı hükmünü vererek zimmînin sarhoşluktan dolayı yaptığı uygunsuz hareketlerden dolayı zabît tarafından tutuklanmasına karar vermiştir. Ancak zimmî halen sarhoştur. Kadı zabît tarafından tutuklamanın zimmî sarhoşluktan ayıldıktan sonra gerçekleşmesine hükmetmiştir.²³⁵Mala zarar verme ve küfür etmenin cezasının tutuklama olmadığı diğer davalarda görülmektedir. Kadının bu kararında zimmînin sarhoş olmasının etkisi olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Kadı kayıtlarında birçok küfür davasının mevcut olması küfürün Kırım toplumunda yaygın olduğunu göstermektedir.

3.6.3 Suç, Töhmet ve Cinayet

Töhmet; zan, şüphe, suç, kabahat, zan altına sokma, suçlama anlamlarına gelmektedir. Fıkıhta töhmetin tanımı ise bir kişi hakkında zanna dayanarak kanaat belirtme ve bu sebeplerden ötürü ona suç isnat etmedir.²³⁶

²³³ Bir kimseyi yanıltmak, aldatmak bkz. Hacı Mehmet Günay, "Tağrî", *DİA*, C. 39 (2010), s. 375-376.

²³⁴ KŞS 25, vr. 61.

²³⁵ KŞS 25, vr. 4.

²³⁶ Fahrettin Atar, "Töhmet", *DİA*, S. 41 (2012), s. 274.

Suç ve suçlu kavramlarının irdelendiği bir dava örneği kadının önüne gelmiştir. Denizci olan yani gemici tayfasından Grago veled-i Praskova adlı gayrimüslim denizci atası? dükkânında sağ ayağından bıçak ile yaralanmış olarak bulunmuştur.

Karasu Emîni Abdulbâki Ağa'nın olayı araştırması ve takip etmesi sonucu bir zanlı bulunmuştur. Zanlı, Ali Çelebi el-Kâtib adlı denizcinin ihbarı ile yakalanan yaralı denizcinin arkadaşı Aslan veled-i Şemseddin'dir. Aslan mahkemeye getirilmiş ve ifadesinde Grago'nun Bahçesaray'da sarhoş olduktan sonra kendi bıçağı ile kendisini yaraladığını ve kendisinin bir suçunun olmadığını ve yaralı durumda olan Grago'ya sorulduğunda ise aynı şeyleri anlatacağını söylemiştir. Grago daha sonra mahkemeye çağırılmıştır.

Grago mahkemede kendisinin Bahçesaray'da sarhoş olduğunu ve sarhoşluk nedeniyle de kendi kendisini yaraladığını söylemiştir. Grago bu olayın kaza sonucu yani kendi hatası nedeniyle meydana geldiğini ifade etmiş ve arkadaşının ya da herhangi birinin bir suçu olmadığını söylemiştir. Grago mahkemede verdiği ifade ile arkadaşı denizci olan Aslan'ı töhmetten kurtarmıştır.

Töhmet sonuçları ağır olabilecek bir durumdur. Aslan'ınarkadaşı olan Gragoşayet ölseydi, kendisini bu suçtan aklaması ve öldürmediğini ispatlaması gerekecekti. Çünkü onun yaraladığına dair ifade veren bir şahit bulunmaktadır. Mahkeme her ne kadar iki şahit istese de ölümle sonuçlanan olayda tek şahidin varlığının da önem arz ettiği düşünülmektedir. Davanın sonunda Kâtip Ali Çelebi'nin olaya şahit olduğunu söyleyerek şikâyetçi olması ve bu durumun bizzat yaralanan Grago tarafından inkâr edilmesinden dolayı yalancı şahit muamelesi gören Kâtip Ali Çelebi'nin başkasına sataşması ve düşmanlık etmesi kadı tarafından yasaklanmıştır.²³⁷

Dava incelendiğinde Kâtip Ali Çelebi'nin yalan söylememiş olabileceği, gerçekten iki arkadaş arasında sarhoşluktan kaynaklı bir sorunun yaşandığı düşünülebilir. Ancak dava sonuçlandığında Aslan'ı töhmet altında bırakanKâtip Ali Çelebi olmuştur. Kadının ise bu kadar ciddi bir suçta yalancı şahitlikten dolayı ceza

²³⁷ KŞS 25, vr. 90.

vermemiş olması ve başkasına sataşmayı, düşmanlık etmeyi yasaklamakla yetinmesi oldukça ilginçtir.

Safer ayının ilk günü olan Çarşamba gecesini (19 Ocak 1684) Sofya adlı gayrimüslim kadın civardaki komşularından Fatma bint-i Arslan Ali'nin evine misafiriğe gitmiştir. Sofya gece o evde ölmüştür. Olayın yaşandığı yer Karasu Şehri'ne bağlı eş-Şeyh Receb Efendi Mahallesi'dir. Mahallede yaşayanlardan el-Hâc Murteza el-İmâm ve Bayram Dede el-Mü'ezzin, Abdulhalim es-Serrâc, Danil, Kalıbcı Arslan, Kablan ve diğerleri toplanarak mahkemeye gelmişlerdir.

Kadın komşunun evinde aniden, birdenbire öldüğü için mahkemenin keşif ve defin işlemlerinin yapılması için mahkemenin kendilerine müsaade etmesini isterler. Şüpheli bir ölüm vardır ortada ve araştırılması gerekmektedir. Kadıya öldürme olayı ihbarı gelirse bir nâib görevlendirilerek olay yeri incelenmektedir. Bilirkişilerce yapılan soruşturma sonucunda maktulün nasıl öldürüldüğü veya öldürülüp öldürülmediği ayrıntılı biçimde rapor edilmektedir. Ancak incelemeler tamamlanınca cenazenin defnedilmesine izin verilmektedir.²³⁸

Eğer ölüm doğal yollarla değilse bu bir cinayettir. Cinayetse de ortaya çıkarılması gereken bir katil vardır. Böyle durumlarda aynı mahallede yaşayanlar töhmet altındadır. Töhmetsizlik için ilk akla gelen mahkemeye başvurmadır.

Mahkeme isimleri şuhûdü'l-hâl kısmında belirtilen Müslümanlarla birlikte ölen kadına keşif yapmaya gider. Kadının ölmüş bedeni incelenir. Kadının cesedinde kan, cerahat yoktur ve boğulma belirtileri de cesette görülmez. Günümüz hukukundan farklı olarak Osmanlı Devleti'nde bilirkişisinin yani keşif heyetinin söyledikleri kadının kararına yardımcı olacak delil olmayıp kadının kararı niteliğindedir.²³⁹

Keşif heyeti daha sonra kadının varisleri olan Zevi Sava, Sadriye, kızları Mağden ve Desbine'yi sorguya çekerek Sofya'nın evinde ölü bulunan Fatma ile herhangi bir çekişmeleri, davaları olup olmadığını sorar. Fatma ile bir sorunları

²³⁸ Bıyık, *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)*, s. 108.

²³⁹ Abacı, "Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma", s. 84.

olmadığını söyleyen Sava, Mağden ve Desbine, annelerinin yörük sıtma hastalığı olduğunu ve bundan dolayı rahatsızlık yaşadığını, bu nedenden dolayı ölmüş olabileceğini söylerler.

Ölen kadın Sofya'nın kızları, kimse ile husumetleri olmadığını ve şüphelendikleri kimsenin olmadığını; bu nedenle şikâyetlerinin bulunmadığını da söyleyince, kadı Sofya'nın doğal yollarla aniden öldüğüne karar verir. Böylece tüm mahalle töhmetten kurtulur. Mahalleliye haber verilir ve defin işlemlerine başlanması istenir.²⁴⁰

Bir başkasının evinde sebepsiz yere ölen kadının ölüm nedeninin tüm mahalle ahalisinden sorulmasının nedeni suçlunun bulunması isteğindedir. Suçlu varsa ve eğer bulunamazsabu durumda mahalleli töhmet altında kalır. Böyle durumlarda aynı mahallede yaşayan insanlar birbirlerinin hal ve hareketlerinden sorumlu olduklarından dolayı *kasame* adı verilen bir uygulama tüm mahallenin erkek üyelerine uygulanır. Yani, ölen kişinin diyetini mahallede yaşayan tüm erkekler ödemek zorunda kalır.²⁴¹

25 ve 26 numaralı Kırım kadı sicillerinde incelenen tüm suç ve suçlu davalarına bakıldığında, ağırlıklı olarak suça dair kayıtların 25 numaralı defterde yoğunlaştığı görülmektedir. 25 numaralı defter II. Hacı Giray Han'ın 9 ay süren hanlığının büyük kısmını kapsamaktadır. Bu sebeple 26 numaralı defterde çok fazla şiddet ve benzeri davalara rastlanılmamıştır. Söz konusu durum II. Hacı Giray Han döneminde yaşanan siyasi karmaşanın insanların sosyal hayatlarına ve psikolojilerine yansıdığını düşündürmektedir. Hanın hanlığının ilk zamanları çalışmanın ikinci bölümünde belirtildiği gibi kabile reisleri tarafından kabul görmeme ve tahttan indirme isteği ile geçmiştir. Daha sonra han kabul görmüş ancak çok kısa süre sonra tahttan indirilme isteği baş göstermiştir. Yaşanan bu siyasi karmaşa ve istikrarsız yönetimin hanlığın içinde yaşayan insanları olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir. 26 numaralı defterde çok az suç kaydına rastlanıp, 25 numaralı defterde ise çok fazla miktarda suça ait dava kaydına rastlanması, II. Hacı Giray Han'ın döneminde yönetimde oluşan boşluk ile açıklanabilir. Ayrıca kadı sicillerinde

²⁴⁰ KŞS 25, vr. 87.

²⁴¹ Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, s. 251.

en fazla şiddet ve suç davası Karasu kazasına ait olduğu tespit edilmiştir. Bu durumu Karasu'nun merkezden ve siyasi iktidarın denetiminden ve nüfuzundan uzak olmasına bağlamak daha doğru olabilir. Şayet hükümet etmekle ilgili bir zafiyet mevcutsa bu durum en fazla merkeze uzak bölgelerde kendini gösterecektir. Karasu kazası merkeze uzak ve liman şehridir. Bu nedenle kozmopolit bir yapıya da sahiptir. Tüm bu verilerin ışığında II. Hacı Giray Han döneminde ve özellikle 9 aylık yönetiminin son zamanlarında suç ve şiddet vakalarının Karasu kazasında artmasına yukarıda belirtilen nedenlerin yol açmış olması kuvvetle muhtemeldir.

4. BÖLÜM

KIRIM'DA EKONOMİK HAYAT

4.1 Kırım'da Ticaret

Kırım Hanlığı, İstanbul ve Kuzey Anadolu için önem arz etmektedir. Karadeniz yoluyla kurulan ulaşım imkânından dolayı Kırım yarımadası kuzeyli malların Anadolu'ya aktarılmasında transit bir geçiş bölgesidir.²⁴² Osmanlı Devleti'nin farklı yerlerine ihtiyaç halinde Kırım'da bulunan Gözleve, Balıklıova, Kerç ve Kefe limanlarından zâhire gönderilmektedir. Kırım'da atların beslenmesindeki ana ürün olan arpa ve beçen adlı hububat ise Karasu, Küçük Karasu ve Argın kazalarına bağlı köylerde çok fazla üretilmektedir.²⁴³ Kırım Tatarlarının atlarının sayıca fazla olması önceki bölümlerde belirtilmiştir. Bu açıdan bakıldığında Kırım topraklarında arpa üretiminin çok olmasının doğal olduğu düşünülebilir.

Kırım'da dış ticaret ve bununla bağlantılı biçimde iç ticari hayat canlıdır. Hanlığın ekonomik yapısının temeli hayvancılık, yağma akınları ve tarıma dayanmaktadır.²⁴⁴ Mühimme defterlerine göre Kırım'da buğday ve yağ en çok ihraç edilen ürünlerin başındadır.²⁴⁵ Bunun yanında Kırım kadı sicillerinden balık, et, kumaş, deri, kahve, tuz, boya, tütün, canlı hayvan, şarap, barut (güherçile) ve çeşitli yiyecek maddeleri ticaretinin yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁴⁶

İncelenen 25 ve 26 numaralı sicillerde özellikle Acem tüccarların ticarete aktif rol oynadığı bilinmektedir. Hatta Kırım Hanı olan II. Hacı Giray Han, Acem tüccarlar ve faaliyetleri ile ilgili arka arkaya iki kez yarlık çıkartmıştır.²⁴⁷ Aynı

²⁴² Zübeyde Güneş Yağcı, " Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri", *Türkiye Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk, Muhammed Bilal Çelik (İstanbul: Çamlıca Basım Evi, 2015), s. 409.

²⁴³ Ömer Bıyık, "Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)", (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s. 196.

²⁴⁴ Fisher, *Kırım Tatarları*, s. 18.

²⁴⁵ Yağcı, " Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri", *Türkiye Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*, s. 409.

²⁴⁶ Bkz. Bıyık, "Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)".

²⁴⁷ KŞS 25, vr.7.

zamanda sicil kayıtlarında çok sayıda Acem tüccarların isminin dâhil olduğunoterlik kayıtlarına rastlanmaktadır. Acemlerin ticaret yaptıklarında kaldıkları yer, merhum Sefer Gazi'ye ait olan bir han olup, eşi Neslihan Bikeç tarafından Acemlere kiralanmıştır.²⁴⁸ Acem tüccarlarla ilgili bir diğer bir kayıtta ise tüccarların toplu halde ödedikleri haraç senetlerinin kimin elinde olduğunu bilmemeleri üzerine davacı oldukları görülmektedir.²⁴⁹

Hanlığın en önemli geçim kaynaklarından birisi iseköle alım satımıdır. Bu satış genellikle alıcı ve satıcı arasında pazarlık usulü ile yapılmaktadır. Ancak köle satışıeger Sultan Çarşısı'nda yapılırsa açık artırma usulü vedellâl aracılığı ile gerçekleşmektedir.²⁵⁰ Osmanlı'da, bir kölenin ortalama fiyatı onbeşinci yüzyılda 25 ile 50 altın arasında değişmektedir.²⁵¹

Yerleşim yerlerinde alış-veriş yapılanüstü kapalı yerlere çarşıdenilmektedir.²⁵² Çarşıda birçok dükkân bulunmaktadır. Bu dükkânlar isimlerini ürettükleri ürünlerden almaktadırlar.²⁵³ Kırım'da kasap, bohçacı, kürkçü, kalaycı, keçeci, kalpakçı, demirci, debbağ, kasap, bozacı, maksımacı, sarraf, bakkal sütçü, sahtiyancı (derici), bakkal, ekmekçi, bezzazdükkânlarının olduğusicil kayıtlarında görülmektedir.²⁵⁴ İncelenen kayıtlarda çok fazla sayıda dükkân satışının yapıldığına rastlanılmıştır. Yahudilerin dükkân sahibi oldukları hatta çok sayıda dükkân kiraladıklarınadair sicil kayıtları bulunmaktadır. Abdalbaki Ağa'ya ait Karasu şehrinde 20 adet dükkân vardır ve Rebiü'l-ahir ayının ilk günü sene başı kabul edilmek üzere Avraham adındaki Yahudi'ye30 altın ücret ile kiralanması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.²⁵⁵

Başka bir yerde ticaret yapma amacıyla bulunan kişilerin barınma ve diğer ihtiyaçlarının giderilmesi hizmetini yerine getiren yerlere han denir.²⁵⁶ Kırım'da incelenen sicil kayıtlarında çeşitli han isimlerine rastlanmaktadır. Mehmet Mirza'nın

²⁴⁸ KŞS 25, vr.8.

²⁴⁹KŞS 25, vr.52.

²⁵⁰ İzzet Sak, *Şer'iyeye sicillerine göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), s. 171.

²⁵¹İnalçık-Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1 1300-1600*,s. 339.

²⁵²Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2 (İstanbul: MEB Yayınları, 1983), s. 330.

²⁵³ Kavak, *Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği*,s. 84.

²⁵⁴ Yaşa, *Bahçesaray (1650 – 1675)*, s. 25.

²⁵⁵ KŞS 25, vr. 5.

²⁵⁶ Kavak,*Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği*,s. 88.

Karasu'da bulunan Hanı,²⁵⁷ Sefer Gazi Hanı,²⁵⁸ Şirin Beyi Hanı²⁵⁹ ve el-Hâc Ahmed Hanı²⁶⁰ adı geçen hanlardandır.

Kırım, coğrafi konumu ve yoğun ticari hayatından dolayı önemli bir yerde bulunmaktadır. Bu yolu kullanarak ticaret yapanlar, konakladıklarında ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktadırlar. Ancak resmi bir hizmetle yolculuk ediliyorsa o görevlilerin tüm ihtiyaçları hanlık tarafından tedarik edilmektedir. Bu görevlileri konaklatacak kimselere konakçı denilmektedir. Konaklama yapabilecek görevli kimseler; Ağa, Mirza, Kapıkulları, Sekbanlar, Sultan'ın kardeşleri, Çerkes Beyler'i ile Nogay Mirzaları olarak tespit edilmiştir.²⁶¹ Karasu'da yaşayanlar 11 Cemaziyelevel 1095 (26 Nisan 1684 Çarşamba) günü kendi aralarında anlaşmışlar ve konakçı olarak Sefer el-Mühtedi'yi günlük 4 akçe verilmesi şartı ile konakçı olarak tayin etmişlerdir.²⁶² Konakçılar bu işi ücret karşılığında yerine getirmektedirler.

II. Hacı Giray Han'ın Karasu zabiti olan Cafer Bölükbaşı'ya gönderdiği yarılkta; gayri müslimlerin kendisine gelerek şikâyette bulduklarını ve konaklayan kişilerin çıkarları için halka zulüm ettiklerini söylemiştir. Bu nedenle yanında kendisine yani hana ait ferman veya pusula olmayanlara konaklayacak yer verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. II. Hacı Giray Han, halka bu anlamda zulüm edilmemesini, aksi takdirde Karasu zabiti olarak görevinin bu kişileri kadının huzuruna çıkartmak olduğunu Cafer Bölükbaşı'ya bildirmiştir.²⁶³

Kırım'da yaşayan insanlar arasında hayvancılık temel geçim kaynaklarından olmuştur. Kırım'da hayvancılık tarım ve ticaretle birlikte ekonominin bir diğer unsurudur. Hayvancılığın Kırım Tatarlarının hayatındaki önemi göçebe toplum yapısına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Tatarların hayatında at unsuru fazlaca yer kaplamaktadır. Kadı sicillerinde at ile ilgili davaların fazlalığı bu önemin göstergesidir. Hayvan satışlarının yanında hayvanlardan elde edilen ürünlerin

²⁵⁷KŞS 25, vr. 7.

²⁵⁸KŞS 25, vr. 8.

²⁵⁹KŞS 25, vr. 61.

²⁶⁰KŞS 25, vr. 94.

²⁶¹Kavak, *Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği*, s. 172.

²⁶²KŞS 25, vr. 5.

²⁶³KŞS 25, vr. 6.

satışları da düşünüldüğünde hayvancılığın Kırım ekonomisindeki yeri daha iyi idrak edilebilmektedir.²⁶⁴

Kırım'da alışverişe konu olan hayvanlar arasında ise beygir, eşek, at, sığır ve koyun vardır. Hayvanlar cins ve özelliklerine göre farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Kırım'da atlar “ak yeleli kır alaşa, boz, boz alaşa, börül, çapar, ceyran, ceyran alaşa, ceyran baytal, doru, doru baytal, doru kaşka, gedik, gürek kaşka, kara alaşa, kaşka, kır, kısrak, kula, konan, yılki”²⁶⁵ olarak kategorize edilmiştir. Atların tarifinde kullandıkları kelimelerin çoğu ise Tatarca'dan gelmektedir.²⁶⁶

Kadı kadı sicillerinde ticari hayatın canlılığından kaynaklanan çok fazla dava kaydına rastlanmaktadır. Bu davalardan bazıları aşağıda verilmektedir.

Ali Efendi Mahallesi sakinlerinden Emine bint-i Orak'ın Mehmed bin Ali Dede adlı kişide 16 altın alacağı vardır. Mehmed bin Ali Dede borcunu ödememiş ve devamlı ertelemiştir. Kadı bu nedenle Mehmed'e hapis cezası vermiştir. Mehmed hapiste bulunmakta iken kendisi ile ilgili kadının karşısına el-Hâc Abdullah el-Mü'ezzin, el-Hâc Nâsîf Antâbî ve Abdulaziz el-İmâm ibn el-Hâc Derviş adlı kişiler gelmiştir. Kadıya hapiste bulunan Mehmed'in durumunu “16 altını ödemeyi bırakın herhangi bir kırmızı bakır paraya bile sahip değildir” şeklinde ifade etmişlerdir. Mehmed'in fakir olduğunu hatta Mehmed'in yaşamını sürdürmeye yetecek kadar bile parasının bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Mahkemeye gelen ve aralarında imam ve müezzinin de bulunduğu üç kişi Mehmed'in fakirliğine dair şahitlik yapmışlardır. Kadıdan talep edilen Mehmed'in hapisten çıkartılmasıdır. Çünkü Mehmed'in hapistede kaldığı sürece hiçbir şekilde borcunu ödemesine imkân yoktur. Kadı bu hususu göze alarak Mehmed'i hapisten çıkartmıştır.²⁶⁷

21 Şubat 1684 Pazartesi günü (5 Rebiülevel 1095) Ferahkirman kazasına bağlı Karhamcak Köyü sakinlerinden Abdalbaki bin Doriş adlı kişi mahkemeye

²⁶⁴Bıyık, “Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)”, s. 201.

²⁶⁵ Yaşa, *Bahçesaray (1650 – 1675)*, s. 120.

²⁶⁶Bıyık, “Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)”, s. 203.

²⁶⁷ KŞS 25, vr. 89.

gelerek Karasu Şehri'nde bulunan Seyyid Hasan Mahallesi sakinlerinden Küçük Mehmed bin Abdullah adlı kişiden davacı olmuştur.

Abdullah, Küçük Mehmed'den bundan 3 yıl önce bir re's gürek kaşka atı 10 kuruşa satın almıştır. Fakat daha sonra aldığı atın çalıntı olduğu ortaya çıkmıştır. Olayların başlangıcı Akkirman'da kadı naibi Abdulgaffar Efendi huzuruna gelen Elma Nehri'nde bulunan Atalık Köyü sakinlerinden Gülümşah Mirza ibn el-Gazi Mirza'nın atın kendisine ait olduğunu ve bu durumu şahitlerle ispatlayabileceğini söylemesiyle başlamıştır. Şahitlerini getiren Gülümşah Mirza ayrıca atın kendisine ait olduğuna dair hücceti kadı naibine göstermiştir. Kadı naibi, Gülümşah Mirza'ya ait atı Abdülbaki bin Dorış'ten geri alarak kendisine vermiştir. Abdülbaki bin Dorış'te bu durumda atı kendisine satan kişiden yani Küçük Mehmed'den davacı olmuştur. Çünkü kendisinin elinde bulunan at çalıntı olduğundan dolayı elinden alınmıştır. Küçük Mehmed ise durumu inkâr etmiştir. Kadının, Küçük Mehmed'e inanıp inanmadığını bilemiyoruz ancak kadı Mehmed'in Abdülbaki'ye kaşka atının parasını geri vermesine karar vermiştir.²⁶⁸ Çünkü yapılan satış bozulduğunda kadı geriye doğru zincirleme olarak para iadesi yapılmasını istemekte ve böylece mağduriyetin ortadan kalkmasını amaçlanmaktadır. Ayrıca Küçük Mehmed'in kadının huzuruna atı kimden ve nasıl aldığı ile ilgili şahit getirmemiş olması kendisinin zararının ortada kalmasına neden olmaktadır. Böylece Abdülbaki'nin zararı karşılanmıştır. Küçük Mehmed'in atı nasıl ele geçirdiği ile ilgili belgede herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Kırım'da mahkemeye Mucioğlu Sefer adlı gayri müslim gelerek Abdurrezzak adlı mü'ezzinden davacı olmuştur. Kendisine 61 gün vade ile 5 altın değerinde bir re's alaşağ sattığını söylemiştir. Ancak aradan 95 gün geçmesine rağmen Mucioğlu Sefer parasını alamadığı için kadıdan parasını talep etmektedir. Abdurrezzak kadının huzurunda Mucioğlu Sefer'e olan borcunu kabul etmiştir.²⁶⁹ Bu dava ile Kırım'da borçlunun borcunu ödemesi için kadının huzuruna gelmesinin yani davacı olmasının yaptırım gücünün fazlalığı görülmektedir. Borcunu kabul eden borçlu, kadının

---

²⁶⁸ KŞS 25, vr. 81.

²⁶⁹ KŞS 25, vr. 81.

alacağı kayıtlara geçmesi ile aslında bir anlamda ödeme taahhüdünde bulunmaktadır. Bu şekilde çok fazla kayıt sicil kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır.²⁷⁰

Tütün alım satımı ile ilgili karşımıza çıkan belgede kahveci Musa Beşe mahkemeye gelmiştir. Kahveci Musa Beşe, Ebû Bekir Çelebi adındaki Şor Camisi İmamı olan kişiden davacı olmaktadır. Kahveci Musa, kendisinde tütün satışından dolayı 2774 akçe alacağı olduğunu söylemiştir. Bu durumda tütünü satan kahveci, tütünün alıcısı ise imamdır. Kahveci alacağının 400 akçesini aldığı geriye ise 2374 akçe alacağının kaldığını söylemiş ve hakkını talep etmiştir. Şor Camisi İmamı Ebû Bekir Çelebi iddia karşısında Musa Çelebi'nin kendisine tütünü aydan aya satacağını ve tütünü henüz almadığını söylemiştir. İmama göre henüz ortada bir tütün alımı olmadığı için borcu da bulunmamaktadır. İmam Ebû Bekir Çelebi kendisine iki erkek şahit getirmiştir. Şahitler Yusuf Odabaşı ibn İsmail ve Kantarcı Salih bin el-Hayyât mahkemede kadıya kahveci ile imam arasında tütün satışının tam olarak gerçekleşmediğini, imamın henüz tütünü almadığını söylemişlerdir. Bunun üzerine kadı satışı bozmuştur.²⁷¹ Ancak bu durumda sorulması gereken asıl soru Şor Camisi İmamının tütünü satmak için mi yoksa içmek için mi aldığıdır. Belgede buna dair bir açıklama bulunmamaktadır. Her iki durumda da 17. yüzyılda tütüne karşı Osmanlı toplumunda ve âlimler arasında yapılan tartışmalar ve imamın mahalledeki fonksiyonları dikkate alındığında cami imamının tütün satıyor veya içiyor olmasının mahalleli tarafından hoş karşılanmayacağı açıktır.²⁷²

İslam hukukunda satış sözleşmesi (bey') taraflar, icab-kabul ve sözleşmenin konusundan oluşmaktadır. Malın teslim edilmesi ise sözleşmenin doğurduğu bir sonuçtur. Satış işlemi istenilen karşılıklı bedellerin tarafların eline geçmesidir. Kabz veya teslim ise satışı sağlamlaştırmaktadır. Satış akdi malın teslimini gerektirmektedir. Şayet ortada satıcı tarafından teslim edilen mal bulunmuyorsa borç

²⁷⁰ KŞS 25, vr. 52, KŞS 25, vr. 56, KŞS 25, vr. 58, KŞS 25, vr. 61, KŞS 25, vr. 64, KŞS 25, vr. 73, KŞS 25, vr. 78, KŞS 25, vr. 86, KŞS 25, vr. 103.

²⁷¹ KŞS 25, vr. 78.

²⁷²Bkz. Ahmed Er-Rumi El-Akhisari, *Tütün İçmek Haram Mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, çev. Mehmet Yavuz Erler (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015).

da bulunmamaktadır.²⁷³ Bu davada kadının hükmünü bu doğrultuda verdiği görülmektedir.

Yine sicil kayıtlarında çeşitli anlaşmazlıklar sonucu satışın bozulma talebi olan davacıların kayıtlarına rastlanılmaktadır. Kırım'da yapılan alım-satım işlemlerinden doğan çok sayıda sorunun yansıdığı dava kadı sicillerinde görülmektedir. Sorun yaşayan ve kendi aralarında sorunlarını çözemeyenler kadının karşısında hak arama mücadelesi vermişlerdir. Bu davalarda genellikle istek satışın bozulması şeklinde olmaktadır. Satışların bozulma nedenleri ise çok çeşitlidir. Bazen taraflardan birinin “satış sırasında sarhoş olduğunu ve yanıldığını”²⁷⁴ söylemesinden bazen de “aldığı balın yeni mahsul değil eski mahsul olduğunu iddia eden”²⁷⁵ veya “evini satın parasının tamamını alamayan”²⁷⁶ kişilere kadar çok çeşitli sebepler sunarak kadıdan satışın bozulması talep edilmiştir. Aşağıda yapılan satıştan memnun olmayan tarafların mahkemeye başvurarak satışı bozdurmak istemeleri ile ilgili yine incelediğimiz dönemdeki kadı sicil kayıtlarından örnekler verilmektedir.

Baysulu Dimitre adındaki Papaz mahkemeye gelerek veled-i Toros adındaki gayrimüslimden davacı olmuştur. Kadıya 100 baytalı (genç kısrak) 300 altın ve 100 akçeye satın aldığı söylemiştir. Ancak Papaz, baytalları satın alırken sarhoş olduğunu ve bu nedenle yanıldığını söyleyerek satışı iptal ettirmek ve baytalları geri vermek istemiştir. Kadı satışı iptal etmiş ve Papaz'a baytalları geri vermesini söylemiştir.²⁷⁷ Davada sarhoş olarak yapılmış olan alışverişin kadı tarafından bozulduğu görülmektedir. Ayrıca dini bir görevi olan Papaz'ın sarhoş olması ilginç olduğu kadar Papaz'ın bir gayrimüslim karşısında hak aramak için Müslüman kadı mahkemesini kullanmış olması da dikkat çekilmesi gereken bir diğer husustur. Daha önceden de belirtildiği gibi Kırım'da gayri müslimler Müslüman kadı mahkemesini sıkça kullanmaktadırlar.

²⁷³Mustafa Kisbet, “İslam Hukukuna Göre Satılan Malın Kabzı Ve Hükümleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2010), s.478.

²⁷⁴KŞS 25, vr. 81.

²⁷⁵KŞS 25, vr. 86.

²⁷⁶KŞS 25, vr. 82.

²⁷⁷KŞS 25, vr. 81.

Küçükkarasu kazasına bağlı Hacı Beşir Köyü sakinlerinden Çora bin Bahadır Mehmed mahkemeye gelerek çok uzaklardan bir kişiyi dava eder. Çora bin Bahadır, Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Bolu sancağı içindeki Bartın kazası sakinlerinden Mustafa bin Mehmed'den şikâyetçidir.

Çora bin Bahadır mahkemeye yanında bir kazak köle ile gelmiştir. Çora bin Bahadır 55 altın vererek Taber kazağı olduğu söylendiği için aldığı kölenin sonradan re'ayakazağı olduğunu öğrendiğinden ve kazak köleyi geri vermek istemektedir.

Mustafa cevap vererek sattığı kazak kölenin Rus asıllı olduğunu ve satışta da bu şekilde belirttiğini, sattığı kölenin Boğdanlı olmadığını söylemiştir. Olayla ilgili şahit gösterilmemiş ve kadı satışı bozmuştur. Mustafa'danise Çora bin Bahadır Mehmed'e parayı geri vermesini istemiştir.²⁷⁸ Satışın bozulmasının nedeni kazak kölenin Boğdan'lı olup Rus olmadığını kadı tarafından gözle görülerek anlaşılacak kadar açık olduğu veya kölenin kendisinin itirafı olduğu düşünülmektedir. Ancak belgede bu konuda bilgi verilmemiştir.

Rus asıllı olmanın kölelerin satın alınmasında önemli bir etmen olduğunu, talebin daha çok Rus kölelere karşı arttığı belgelerden görülmektedir. Rus asıllı köleler alım satımda tercih sebebi olabilmektedir. Boğdan asıllı köleler ise (çingeneler) tercih edilmemekte ve satışın iptaline sebep olarak gösterilmektedir.²⁷⁹

Yine böyle bir davada Taşköpki el-Hâc Kader Çelebi ibn Abdulveli Efendi mahkemede Elmalı Veliâş Beg karyesinde yaşayan Ahmed bin Mahmud'dan davacı olmuştur. Kendisinden 46 altın vererek Rus asıllı devkeyi (genç çocuk doğurmamış cariye) satın aldığını fakat sonra cariyenin Boğdan asıllı olduğunu öğrendiğini söylemiştir. Ayrıca eğer bu durumu satış sırasında bilseydi asla satın almayacağını da ifade etmiştir. Taşköpki el-Hâc Kader Çelebi bu nedenden dolayı kendisinin satış sırasında yanıltıldığı için satışın iptal edilmesini talep etmiştir. Kadı, Ahmed bin Mahmud'a sorduğunda ise ısrarla sattığı cariyenin Rus asıllı olduğunu, Boğdan asıllı

²⁷⁸KŞS 25, vr. 75.

²⁷⁹KŞS 25, vr. 54, KŞS 25, vr. 67, KŞS 25, vr. 75.

olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine kadı davacıyı haklı bularak satışı bozmuş ve cariyenin Ahmed bin Mahmud'a geri verilmesi hükmünü vermiştir.²⁸⁰

Bir başka dava kaydında, Rabat kazası Bolatçı Köyü'nden Ali Monla ibn Kulbak Sûfi adlı kişi mahkemeye gelmiştir. Kendisini kadının huzuruna getiren olay DibÇongar Kazasında bulunan Şeref Köyü'nde yaşayan Kutlu Mehmed bin Receb Sûfiden davacı olmasıdır. Kendisi Kutlu Mehmed'den orta boylu, sakalsız, Leh asıllı köleyi 50 altına satın alacağını söylediğini fakat pazara gidince satın almaktan vazgeçtiğini söylemiştir. Çünkü Ali Monla kendisinin istediği kölenin acemi köle olduğunu, tilmaç (tercüman) olsa almayacağını fakat bu kölenin Leh asıllı değil Müslüman olduğunu aşikâr olduğunu söylemiştir. Kutlu Mehmed ise bahsedilen kazak köleyi 50 altına sattığını fakat sekiz altınını alabildiğini söylemiştir. Ayrıca pazaryeri bulunmadığı için satışı konuşarak yaptıklarını söylemiştir. Kutlu Mehmed'e göre yaptıkları satış kesin satıştır. Ancak Ali Monla satışı kabul etmemektedir. Kutlu Mehmed yanında şahit olarak Ramazan bin Eşli ve Bolat bin Baksini getirmiştir. Şahitler satışın kesin olarak gerçekleştiğini ifade ettiğindendolayı kadı da bu şekilde karar vermiş ve satışı onaylamıştır.²⁸¹ Satış sözleşmesi taraflar arasında yapılmış ancak Ali Monla satışta söylendiği şekilde kölenin Leh asıllı olmadığını, Müslüman olduğunu anladığından satışı bozmuştur. Şöyle ki köle diye satın alınan kişinin reaya çıkması durumunda, hemen serbest bırakıldığı görülmektedir. Bir kölenin reaya olduğu anlaşılınca geri verilmek istenmesi, köleliğe uyum sağlamada zorluk çekmesi ve bu sebeple istenildiği gibi çalışmaması olabilir. Ayrıca bu durumdan daha önemli bir sorun daha vardır. Reaya olduğu iddia edilen köle, hukuken köle olmadığını ispatlarsa köle olarak tutulamamaktadır.²⁸² Köle bu durumu şahitlerle ispatlarsa ve özgürlüğüne kavuşursa bu durumda köleyi satın alan Ali Monla kölesini kaybedecek ve zarar edecektir.

Karasu şehrinde bulunan kazancılar hep birlikte mahkemeye gelip Kalaycı Şaban adındaki tüccardan davacı olmuşlardır. Şaban Beşe'nin kendilerinin üst taraflarında bir yerde iş yaptığını ve onlara gelen bakırı alarak kendilerinin kâr etmesine engel olduğunu söylemişlerdir. Kazancılar, "eğer Şaban Beşe bu işi

²⁸⁰ KŞS 25, vr. 54.

²⁸¹ KŞS 25, vr. 65.

²⁸²Kavak, *Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği*, s. 219.

yapmaya devam edecek ise bizim yaptığımız harç ödemesine katılmalıdır” demiştir. Kazancılar, Sultan Hazretlerinin kendilerinin 50 vukiyye bakırını (vukiyye:400 dirhem ağırlığındadır²⁸³) aldığını onun hissesine bundan 5 esedi düşer hissesine düşen 5 esedi Şaban Beşe versin demişlerdir. Şaban Beşe söylenenleri kabul etmemiş ve önceden beri bakır sattığını hatta İstanbul’dan bile bakır getirip sattığını ve bunca zamandır harç vermeye katılmadığını söylemiştir. Eğer kendisinden harç alınacak ise bakır alıp satma işini bırakacağını söylemiştir. Ticaretten başka bir iş ile uğraşabileceğini söyleyen Şaban Beşe bakır alıp satma işinden kendi isteği ile vazgeçmiş ve bu durum kayıt edilmiştir.²⁸⁴

Hanlıkta genelde para olarak Kırım akçesi kullanılmıştır. Bir diğer kullanılan para ise akçeden daha kıymetli olan esedi kuruştur.²⁸⁵ Ayrıca frenci, filori gibi Fransız ve İtalyan paralarına nadiren de olsa rastlanılmaktadır. Akçe genellikle para anlamında kullanılmaktadır.²⁸⁶ Hollandalılar’ın darbettikleri gümüş paraya, üzerinde bulunan arslan resminden dolayı Osmanlılar “arslanlı kuruş” veya “esedi” adını vermişlerdir.²⁸⁷ Sicillerde çıkan kayıtlardan yola çıkılarak yapılan hesaplamalarda 1 esedi kuruşun 100 akçe olduğu belirlenmiştir.²⁸⁸ Aynı zamanda 1 altının ise 120 akçe değerinde olduğu görülmüştür.²⁸⁹

Ağırlık ölçüleri olarak genellikle vukiyye, dirhem ve batman kullanılmıştır. Osmanlı’da dirhem, okka veya vukiyyenin dört yüzde biridir. Karşılığı ise 3,148 gramdır.²⁹⁰ Vukiyye de bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte 400 dirhem ağırlığında bir ağırlık ölçüsü birimidir. 1 vukiye = 400 dirhem ise 400 dirhem = 1,282 kg.’dır. Çok fazla alanda bu ölçü birimi kullanılmakla birlikte bakkal ürünleri, tütün, bakır ve saban demiri gibi örnekler verilebilir.²⁹¹ Batman ise kullanıldığı yere

²⁸³Kavak, *Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği*, s. 236.

²⁸⁴KŞS 25, vr. 54.

²⁸⁵Kavak, *Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği*, s. 194.

²⁸⁶ Halil Sahillioğlu, “Akçe”, *DİA*, C. 2 (1989), s. 224.

²⁸⁷ Halil Sahillioğlu, “Esedi”, *DİA*, C. 11 (1995), s. 368.

²⁸⁸KŞS 25, vr. 66, KŞS 25, vr. 78.

²⁸⁹KŞS 25, vr. 7.

²⁹⁰Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, s. 453-454.

²⁹¹Kavak, *Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği*, s. 236.

ve ürüne göre farklılık gösteren 2 okkadan 6 okkaya kadar olan bir ağırlık ölçüsüdür.²⁹²

Kırım'da 1094-1095 (1683-1684) yılları arasında çok sayıda ev satışı gerçekleşmiştir. Ticari bir mal olan evlerin satışlarında genellikle evinbulunduğu mahallenin adı ile birlikte evin kuzeyinde, güneyinde, doğusunda ve batısında (şimalen, kibleteyn, şarken, garben) yer alan evler, mülkler ve varsa yollar belirtilmektedir. Evin hangi bölümlerden ibaret olduğu, taraflarca ne kadar bedel üzerine anlaşıldığı ve satış sonrasında ise evin her türlü haklarıyla birlikte alıcıya geçtiği kadı kayıtlarında genellikle mevcuttur.²⁹³ Sicillerde rastlanılan ev fiyatlarının en düşüğü 17 esedi kuruşa satılan Receb Efendi Mahallesi sakinlerinden Kireki ve Kul Bike adlı Hristiyanlara ait olan evdir.²⁹⁴ Yine satılan evlerden en pahalısı ise Ali Efendi Mahallesi sakinlerinden Sümbül bint-i Abdullah adlı kadına ait olan ve 98 esedi kuruşa satılan evdir.²⁹⁵

4.1.1 Narh

Kamu yararı gözetilerek temel ihtiyaç maddelerine tavan fiyatı uygulanmasına *narh* denilmektedir.²⁹⁶ Osmanlı Devleti'nde narh belirleme önemli işlerden sayılmaktadır. Bu sebeple narh, kadı tarafından bölgenin esnafına danışılarak verilmektedir. Esnaf teşkilatları toplanarak ürünlerinin fiyatını belirlemekte ve kadının görevi tescilden öteye gitmemektedir. Narh verilmesinde arzın artması etkili olduğu kadar talebin artmasının da önemi büyüktür. Temel gıda maddelerine tavan fiyatının verilmesini daha çok maddi durumu iyi olmayan kişiler istemektedirler.²⁹⁷ Bu yöntem ile fahiş fiyat artışının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

²⁹²Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, s. 174.

²⁹³ İncelenen sicillerde bulunan ev satış kayıtları; KŞS 25, vr. 51, KŞS 25, vr. 53, KŞS 25, vr. 60, KŞS 25, vr. 71, KŞS 25, vr. 72, KŞS 25, vr. 78, KŞS 25, vr. 82, KŞS 25, vr. 65, KŞS 25, vr. 86, KŞS 25, vr. 87, KŞS 25, vr. 88, KŞS 25, vr. 93, KŞS 25, vr. 94, KŞS 25, vr. 106, KŞS 25, vr. 107, KŞS 25, vr. 111, KŞS 25, vr. 116, KŞS 26, vr. 73, KŞS 26, vr. 74, KŞS 26, vr. 77, KŞS 26, vr. 87, KŞS 26, vr. 88, KŞS 26, vr. 91, KŞS 26, vr. 94, KŞS 26, vr. 96.

²⁹⁴KŞS 25, vr. 87.

²⁹⁵KŞS 25, vr. 72.

²⁹⁶ Cengiz Kallek, "Narh", *DİA*, C. 32 (2006), s. 384.

²⁹⁷ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 1 (1967), s. 36-37.

Ekmek, et, süt gibi gıda maddelerinin fiyatları belirlenirken mevsimler ve ya hasat zamanları takip edilmektedir. İlk kuzu 6 Mayıs'ta (hıdırellez) kesilmektedir. Narh verileceği zaman bundan birkaç gün önce verilmektedir. Buğday harmanı yapılıp yeni ürün hasat edildiğinde ekmek fiyatına narh verilmektedir.²⁹⁸ Narh belirlenirken esnaf toplanarak kadının yanına gelerek fikirlerini bildirmektedir. Kadının belirleyerek yazdığı narh kaydı bir anlamda belirlenen narhı tasdik etme niteliğindenir.

Muhtesip, ürünlere narh veren kişidir. arşı ve pazarları gezerek fiyatların denetimini ve takibini yapmaktadır.²⁹⁹ Bir anlamda muhtesip, belediye zabıtası görevini yerine getirmektedir. Narha aykırı davrananları, kurallara aykırı ürün imal edenleri takip etmek ve cezalandırmak görevi de bulunmaktadır. Vazifesi nedeniyle muhtesip piyasayı en iyi bilenlerdendir.³⁰⁰ İhtiyaç maddelerine fiyat verilirken değer ölçüsü olarak akçe kabul edilmektedir. Ağırlık l birimi ise dirhemdir. Dirhem 3072 gram olarak hesaplanmıştır.³⁰¹ Narh kayıtları kadı defterlerinin arka kısmına ayrı olarak kayıt edilmiştir. Kırım'da fiyatların artması nedeniyle de zaman zaman tüketim maddelerine narh verilme gereği duyulmuştur.

Aşağıda 25 numaralı kadı sicilinde verilmiş olan narhlar bulunmaktadır.

650 dirhem maksama:1 ake³⁰²

450 dirhem boza:1 ake³⁰³

370 dirhem pişmiş ekmek:1 akçe (Eylül 1683)³⁰⁴

260 dirhem ekmek: 1 ake³⁰⁵

300 dirhem pişmiş ekmek:1 ake³⁰⁶

²⁹⁸Mbahat Ktkoğlı, "Narh", *DİA*, C. 32 (2006), s. 390.

²⁹⁹Ktkođlı, "Narh", *DİA*, C. 32 (2006), s. 391.

³⁰⁰Sahilliođlu, "Osmanlı'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", s. 38.

³⁰¹Sahilliođlu, "Osmanlı'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", s. 39.

³⁰²KřS 25, vr. 3.

³⁰³KřS 25, vr. 3.

³⁰⁴KřS 25, vr. 3.

³⁰⁵KřS 25, vr. 3.

400 dirhem koyun eti: 6 akçe³⁰⁷

400 dirhem sığır eti: 5 akçe³⁰⁸

Haşhaşlı ve karazerli olan ekmek: 270 dirhem 1 akçe³⁰⁹

266 dirhempişmiş ekmek: 1 kara akçe³¹⁰

260 dirhem pişmiş ekmek: 1 çürük (değeri düşük) akçe Ocak 1684³¹¹

400 dirhem koyun eti: 7 çürük (değeri düşük) akçe³¹²

400 dirhem sığır eti: 5 çürük (değeri düşük) akçe³¹³

Ekmeğe narh verilirken buğdayın alış fiyatından başlayıp ekmek meydana gelene kadar olan masraflar değerlendirilmektedir.³¹⁴ Koyun etinin sığır etinden daha pahalı olduğu görülmektedir. Ekmek temel ihtiyaç maddesidir. Bu nedenle ekmek fiyatları muhtemelen narh verilen ürünler arasında halkı en çok ilgilendiren besin maddesidir. Ekonomik sıkıntı, savaş veya kıtlık zamanlarında ekmek fiyatlarının sık değişmesine sürekli rastlanılmamaktadır. 7 Şevval 1094 / 29 Eylül 1683 ile 22 Zilkade 1095 / 31 Ekim 1684 tarihleri arasında 9 kez ekmek için narh verilmiştir. Bu tarihler II. Viyana kuşatmasının olduğu zamana denk gelen tarihlerdir.³¹⁵ II. Hacı Giray döneminin son zamanlarına doğru, muhtemelen yükselen enflasyon oranları nedeniyle özellikle ekmeğin fiyatı sabit kalırken ağırlığı düşürülmüştür. Bu nedenle ekmek fiyatlarında görünmeyen bir yükseliş yaşanmıştır. Pişmiş ekmeğin 370 dirhemi Eylül 1683 yılında 1 akçe narh verilirken, Ocak 1684 yılında 270 dirhem pişmiş ekmeğin fiyatına 1 değeri düşük akçe narh verilmiştir.³¹⁶ Ekmek fiyatlarındaki narh artışı II. Hacı Giray Han döneminde yaşanan enflasyonun en açık

³⁰⁶KŞS 25, vr. 3.

³⁰⁷ KŞS 25, vr. 3.

³⁰⁸KŞS 25, vr. 3.

³⁰⁹KŞS 25, vr. 4.

³¹⁰KŞS 25, vr. 3.

³¹¹KŞS 25, vr. 6.

³¹²KŞS 25, vr. 5.

³¹³KŞS 25, vr. 5.

³¹⁴Sahillioğlu, "Osmanlı'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", s. 40.

³¹⁵Kavak, *Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığında Bir Yerleşme Örneği*, s. 194.

³¹⁶KŞS 25, vr. 3, KŞS 25, vr. 6.

belirtisi olduğu söylenebilir. Ayrıca sicil kayıtlarında yer alan narh fiyatları sicil defterinin arka tarafından başlanarak yazıldığı için arka arkaya varaklarda yer aldığı da özellikle belirtilmelidir.

4.2 Kırım'da Kölelik

Tarihçi gerçekte ölü değil yaşayan geçmiş üzerinde çalışmaktadır. Tarihin yaşaması ise ancak onu anlamakla gerçekleşmektedir.³¹⁷ Köleliği de anlayabilmek için zihnimize tekrar kurgulamamız gerektiği söylenebilir. Kölelik, birbirine denk olmayan iki taraf arasındaki gönülsüz bağımlılıktır.³¹⁸ Kölelik insanlardan bir kısmının diğer bir kısmına hizmet etmesi anlamına gelmektedir. Tarihin en eski zamanlarından bu yana Eski Yunan'da, İbranilerde, Roma'da ve Araplar'da kölelik görülmektedir. Kuvvetlinin kuvvetsize hükmettiği kölelik İslam hukukuna göre insan hürriyetini sınırlandırmaktadır. İslam hukukunda köleliğin tek sebebi savaştır. Buna göre savaşlarda ele geçirilen esirler köleleştirilebilmektedir.³¹⁹ Köle Türkçe'de “ kul, bende, halayık, esir, cariyeye, odalık” kelimeleri ile Farsça'da “bende, gulam, ” Arapça anlamında ise “abd, rakik, memluk, gulam, vasif, memluke, vasife, cariyeye, eme ve gurre ” kelimeleriyle kullanılmaktadır.³²⁰

Kölelik insanların hürler ve köleler olarak ikiye ayrıldığı toplumlarda hukuken meşru sayılmaktadır. Köleler hak ve özgürlüğünden yoksun bulunan, eşya gibi alınıp satılabilen yaşama özgürlüğü olmayan, miras bırakılabilen ve efendisinin vereceği her türlü cezaya rıza gösterme zorunluluğu bulunan kişiler anlamına gelmektedir.³²¹ Köleler, gündelik işlerde kullanılarak karşılığında sahibinin yaşamsal ihtiyaçlarını tedarik ettiği bir çeşit mal görünümündedirler.³²²

İslam dini köleliği kaldırmamış ancak zaman içinde kaldırılması için teşvikte bulunmuştur. Köle azad etmeyi işlenen günahlara kefarete olarak saymış ve en büyük

³¹⁷Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 26

³¹⁸Ehud R. Toledano, *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, çev. Y. Hakan Erdem (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 30.

³¹⁹Ekrem Buğra Ekinci, “Tarihimize Kölelik” *Tarih ve Medeniyet*, S. 11 (1995), s. 20.

³²⁰M. Akif Aydın - Muhammed Hamîdullah, “Köle”, *DİA*, C. 26 (2002), s. 237.

³²¹Gülnehal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 38, S. 1 (1981), s. 65.

³²²Fırat Yaşa, “Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, S. 13 (2014), s. 658.

sevaplardan olduğunu söyleyerek tavsiye etmiştir. İslam'ın bu tedbirlerle amaçladığı sistemin zaman içinde kendiliğinden ortadan kalkmasıdır.³²³

Osmanlı'da köleliğin iki kaynağı bulunmaktadır. Birincisi savaş esirliği, diğeri ise ticarettir. Savaş esirleri Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de yaptığı savaşlardan elde edilirken, ticaret yoluyla getirilenler genellikle Karadeniz'in kuzeyinden ve doğusundan getirilmektedir. Tüccarlar aracılığıyla bu köleler Osmanlı ülkesine girmektedir. Osmanlı'dan önce de Karadeniz'in kuzeyi ve doğusu en önemli köle temin edilen bölgelerden birisidir.³²⁴

Köleliğin Osmanlı'da kullanımını genellikle savaş esiri olmadan Afrika'dan, Kafkaslar'dan ve Kuzey bölgelerden getirilen ve esir pazarlarında alınıp satılan kimselere denilmektedir.³²⁵ Köleler genellikle aile içi hizmetlerde kullanılmaktadır. Efendi kölesini istediği gibi kullanabilmektedir. Sahibi kölesini satabilir, âzad edebilir, hibe edebilir veya bir eşya karşılığında takas edebilirdi.³²⁶ Köle mülkiyet açısından eşya benzeri olduğundan alınıp satılabilmekte, hibe edilebilmekte, kiralanabilmekte, miras ve vasiyete dâhil olabilmektedir. Köleler gayrimüslim olmak zorunda olup Müslümanlar köle yapılamamaktadır. Ancak sonradan Müslüman olan gayrimüslim kölelerin köleliği devam etmektedir. Köle anneden doğan çocuklar da köle statüsünde bulunmaktadır. Ancak efendisinden çocuk dünyaya getiren köle kadının çocuğu hür olabilmektedir.³²⁷

Kırım yarımadasındaki başlıca geçim kaynaklarından birisi köleciliktir. Kölelerin ekonomik yönden toplumun geçim kaynaklarından olmasının yanı sıra toplumsal olarak da sosyal yaşamın parçası olmaları nedeniyle Kırım'da varlıklarını hissettirmişlerdir. Bu durum incelenen sicil kayıtlarında yer alan çeşitli türdeki dava

³²³Zübeyde Güneş Yağcı, "Osmanlı Devleti'nde Köle Azadı Yöntemi Olan Mükâtebe: Balıkesir Örneği", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balıkesir*, Bülent Özdemir-Zübeyde Güneş Yağcı (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007), s.106.

³²⁴ Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Konferansları*, S. 8 (1975-1976), s. 218.

³²⁵ Aydın - Hamîdullah, "Köle", s. 237.

³²⁶ İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu - 17. yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, S. 09 (1989), s. 161-162.

³²⁷ Aydın - Hamîdullah, "Köle", s. 238-239.

kayıtlarından görülebilmektedir. Kırım'da Müslümanlar köle sahibi olduğu gibi gayrimüslimler de köle sahibi olabilmektedir.³²⁸

Kırım'dan yapılan köle akınlarından elde edilen Ukraynalı, Rusyalı ve Lehistanlı esirler İstanbul üzerinden bütün Akdeniz şehirlerine köle olarak satılmaktadırlar. Bu akınlar Kırımlılar için önemli bir gelir kaynağı durumundadır. Kırım Tatarlarının akınları bazen Moskova'ya kadar uzanmaktadır. Akınlara katılan Kırım Tatarlarının sayısı 20-30 bini geçmemektedir. Ancak kalabalık görünerek korku uyandırmak ve geri dönerken ganimetleri yüklemek için her Tatar yanında birkaç yedek at getirmektedir. Bu durum tatarların çok kalabalık akın yaptığı izlenimi vermektedir.³²⁹

Osmanlı İmparatorluğunun en büyük köle kaynağı Kuzey ülkeleridir. Bu ülkelerin başında Kırım gelmektedir. Esirler önceleri orta ve batı Avrupa'dan da elde edilse de daha sonra en çok Ukrayna ve Rusya'ya yapılan akınlarla elde edilmişlerdir. Kırım Hanlığı'nın ekonomisi köle ticaretine dayanmaktadır. İhtiyaç fazlasının ihraç edilmesi dış ticaretin esasıdır. Dolayısıyla "mal-i nâtık" (konuşan mal) diye adlandırılan kölelerinde fazlası dış ticaretin konusunu oluşturmuştur.³³⁰

Kırım Hanlığı, Osmanlı'nın köle ihtiyacını karşılarken bu gereksinimi Polonya, Rusya ve Çerkeslerin yaşadığı yerlerden temin yoluna gitmiştir.³³¹ Elde edilen köleler Kefe ve Kefe'ye bağlı Kerç, Taman ve Kopa limanlarında satılmaktadır. Bu limanlarda Anadolu tüccarlarının getirdiği kumaşlar ile esirler takas edilmektedir. Esirlerin çoğunluğu İstanbul'a, küçük bir kısmı ise Sinop ve İnebolu'ya gitmektedirler. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde esir başına dört altın düka vergi alınarak toplamda esir ticaretinden 100 bin altın dükalık vergi alınması pazarın büyüklüğünün en büyük göstergelerinden birisi olmaktadır.³³² Esir ticareti

³²⁸ Yaşa, "Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları", s. 666.

³²⁹ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 159.

³³⁰ Ahmet Nezih Turan, "Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar)", *Bilig Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 48 (2009), s. 242-243.

³³¹ Yücel Öztürk, "XIII. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 97 (1995), s. 130.

³³² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Ruşen Sezer (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, s. 137.

yapmanın ve esir pazarlarının³³³ sıkı kuralları vardır. Esirciler ve yamak denilen yardımcıları evli ve güvenilir kimseler olmak zorundadırlar. Geceleri Esir Hanı'nda kalınmaz, esirler esircilerin evlerinde geceyi geçirirlerdi. Özellikle İstanbul'da satılan kölelerden aralarında satılamayan kölelerin bulunduğu ve kölelerin kötü kişilerin eline düşmemesi için esirci tüccarları tarafından satın alınarak fuhuşa sürüklenmelerine engel olunmaya çalışılırdı. Ellerindeki köleleri aşırı derecede dövöenlerle kusurlu veya hastalıklı köleleri pazarlayanlar şiddetle cezalandırılırdı. Aşırı dövölen ve yaralanan bir köle efendisini mahkemeye verebilir dava edebilirdi.³³⁴

Kırım Tatarları akınlarını geceleri yapmaktadırlar. Kırım Tatarları kalabalık olarak gördükleri yerlerde 100 kilometre giderek sonra geri dönüp, insan ve hayvan ne bulurlarsa alarak hızlıca Kırım'a geri dönmektedirler. Başarılı geçen bir Tatar akınının sonucunda on binlerce Rus erkek, kadın ve çocuğu alınarak Kırım'a götürmektedirler.³³⁵

Kırım'a Kuzey ölkelerinden esir olarak getirilen bu insanlar Orkapı'dan içeri girerler. Girdikleri kapı Kırım yarımadasını ana kıtadan ayıran kapıdır. Burada köleler kaba bir sınıflandırmayla birbirinden ayrılırlar.³³⁶ Köleler daha ayrıntılı sınıflandırılırken dört önemli husus bulunmaktadır. Bunlar kölenin cinsiyeti, milliyeti, yaşı, fiziki özelliğidir. (sağlam, dayanıklı, kuvvetli, genç, güzel gibi özellikler vs.) Kaba yapılan tasniften kastedilen kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı şeklinde sınıflandırma olmalıdır.

Kölelerin fiyatları arz talep dengesine göre değişmektedir. Köleler savaş veya başka bir olaydan sonra sayıca fazlalaşınca köle fiyatları da düşmektedir. Savaş sonrası ele geçirilen esirlerin fiyatları ilk sahiplerinde düşüktür ancak köle el değiştirdikçe fiyatlara gümrük, resimler ve satıcının kârı eklendiği için kölenin fiyatı

³³³ Esir pazarları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Esir Pazarı", Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017), s. 57-90

³³⁴ Nihat Engin, "Köle", *DİA*, S. 26 (2012), s.247-248.

³³⁵ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 158.

³³⁶ Turan, "Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar), s. 245-246.

artmaktadır. Fiyatları belirleyen diğer bir etmen ise kölenin cinsiyeti, yaşı, kadınlar için güzelliği, erkekler için ise fiziki güç, hüner ve kabiliyetidir.³³⁷

Kırım kadı sicillerinde kazak, gulâm, abd-ı memlûk, abd-ı abik, çura, esir, marya cariyeye ve devke gibi köleler ile ilgili kullanılan tabirlere rastlanılmaktadır. Bu ifadeler kölelerin fiziki durumları, cinsiyetleri ve yaşlarına göre yapılmaktadır. Cinsiyete göre bir ayırım yapıldığında marya, cariyeye ve devke dışındaki adlandırmalar erkek köleler için kullanılmaktadır. Gulâm ve devke buluş çağına gelmiş genç kızla ve erkekler için kullanılmaktadır.³³⁸ Turan yaptığı sınıflandırmada köleler için kullanılan tabirleri şu şekilde belirtmiştir. *Pavli namihtiyar* kazak anlamındadır. *Küçük devke*, *devkecik*, *küçük cariyeye* ise 12–18 yaşlarında kızlar için kullanılır. *Maruşka namihtiyar* cariyeye demektir. *Kart marya* ve *marya* orta yaşlı kadınları ifade etmektedir. *Gulamçeve çora-i sâgir* 8–12 yaşlarında erkek çocukları için kullanılır. *Çora* ve *gulam* 12-18 yaşlarında erkek çocukları ifade etmektedir.³³⁹ Cinsiyete göre bir ayırım yapıldığında marya, cariyeye ve devke dışındaki adlandırmaların erkek köleler için kullanılmaktadır. Gulâm ve devke buluş çağına gelmiş genç kızla ve erkekler için kullanılmaktadır.³⁴⁰

Köleler şeriyeye sicillerinde kolaylıkla ayırt edilmektedir. Kadı, belgede köleden bahsederken orta yaşlı, genç, yaşlı, uzun boylu, orta boylu, koyun gözlü, çekik gözlü, sarı tenli, çatık kaşlı gibi boy, ten, yaş, milliyet ve yüzündeki belirgin ayrıntıları vermektedir. Bununla beraber kölenin adının da verildiği görülmektedir. Ayrıca din değiştirmenin zorunlu olmadığına kanıtı olarak kâfir denilen kölelerde şeriyeye sicillerinde karşımıza çıkmaktadır. İnanarak veya yaşadığı topluma uyum sağlamak amacıyla ihtida eden (din değiştiren) kölelere hatırlanması kolay isimler verilmektedir. İhtida eden bir kölenin baba adı kısmına da Allahın kulu manasında olan Abdullah yazılmaktadır.³⁴¹

İncelenilen 25 ve 26 numaralı kadı sicillerinde kölelerin Rus, Leh, Boğdan, Çerkes, Acem, Gürcü, Macar, Nemçe asıllı oldukları belirtilmektedir.

³³⁷ Sak, “Konya’da Köleler (16. yüzyıl sonu - 17. yüzyıl)”, s.165-166

³³⁸ Yaşa, “Kırım Hanlığı’nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları”, s. 659.

³³⁹ Turan, Turan, “Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar), s. 247.

³⁴⁰ Yaşa, “Kırım Hanlığı’nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları”, s. 659.

³⁴¹ Halil Sahillioğlu, “Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da Dokumacı Köleler”, *Atatürk Konferansları*, S. 8 (1975-1976), s. 219.

Osmanlı Devleti'nde kölelerin kullanım alanları Amerika ve Avrupa'daki türdeşlerinden farklılık göstermektedir. Amerika'da köleler ekonomik hayatın temel unsuru olarak bulunmaktadır. Avrupa'da ise köleler sanayi alanında varlığını hissettirmektedir.³⁴² Tüm bunların aksine Osmanlı'da köleler genellikle aile içi hizmetlerde kullanılmaktadır. Bunun yanında ailede bulunan küçük çocukları terbiye etmede, tarla sürme, sulama ve hasadında, hayvanlarına çobanlık etmekte de kullanılmaktadır.³⁴³ Kölelerin görevleri efendilerine hizmet etmekten ibarettir denilebilir.

Kölelerin sahiplerinin kendilerine iyi bakmaması, eziyet etmesi gibi nedenlerle köleler firar etmektedirler. Firar etme ve âzad olma umutlarını yitiren kölelerin kendi canlarına kıydıkları yani intihar ettikleri de bilinmektedir.³⁴⁴

Köleler sahiplerine ait olduklarından yani onların malı olduklarından suç işlediklerinde hür insanlar gibi muamele görmemektedirler. Farklı hükümlerin devreye girdiği köle davalarından bir tanesi 11 Ocak 1684 (23 Muharrem 1095)Salı günü görülür. Beşevli Köyü'nden Oteb bin Asav adlı kişi mahkemeye gelir ve kadiya Kara Hüseyin Dede'den davacı olduğunu söyler. Hüseyin Dede'nin kölesi Yovan adında bir kazak (olgun erkek köle) köle'dir. Oteb, Yovan'ın dağda kömür yakarken (ya da ararken) kendisine balta ile vurduğunu ve kendisinin sağ ayağını yaraladığını söylemiştir. Oteb yaralı ayağı ile çalışmamakta ve ayağı için cerrah müdahale gerekmektedir. Oteb, kadıdan cerrah ücretini ve çalışamayacağı günler için de nafakasını talep etmektedir.

Ali bin Tolı ve Alim Gazi bin Koban şahitlik yaparak Oteb'in anlattığı olayı doğrulamıştır. Kadı mahkemede davayı takip eden Müslümanlara danışarak Oteb'e cerrah ücreti olarak iki yüz akçe ve bu sürede çalışmamaktan kaynaklanan nafakası için de günlük on akçe nafaka belirlemiştir.³⁴⁵ Belirlenen ücreti suçu işleyen kölenin sahibi olan Kara Hüseyin Dede ödeyecektir. Çünkü Yovan köle olduğundan bir kişiye maddi zarar verdiğinde bu zararı sahibi karşılamak zorundadır.

³⁴² Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeginin Rolü ve Hacmi", Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017), s. 55.

³⁴³ Sak, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu - 17. yüzyıl)", s. 77.

³⁴⁴ Yaşa, "Desperation, Hopelessness, and Suicide: An Initial Consideration of Self-Murder by Slaves in Seventeenth-Century Crimean Society", *Turkish Historical Review*, S. 9/2 (2018), s. 204-206-207.

³⁴⁵ KŞS 25, vr. 89.

Bir kölenin ölümünü diğer insanlardan farklı kılan ardından üzülen ve acısını yaşayacak kimsenin olmamasıdır. Köle Petro Belgrad'da ölmüştür. Beytül malcı tarafından Petro'nun ölümü Belgrad'da kayıt altına alınmıştır. Ölüme dair Seyyid Ali ve Bayramali bin Mustafa da şahitlik etmiştir.³⁴⁶ Belgrad da ölen kölenin kaydını Kırım kadı sicil defterinde rastlamamızın nedeni Petro'nun aslında Kırım'da köle olmasından veya Kırım'a getirilerek satılacak olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Petro'nun sahibi ile ilgili belgede herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Petro'nun Han'a ait bir köle olması nedeniyle beytülmalcı tarafından kayıt edildiği düşünülmektedir. Petro'nun Belgrad'a neden gittiği bilgisi ise dava kayıtlarından elde edilememektedir.

3.2.1 Kusurlu Köleler

Köleler alınıp satılırken fiziksel özelliklerine dikkat edilmektedir. Genç, yaşlı veya çocuk olması, güzel olması, çirkin olması gibi özelliklerin köle fiyatlarını etkilediği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra kölelerin vücutlarında bulunan deformasyon köle fiyatını etkilemektedir. Her zaman fiyatın düşürülmesi yönünde değil kusurları bulunan kölenin iadesi şeklinde de köle alım satımı etkilenmektedir.³⁴⁷ Köle alım satımı ile ilgili kadı sicilleri incelenirken kusurlu olmaları nedeniyle satıcıya veya eski sahibine geri verilmek istenen kölelere rastlanmaktadır. Kölede bulunan kusur kalıcı ise ve satış işlemi sırasında belirtilirse sorun çıkmamakta ancak bu durum kölenin fiyatının daha düşük olmasına etki etmektedir. Kusurlu kölelerde kusurun satış sırasında satıcı tarafından belirtilmediği durumlarda taraflar kadının huzurunda sorunlarını çözmeye çalışmaktadırlar. Genellikle alıcı tarafından kadıdan talep edilen satışın iptalinin yapılması şeklinde olmaktadır. Aşağıda kusurlu kölelere ait dava örneklerinin örneklerine yer verilecektir.

Dimitre mahkemeye gelmiştir. Hristiyan olan Dimitri, Kırımoğlu Arslan adlı Müslüman adamdan davacı olmuştur. Dimitre 100esedî vererek satın aldığı Nemçe (Avusturya) asıllı cariyeyi, sahibi olan Kırımoğlu Arslan'a geri vermek istemiştir. Dimitre cariyenin aldığı günden bu yana kusurlu, vahşi olduğunu söylemiştir. Cariyeden belgenin bazı bölümlerinde *kız* diye bahsedildiğinden cariyeye bakire genç

³⁴⁶ KŞS 25, vr. 75.

³⁴⁷ Yaşa, *Bahçesaray (1650-1675)*, s. 175.

kız olmalıdır. Kusurdan kastedilen şey bedensel bir özür olmalıdır ki kadı cariyeyi ebe kadına göndermiş ve kontrol ettirmiştir. Ebe kadın ise kadıya muayene ettiği cariyenin kusurunun doğru olduğunu söylemiştir. Kadı verdiği hükümden cariyenin sahibine geri verilmesine ve Dimitre'nin parasını almasına karar vermiştir.³⁴⁸ Belgede kusurun ne olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Cariyenin kusurunun bedensel kusur olduğunu anlamakla birlikte vahşi kelimesi ile ne anlatılmak istendiği tam olarak anlaşılamamıştır. Vahşi olması söz dinlememesi, itaat etmemesi anlamına gelebildiği gibi saldırgan olması da kastedilmiş olabilir. Sözlük anlamında vahşi kelimesi yabancı anlamına, mecaz olarak ise kaba, saygısız, uyum sağlamayan anlamına gelmektedir. Belgede kastedilen mecâzi anlamdaki vahşi tabiri olduğu düşünülebilir.

Bir diğer kusurlu köle davası kadının huzuruna gelir. Davacı olan kişi Mehmed bin Allahverdi el-Bakka'dır. Davacı olduğu kişi de kendisinden 'devke' (çocuk doğurmamış genç cariyeye) satın aldığı ve Hatemtar bin Esenali Dede Köyü'nde yaşayan Tokmay'dır. Mehmed bin Allahverdi yanında 85 altına satın aldığı devkeyi de getirmiştir. Mehmet, satın aldığı devkenin sağ gözünün siyahının içinde sarı miktarda beyaz olduğunu fakat bu durumu satın alırken değil sonradan farkettiğini söylemiştir. Kusurlu olan cariyeyi geri vermek istediğini kadıya ifade eden Mehmed bin Allahverdi'nin talebini işinin ehli olan tüccarlardan el-hâc Mustafa bi-Dağbaşı, İsmail Çelebiibn el-Hâc Bali, Deli Mustafa Beşe ve Karabıyık değerlendirmiş ve devkeyi kontrol etmişlerdir. Tüccarlar devkenin kusurlu olduğunu belirtince kadı satışın iptaline ve cariyenin sahibine geri verilmesine karar vermiştir.³⁴⁹ Kırım kadı mahkemelerinde bilirkişi uygulaması kölelikle ilgili davalarda da uygulanmaktadır.

Mahkemeye gelen Safranbolusu'dan el-Hâc Hasan ibn el-Hâc Mahmud 46 altına satın aldığı sarışın ve Rus asıllı olduğunu sandığı kazak (olgun erkek köle) kölesini yanına alarak gelmiştir. Kendisi Cafer bin Korman'dan aldığı kazak köleyi geri vermek istemiştir. Sebep olarak ise kölesinin hem Rus asıllı olmayıp Kili'li olduğunu hem de kazak kölenin karnından kan geldiğini belirtmiştir. Kadı Cafer bin

³⁴⁸ KŞS 25, vr. 57.

³⁴⁹ KŞS 25, vr. 67.

Korman'a sorduğunda kendisi sattığı kölenin Rus asıllı değil Boğdan asıllı olduğunu itiraf etmiştir. Kadı satışı kölenin Rus asıllı olmayıp Boğdan asıllı olduğu için bozmuştur. Kölenin satıcıya geri verilmesine karar vermiştir.³⁵⁰ Kölenin karnından kan gelmesi ile ilgili belgede başka herhangi bir bilgi yer almamakta ve karnından kan gelme nedeni bilinmemektedir. Bu durumun kalıcı veya geçici bir kusur olup olmadığı bilgisine belgede yer verilmemiştir. Bir cariyenin kıymetini belirleyen asıl faktör ilk olarak genç, güzel ve kusursuz olmasıdır. Dikkat edilen diğer etmenlerden birisi ise kölenin milliyetidir. Köle alım satımında Rus cariyeler tercih sebebidir. Rus bir de genç kız ise daha da makbul olurdu. Esir pazarlarında en çok talep Rus köleleridir. Hilebaz esirciler her millettten köleyi Rus diye satmayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Ruslar'ın güzel olduğu kadar çalışkan olmalarından dolayı Ruslar talep görüyor olabilirler.³⁵¹ Ancak bu dava kaydında Rus erkek köle olmanın da tercih edilme sebebi olduğu düşünülebilir.

Kadının huzuruna bir kusurlu köle davası daha gelir. Davacı yanında getirdiği devkeyidaha önce kendisine satan Kayat Köyü'nden Tanrıberdi, Çaltemer Köyü'nden Toktar'dan davacı olmuştur. Toktar, Dusen adlı uzun boylu devkecariyeyi 51 altına satın almıştır. Fakat parasını satıcıya henüz vermediği gibi cariyeyi geri vermek istemiştir. Çünkü cariyenin dişleri seyrek olduğu için kusurludur ve kendisi bunu sonradan fark etmiştir. Kadı cariyeye bakmış ve dişlerinin seyrek olduğunu, garip görüldüğünü kendisi de görmüştür. Kadı satışı iptal etmez çünkü Toktar, devke cariyeyin hiçbir bilirkışı olmadan bile kusurunun olduğunu açıkça görüldüğünü yani kusurun sonradan farkedilecek bir durum olmadığını belirtir. Sonuç olarak kadı satışı bozmayarak Toktar'ın ödemediği 55 altını Tanrıberdi'ye vermesi gerektiği konusunda hükmünü verir.³⁵² Kadı satın aldığı mala bakmadan alan kişinin kusur çıkması durumunda sorumluluğunu satıcıya değil alıcıya yüklemiştir.

Safranbolusu'ndan gelerek Karasu Şehri'nde el-Hâc Mehmed el-Bosnevî Hânı'nda misafir olan tüccarlardan Mehmed Çelebi ibn el-Hâc Hasan adlı kişi mahkemeye gelir. Bu misafir tüccar Kırım'ın Argın Kazası'na bağlı Küçük argın

³⁵⁰ KŞS 25, vr. 67.

³⁵¹ Turan, "Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar)", s. 246.

³⁵² KŞS 25, vr. 58.

Köyü'nden Osman Özzi ibn İsmail Efendi ve Karmış bin Mehmed'den davacı olmuştur. Tüccar Mehmed Çelebi mahkemede hazır bulunan Macar asıllı oğlanı (köle) yukarıda adı yazan tüccarlardan 63 altına dün satın aldığı söylemiştir. Fakat satın aldıktan sonra oğlanın gerdanında, boğazının altında bir miktar yumru bezi olduğunu farketmiştir. Tüccar Mehmed, satın alırken bu durumu farketmediğini fakat bu kusurun da giderilecek bir kusur olmadığını söyleyerek kadıdan aldığı Macar asıllı oğlanı geri vermeyi talep etmiştir.

Kadı oğlanın boğazındaki yumruya bakmış ve gözle görülebildiğini belirmiştir. Satıcı tüccarlar da bu durumu onaylamış ve oğlanı geri almayı kabul etmişlerdir. Salih Müslümanlardan el-Hâc Mustafa eş-Şehîr bi Dağbaşı adlı kişi de bilirkişi olarak oğlanın yumrusuna bakarak kusurunun olduğunu söylemesiyle kadı hükmünü vermiş ve oğlan satıcıya iade edilmiştir.³⁵³

Kırım toplumunda insanların esir pazarlarında satılmasının getirdiği sosyal ve psikolojik sorunların bulunduğu düşünülebilir. Ayrıca Kırım'da çok fazla miktarda köle satışının yapıldığı düşünöldüğünde satılan köleler ve köle sahipleri aileleri ile birlikte hesaplandığında köleliğin ve köle ticaretinin genelde Osmanlı Devleti'nde, özelde ise Kırım'ın toplumsal hayatına etkisinin fazla olduğu sonucu çıkarılabilir.

3.2.2 Azad Edilen Köleler

İslam dinindeki insanların eşitliği prensibi gereği köleler de insan olarak kabul edilmektedir. Kölelik müessesesinin ekonomik ve sosyal büyüklüğu nedeniyle tamamen ortadan kaldırılması imkânsızdır. İslâm dini bu konuda önlem olarak köleliğin kaldırılmasını zamana yaymayı tercih etmektedir. İslam, köle sahiplerinin kölelerini âzad etmelerini teşvik ederek zamanla köleliğin kendiliğinden ortadan kalkmasını amaçlamaktadır. İslam hukukunda Köleler hiçbir karşılık beklemeden gönüllü olarak âzad edildiği gibi mükâtebe denilen köle ile efendisinin belli bir bedel karşılığında hürriyete kavuşma anlaşması yaparak da azâd edilebilmektedir. Bir diğer

---

³⁵³ KŞS 25, vr. 62.

yöntem ise belirli suç ve günahları işleyen müslümanlar kefâret olarak köle âzat etmektedirler.³⁵⁴

Kölelerin âzad olması için yöntemlerden birisi İslam'da kasti olmadan insan öldürme, yeminden dönme, zihar (bir boşanma türü) gibi bazı eylemlerin kefareti olarak köle âzad edilmesinin mecburiyetidir. Bu duruma *ıtk*, böyle köleye ise *atik* denilmektedir.³⁵⁵ Döneme ait Kırım kadı sicillerini incelediğimizde âzad edilen kölelere *ıtknâme* veya *ıtak-nâme* denilen bir çeşit âzad edilme belgesi verildiği görülmektedir. Bu belge âzad edilen köle tarafından talep edilmektedir. Çünkü âzad edilen köle eğer gezi yapacaksa ve bu belgeyi göstererek kaçak olmadığını ispatlayamazsa *yavacı* denilen köle avcıları tarafından yakalanarak tekrar köle olarak satılabilmektedir. Kadı tarafından verilen ıtknâme sayesinde köle hür olduğunu ispatlamaktadır. Bu ispattan sonra köleyi satın alan kişiler paralarını geri alabilmektedirler.³⁵⁶

Bir diğer azad olma şekli çocuk anası değildir. (müstevlide) Efendisinden çocuk sahibi olan kadın hemen âzad edilmez ancak efendisinin ölümü halinde hürriyetine kavuşurdu. Köle kadın efendisinin çocuğunu doğurmuş olsa bile efendisinin onu satma hakkı vardı. Şayet efendisi ölürse sahibinden çocuk doğurmuş köle kadın özgürlüğüne kavuşmuş olurdu.³⁵⁷

Bir diğer yöntem ise mükâtebe denilen anlaşmalı âzadlıktır. Köle sahibi kölesi ile âzad edilmesi üzerine anlaşma yapar. Belli bir yıl yapılan hizmet karşılığında veya belirli bir bedel üzerinde anlaşılan köle hem işgücüne katkı sağlayacak hem de özgürlüğüne kavuşabilmek için daha verimli ve sadık çalışacaktır.³⁵⁸ Köle efendisi, bu yöntemle kölesinin daha verimli ve sadakatle çalışmasını amaçlamaktadır. Birkaç aydan 14 yıla kadar yapılan anlaşmalar köleye ödenen fiyatın günlüğe bölünmesi ve bazen birazda üzerine eklenmesi ile hesaplansa da aslında insani ilişkilerin belirlediği bir fiyatta anlaşılmaktadır.³⁵⁹ Yağcı'nın,

³⁵⁴ Aydın - Hamîdullah, "Köle", s. 242-243.

³⁵⁵ İkinci, Tarihimizde Kölelik, Tarih ve Medeniyet, s. 22.

³⁵⁶ Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", s. 220.

³⁵⁷ Sak, *Şer'iyye sicillerine göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, s. 127-128.

³⁵⁸ Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeginin Rolü ve Hacmi", Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017), s.55.

³⁵⁹ Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", s. 221.

Balıkesir kadı sicillerinde yaptığı inceleme sonrasında karşılaştığı mükâtebe kayıtlarında 4 yıldan 17 yıla kadar değişen zamanlarda anlaşma yapıldığı görülmektedir.³⁶⁰ Yücel Öztürk, 16. Yüzyılın İlk yarısında tarım işçisi kölenin mükâtebe bedelinin iki yıllığının 1500 akçe olduğunu, bir diğer kölenin altı yıllık hizmetinin karşılığının 1600 akçe olduğunu, bir başka tarım işçisi kölenin ise dokuz yıllık hizmetinin 2800 akçe olduğunu belirtmektedir.³⁶¹ Mükâtebe bedellerinin değişiklik gösterdiği ve belirli bir standardının olmadığı Öztürk'ün örneklerinden görülmektedir.

Mükâtebe anlaşması çift taraflı yapılan bir sözleşmedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde taraflar tek taraflı olarak sözleşmeyi bozamamaktadırlar. Köle sahibi ileri bir tarihte herhangi bir sebepten anlaşmadan vazgeçmek istediğinde bu mümkün olmamaktadır. Köle, bu durumda efendisine karşı dava açarak kadının huzurunda mükâtebe anlaşmasının geçerli olduğu iddiasını ispat ederek hürriyetine kavuşmaktadır.³⁶² Kırım kadı sicillerinde çok sayıda mükâtebe anlaşmasına rastlanılmıştır. Aşağıda incelenen döneme ait anlatılan yöntemlerle âzad edilmiş köleler ile ilgili dava kayıtları verilmektedir.

Mahkemeye daha önce vefat eden Ali Kethüdâ'nın Gencman adındaki Çerkes devkesi (genç, çocuk doğurmamış cariye) gelmiştir. Mahkemede ölen adamın vasisi olan Bahadır Ağa tarafından vekâlet verilmiş olan Abdurrahman Efendi'den davacı olur. Çerkes devke Gencman, vefat eden sahibinin yaşarken, kendisini ölünce âzad edeceğini söylediğini söyleyerek hakkını talep etmiştir. Gencman'ın istediği şey âzad edilmesi ve âzad belgesinin verilmesidir. Abdurrahman Efendi ise Gencman'a böyle bir söz verilmediğini söyler. Ahmed beşe ibn Veli ve Receb Hâce ibn Mehmed adlı kişiler şahitlik yapmış ve müdebberî (âzad olması) kesinlik kazanmıştır. Artık Gencman hür bir kadın olduğu kayıt edilmiştir.³⁶³

Bu kez mahkemeye 1095 yılında (1684) Hüseyin adında sol gözü kör olan murahîk gulam gelir ve Karasu Şehri'nde Câmîi Kebîr Mahallesi sakinlerinden

³⁶⁰ Yağcı, "Osmanlı Devleti'nde Köle Azadı Yöntemi Olan Mükâtebe: Balıkesir Örneği", s.118.

³⁶¹ Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin Rolü ve Hacmi", Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017), s.34.

³⁶² Yağcı, "Osmanlı Devleti'nde Köle Azadı Yöntemi Olan Mükâtebe: Balıkesir Örneği", s.110.

³⁶³ KŞS 25, vr. 81.

Acem Receb ibn el-Hâc Ahmed adlı kişiden davacı olmuştur. Hüseyin, aslında köle olmadığını, kendisinin hür olduğunu ve Boğdan asıllı olduğunu söylemiştir. Hüseyin, Boğdan'dan beş veya altı sene önce Akkirman'a geldiğini ve burada Müslüman olduğunu söyler. Kendisini Boğdan'dan Karasu'ya getiren Topal Halil adlı kişidir. Topal Halil kendisi ile birlikte Karasu'da bulunan Aslan Efendi mahkemesine gelerek kendisinin hür ve Müslüman olduğunu ve bu sebeple köle olarak satılamayacağını bildirir. Hüseyin daha sonra yaklaşık bir buçuk yıl birilerinin emrinde çalışarak geçimini sağlamıştır ve böylece yıl 1092 olmuştur. Hüseyin Gözleve Şehri'nden gemiye binip Akkirman'a gittiğini bu sırada Şevketlü Hüsam Giray Sultan Hazretleri'nin adamlarının kendisini yakalayarak köle olduğunu ve kaçtığını düşünerek tekrar Kırım'a getirdiklerini söylemiştir. Bir gece Karasu'da Şirin Beyi Hanı'nda kalmış ve ertesi gün satılmak için hazırlanmıştır. Daha sonra Hüseyin'i satın almak için gelen Hacı Şahin denilen adama Hüseyin; “beni satın alma, çünkü ben köle değilim parana yazık olur” demiştir. Kadı bunun üzerine mahkemede Hüseyin'in davacı olduğu ve kendisini satın aldığını söylediği Receb mahkemede bulunmaktadır. Receb ise kendisinin murahık gulam oğlan kör Hüseyin'i yanında başka bir kişi ile birlikte 65 altına Sefer Ağaoğlu Adil'den satın aldığını ve parasının tamamını ödediğini söylemiştir. Mahkeme el-Hâc Emir Çelebi'ye sormuş ve o da kendisine Hüseyin'in birkaç gün hizmet ettiğini söylemiştir. Mustafa Yakub da gulamın herhangi bir kişinin kölesi olduğunu duymadığını söylemiş ve buna Sefer Ali Kethüda da şahitlik yapmıştır. Kadı murahık gulam oğlan kör Hüseyin'in hür olduğuna karar vermiştir.³⁶⁴ İslam hukukunda hür ve Müslüman bir kişi köle olarak satılamamaktadır. Ancak köle olup sonradan Müslüman olanların kölelikleri devam etmektedir.³⁶⁵ Hüseyin esir değilken Müslüman olmuş yani ihtidâ etmiştir. Eğer esir olsa ve daha sonra Müslüman olsa bu durumunu değiştirmeyecek kölelik hayatı devam edecektir. Hüseyin neden Boğdan'dan Kırım'a çok küçük yaşta tanımadığı bir tüccarın peşine takılarak geldiğini açıklamak güçtür. Belgeden anladığımız Hüseyin kendisinin hür olduğunu ispat etmek ve Receb'in elinde köle olarak bulunmaktan kurtulmak için kadının karşısına geldiğidir.

---

³⁶⁴ KŞS 25, vr. 64.

³⁶⁵ Engin, “Köle”, s. 248.

Hüseyin başka bir ülkeye küçük yaşında gelmekle kalmamış dinini değiştirmiş, esir satıcılarının eline düşmüş ve yabancı bir ülkede hakkını mahkemede arama yoluna gitmiş sonundaise hür olduğunu ispatlamıştır.

İncelenen sicil kayıtlarında Hüseyin'in davası birkaç hüküm sonra başka bir kayıttatekrar görülmektedir.³⁶⁶ Bu kayıтта Hüseyin'in hür olduğuna kadı hiçbir şahit dinlemeden, kanıt istemeden karar vermiştir. Kadı şahitlerin şahitliğini, isimlerini ve ifadelerini yeni bir dava kaydı ekleyerek çıkarmıştır.

Kadının huzuruna 16 Nisan 1684 yılının Pazar günü (1 Cemazeyilevel 1095) iki kardeş gelir. Karasu Şehri'ne bağlı Murteza Köyü'nde yaşayan Ebubekir bin İbrahim yanında annesi ve kız kardeşi Meryem ile mahkemededir. Babaları İbrahim'den onlara kalan sarışın, koyun gözlü, sivri burunlu, Rus asıllı olan çorayı (küçük yaştaki erkek çocuk köle) âzad etmek istediklerini söylemişlerdir. İki kardeş kadıdan çoranın hür olduğuna dair îtakname düzenleyip köle çocuğa verilmesini isterler. Kadı talep doğrultusunda îtakname hazırlar.³⁶⁷

Yukarıdaki kayıtlarda kölelerin 80 altın, 55 altın gibi ücretlerinin olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında köle âzad etmek büyük bir meblağda parayı bağışlamak anlamına gelmektedir. İki kardeşin bunu yapmaktaki amaçları köle çocuğa acıma veya merhamet olduğu gibi babalarının vasiyeti nedeniyle bu karar almış olmaları düşünülebilir. Ancak vasiyet edildiğinde bu durumun belgelerde belirtildiğini de bilinmektedir. Belgede böyle bir ifade bulunmamaktadır.

Fazlı bin Ali Dayı adlı kişi mahkemeye gelerek sol ayağı sakat olan, sarışın, tûz burunlu, koyun ela gözlü, Macar asıllı kıyafeti olan küçük kızı mahkemeye getirmiş ve bu devkeyi(çocuk doğurmamış genç cariye) âzad ettim demiştir. İtakname hazırlanarak kendisine verilmesini istemiştir.³⁶⁸

Şirin Haylilingi Köyü'nün sakinlerinden Hacı Murad bin Osman mahkemeye gelir. Hacı Murad yanında getirdiği uzun boylu, ince uzun kunar sakallı, koyun

³⁶⁶ KŞS 25, vr. 65.

³⁶⁷ KŞS 25, vr. 67.

³⁶⁸ KŞS 25, vr. 74.

gözlü, Rus asıllı ve Hristiyan olan Elmele Astagon adlı kölenin babası Osman'a ait olduğunu söylemiştir. Köle Hacı Murad'a verasetle kalmıştır.

Hacı Murad mütâkebe anlaşması için kadının huzurundadır. Kadıya günün tarihini söyler ve 1095 senesinin Cemaziyeyilevel ayının 23. Gününden 1096 senesinin Şevval ayının 23. Gününe kadar olan sürede (yaklaşık 1 yıl) 90 mu'amele altının tamamını kendisine verdiği takdirde Elmele Astogan adlı kölenin hür ve özgür olacağını taahhüd eder. Eğer veremezse kölenin köleliği devam edeceğini belirtir. Kadı bu mütâkebe anlaşmasını davanın görüldüğü 9 Mayıs 1684 (24 Cemazeyilevel 1095) tarihinde kayıt altına alır.³⁶⁹Hacı Murad kölesiyle anlaşarak hem onu özgürlüğüne kavuşturacak ve İslam dininin verdiği mükâfatları hak edecek aynı zamanda bunun karşılığında zarar etmemiş olacaktır. Mükâtebe anlaşmasıyla köle özgürlüğüne kavuşabilmek için çok daha fazla ve verimli çalışacaktır bu durum efendisinin işine yarayacaktır. Köle sahibi dışardan müdahale etmeden yıllar içinde köleye verdiği parayı çıkartacaktır. Aynı zamanda köleden ettiği kârın karşılığında yeni bir köle alarak onunla da mükâtebe anlaşması yapacaktır. Böylece köle sahibi bu anlaşmadan fazlasıyla kâr edecektir. Kölede özgürlüğüne kavuşarak kazançlı çıkacaktır. Bu açılardan mükâtebe iki taraf açısından son derece verimli bir anlaşmadır.³⁷⁰

Daha önce vefat eden Ali Kethüdâ'nın Gencman adındaki Çerkes devkesi mahkemeye gelerek ölen adamın vasisi olan Bahadır Ağa tarafından vekâlet verilen Abdurrahman Efendi'den davacı olmuştur. Vefat eden sahibinin yaşarken, kendisini kendisi ölünce âzad edeceğini söylemiştir. Abdurrahman Efendi durumu inkâr etmiştir. Ahmed Beşe ibn Veli ve Receb Hâce ibn Mehmed adlı kişiler şahitlik yapmışlar ve Gencman'ın âzad olması kesinlik kazanarak kayıt edilmiştir.³⁷¹

Bir diğer azad edilme ile ilgili belgede bir köle gelir mahkemeye âzad belgesini (îtakname) alabilmek için. Vefat eden Halil Beşe'nin orta boylu, sarışın, gök gözlü, sarı kaşlı, Leh asıllı kölesi İvaz mahkemede Halil Beşe'nin karısı Nakiye ile küçük yaştaki oğlu İbrahim'in vasisi Abdalbaki el-Mü'ezzin'den davacı olmuştur.

³⁶⁹ KŞS 25, vr. 59.

³⁷⁰ Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", s. 223.

³⁷¹ KŞS 26, vr. 81

İvaz aynı zamanda Müslümandır. Sahibi Halil Beşe bir sene önce sefere gitmeden önce kendisini hür bıraktığını fakat hala kendisine âzad edildiğine dair îtakname verilmediğini söylemiştir.

Şahit olarak Delas Mehmed el-Bosnavî ibn el-Hâc Hasan ve Sadık Efendi Mahallesi'nden Ali Beşe ibn Muslihuddin ile Şeref Gazi Beşe ibn Zülfikar dinlenilmiştir. Şahitler Halil Beşe'nin bir sene evvel sefere gitmeden kölesi için hür olsun dediğini ve kendilerinin de bunu duyduklarını söylemişlerdir. Kadı şahitlerin şahitliğini kabul etmiş ve İvaz'ın hür olmasına karar vermiştir.³⁷²

Yine Agop Mihail adlı kazak kölenin (olgun erkek köle) âzad edilmesine dair kadı hükmü vardır.³⁷³

Kölelerin yaşamlarının sonuna kadar tek yaşamadıklarını bazılarının eşleri ve çocuklarının olduğunu bilinmektedir. Köleler sahipleri izin verdiği takdirde evlendirilmektedir.³⁷⁴ Onlardan bir tanesi Canfeda adındaki köledir. Canfeda vefat etmiş olan Gazi Ağa'nın kölesidir. Gazi Ağa vefat etmeden önce Canfeda'yı âzad etmiştir.

Canfeda mahkemeye yanında kıbkı burunlu, ela gözlü, buğday önli Sünbülî adındaki küçük yaştaki kızıyla gelmiştir. Vefat eden Gazi Ağa'nın oğlu Abdüsselam Çelebi ve eşi Mübârek Sultan Haneş tarafından vekâlet verilen Ali Efendi'den davacı olmuştur. Gazi Efendi'nin yaşarken ve sağlıklıyken kızı Sünbül ve kendisini âzad ettiğini söylemiştir. Kızına ve kendisine itâknamesinin verilmesini istemiştir.

Vekil Ali Efendi Sünbül'ün azad olduğunu kabul etmiş fakat Canfeda'nın âzadlı olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine şahitler İlyas Mirza ve İslam Mirza iabnân-ı Şâh Gazi Begnâm adlı kişiler mahkemeye gelerek şahitlik yapmış ve Canfeda'nın doğruyu söylediğine dair şahit olmuşlardır. Kadı şahitliklerini kabul etmiştir.³⁷⁵ Belgede açıkça görünmese de Canfeda ve kızının âzad olmuş olmaları düşünülebilir. Çünkü kadının şahitlerin şahitliğini kabul etmesi iddiaların doğru olduğunu onaylaması anlamına gelmektedir.

³⁷² KŞS 25, vr. 74.

³⁷³ KŞS 25, vr. 82.

³⁷⁴ Sak, *Şer'îyye sicillerine göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, s. 31-32.

³⁷⁵ KŞS 25, vr. 71.

Sadık Efendi Mahallesi'nden Geragus veled-i Anton kendisi ve kız kardeşi Toroda'nın vekili olarak mahkemeye gelir. Annelerinden iki kardeşe miras kalan orta boylu, çekeme burunlu, gök gözlü, Rus asıllı ve Hristiyan olan cariye Marinye' yi azad etmek istediklerini söyler. Cariye'nin kızkardeşi ve kendisinin ortak malı olduğunu ve artık hür olmasını istediklerinin söyler. Marinye'nin âzad edilmesi ve hür olması kadı tarafından kayıt edilir.³⁷⁶

Mahkemeye gelen Hacı Morad mükâtebe anlaşması yaptığı kölesi Astogan'dan 60 mu'amele altın aldığını kadıya bildirir ve mükâtebenin gerçekleşmesi için geriye alacağı 30 altın kaldığını kayıt ettirir.³⁷⁷

Abdulvehhâb Efendi'nin âzad ettiği kölesi Şaban adlı kişi ile mahkemeye gelerek Sefer Babik Şahin adındaki köle olan kişiden ve onun sahibinden davacı olmuştur. Şahin'in 40 akçe kıymetinde bir kuzuyu boğazladığını(kestiğini) söyleyerek hakkını talep etmiştir. Şahin doğrulamış ayrıca Dosay bin Kolay Hacı ve Arslan Beg bin Esen Gazi adlı şahitler de olayın doğru olduğunu kabul etmişlerdir.³⁷⁸ Bu kayıt, kölelerin âzad edildikten sonra da aynı toplumda hayatlarını sürdürdüklerine başka bir yerde yaşam kurmayı seçmediklerine dair örneklerden birisi olarak değerlendirilebilir.

Karaağaç Mahallesi sakinlerinden Kutluyu veled-i Zorbaz adlı gayri müslime ait olan orta boylu, sarışın, köse sakallı, sivri burunlu, koyun gözlü, açık kaşlı, Rus asıllı Hristiyan olan Petro adındaki kazak (genç erkek köle) köle mahkemede sahibi olan Kutlu'dan davacı olmuştur. Petro, bundan 10 sene önce sahibinin eğer kendisine sekiz sene hizmet ederse kendisini âzad edeceğini söylediğini fakat aradan geçen on yıla rağmen hala kendisini âzad etmediğini söylemiştir. Petro, kendi kendisine âzad edilme ihtimalinin kalmadığını, yıllarca beklediğini artık âzad edilmekten ümidi kalmayınca mahkemeye geldiğini söylemiştir. Köle sahibi Kutlu cevap vermiş ve Petro'yu kızına hoca olarak verdiğini fakat asla sekiz yıl çalışsın sonra onu âzad ederim demediğini söylemiştir. Mahkemeye Petro, Receb bin Mahmud Dede ve Paris veled-i Sarkiz adlı kişilerle gelmiş ve bu kişiler âzad ile ilgili Petro'ya söz verildiğini

³⁷⁶ KŞS 25, vr. 63.

³⁷⁷ KŞS 25, vr. 59.

³⁷⁸ KŞS 26, vr. 75

doğrulmuşlar, şahit olmuşlardır. Petro'nun söylediklerinin doğru olduğunu “sekiz sene hizmet et seni âzad edicem” diyerek Kutlu'nın söz verdiğiğine şahit olmuşlardır. Kadı Petro'nun âzad edilmesine karar vermiştir.³⁷⁹ Petro sahibi ile mükâtebe anlaşması yapmıştır. Âzad edilmek için köle sahibi ile anlaştıkları şartı yerine getirmiştir. Bu nedenle Petro'nun eğer iddiası doğru ise âzad edilmeyi hak etmiştir. Petro'yu, sahibinin kendi kızına hoca olarak vermesi Petro'nun eğitilmiş olduğunu göstermektedir. Kutlu'nın âzadla ilgili bir söz verip daha sonra vazgeçmiş olabileceği düşünülebilir. Petro'nun eğitilmiş köle olması onun değerini artırdığı için kölesini kaybetmek istemeyeceği düşünülmektedir. Ancak mükâtebenin bir diğer özelliği ise kölenin azami gayretle çalışmasını sağlayarak ondan elde edilecek verim alındıktan sonra edilen kâr ile yeni bir köle satın alabilmektir. Bu durumda köle sahibi de zarar etmemiş olacaktır.³⁸⁰ Bu dava, Kırımkadı mahkemesinin köle ve hür sahibi arasında görülen davada adaletle karar verdiğiğine kölelerin haklarını iade ettiğine dair bir kayıt olarak değerlendirilebilir.

Gül Bike'nin orta boylu, sarışın, sivri burunlu, çiçek hastalığı geçirmiş yüzü olan, açık kaşlı, gök gözlü, Rus asıllı Hristiyan milletinden Maruşke adlı cariyeye mahkemeye gelmiştir. Maruşke, Gül Bike'nin kendisini âzad ettiğini fakat kendisine “yanımdan gitme ve benimle ilgilen” dediğini söylemiştir. Maruşke bunun üzerine Gül Bike'nin yanından ayrılmaz ancak aradan geçen zamanda da îtaknamesini alamaz. Mahkemeye îtakname için gelmiştir. Gül Bike Maruşke'nin azad olmasını onaylar.³⁸¹ Böylece îtaknamesi düzenlenerek Maruşke'ye verilir.

17 Mart 1684 Cuma günü (30 Rebiülevl 1095) El-Hâc Şaban Mahallesi sakinlerinden Gazzaz Ekine veled-i Çörekçi Haçerez adlı gayrimüslim mahkemeye buğday tenli, kertiç sivri burunlu, koyun ela gözlü, açık kaşlı, orta boylu, kumral sakallı, Boğdan asıllı Petro adındaki kölesi ile gelerek kölesi Petro'yu âzad ettiğini söylemiş ve kayıtlara artık hür olarak geçmesini talep etmiştir. Petro'ya âzad edildiğine dair belge olan îtaknamesinin verilmesini de istemiştir. Petro da söylenenleri doğrulamış ve kadı tarafından özgürlüğüne kavuşturulmuştur.³⁸² Bu

³⁷⁹ KŞS 25, vr. 86.

³⁸⁰ Sak, *Şer'iyye sicillerine göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, s. 107-108.

³⁸¹ KŞS 25, vr. 70.

³⁸² KŞS 25, vr. 75.

kayıtta köle sahibinin, kölesini hangi sebeple âzad ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Çörekci Haçerez, sebep göstermeksizin sadece kölesinin âzad edildiğini belirtmiş ve itâkname almak için mahkemeyi kullanmıştır.

3.2.3 Firari Köleler

Köleler köleliğin doğası gereği her zaman kaçmaya meyilli olmuşlardır. Bu duruma anlayışsız ve kötü muamele eden köle sahibi de eklenince kaçmak istemek kaçınılmaz hale gelmiştir denilebilir.³⁸³ Kaçak kölelerin yakalanması hususu Roma'da ve Yakındoğu'da birbirine benzeyen özellikler göstermektedir. Köle sahipleri çoğu zaman kaçak kölelerini bulan ve kendilerine getirenlere ödül vaat etmişlerdir.³⁸⁴ Sümer Kanunlarında da kaçmaya çalışan köle çok ağır ceza görmektedir. Kaçak bir köleyi yakalayarak getirenlere 10 segel gümüş verileceği ve kaçan kölenin de ağzının tuzla yakılacağını belirtmişlerdir.³⁸⁵ Kırım'da da köleler zaman zaman kaçma girişiminde bulunmuşlardır. Kölelerin yakalanma, cezalandırılma gibi çeşitli riskleri göze alarak ve sonunda da sahiplerine geri getirilme olasılıklarını bildikleri halde kaçma nedenleri şüphesiz ki özgürlüklerine kavuşma ümididir. Bu nedenle özgürlüğün insan için ehemmiyeti dikkate alındığında her köle aslında potansiyel kaçaktır. Bunun dışında kötü muamele, zor şartlarda çalıştırılmak, istemediği birine satılmak istenmesi ve ya satılmış olması, din değiştirilmeye zorlanması gibi nedenlerle köleler kaçmaya teşebbüs etmişlerdir.³⁸⁶ Osmanlı Devleti'nde Anadolu'da yaşayan ve kaçmaya çalışan kölelerin en çok kullandıkları güzergâh Üsküdar olmuştur. Yolların kesişim noktasında bulunmasından dolayı köleler kaçarken genellikle bu yolu tercih etmek zorunda kalmışlardır.³⁸⁷

Yapılan çalışmada Kırım'da çok fazla firari köleye rastlanılmıştır. İncelenen belgelerde kaçan köleler için *âbık* tabiri kullanılmaktadır. Bu tabir geçerli bir sebebe

³⁸³Zübeyde Güneş Yağcı-Emre Atas, "Osmanlı Devleti'nde Kaçak Köleler: Abd-ı Abık", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam*, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017), s. 316.

³⁸⁴Mehmet Salih Erkek, "Eski Yakındoğu'dan Osmanlı'ya Kaçak Köleliğin Tarihyazımı ve Üsküdar'da Kaçak Köleler (1523- 1529)" *Turkish Studies*, S.12/19 (2017), s. 70.

³⁸⁵Bozkurt, "Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik" s. 72.

³⁸⁶ Erkek, "Eski Yakındoğu'dan Osmanlı'ya Kaçak Köleliğin Tarihyazımı ve Üsküdar'da Kaçak Köleler (1523-1529)" s. 76-77.

³⁸⁷Yağcı-Ataş, "Osmanlı Devleti'nde Kaçak Köleler: Abd-ı Abık", s. 316.

dayanmadan firar eden köleler için kullanılmaktadır.³⁸⁸ Âbık kelimesi Arapça kaçmak anlamındaki kökten türetilmiştir.³⁸⁹ *Abd-i âbık* ise Osmanlı kaynaklarında kaçak köleler için kullanılan tabirdir.³⁹⁰

Firari kölelerin yakalanması ve sahiplerine teslim edilmesi kadıların görev alanında bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine ait şer'îye sicillerinde olduğu gibi Kırımşer'îye sicillerinde de kaçak kölelerin sahiplerine teslim edilmesi veya kalan süre sonunda satılmaları ile ilgili birçok kayıta rastlanmaktadır.³⁹¹ Kaçak köleyi yakalayan kişi onu sahibine teslim edebilir ve ya sahibine teslim edinceye dek yanında tutabilmektedir.³⁹² Kaçak köleyi yakalayan kişi, eğer kölenin sahibini bilmiyorsa köleyi yavacı veya beytü'l-malcilere teslim etmektedir. Bunlar köleyi sahibine verilene kadar koruma altına almaktadırlar. Osmanlı Devleti'nde dönem dönem kaçak köleler ile ilgili kanunlar da çıkarılmıştır.³⁹³ Bu durumun kölelerin kaçmasının yaygınlığına ve çözüm yolları aranmasına işaret ettiği düşünülebilir.

Kaçan köle üç veya 5 gün gibi kısa sürede yakalanabildiği gibi bazen bu süre 12 yıla kadar uzayabilmektedir. Mesafe olarak çok uzak mesafelere kaçan kölelere de rastlanılmaktadır. Hasan adlı köle Miladi 1635 yılında (Hicri 1045) Antep'te yakalanmış ve kadı tarafından kendisine nafaka tayin edilmiştir. Bu sırada Hasan'ın İstanbul'dan kaçarak Antep'e geldiği öğrenilmiştir. Hasan'ın durumu uzak mesafelere kaçabilen kölelere örnek olarak verilebilmektedir.³⁹⁴

Aşağıda incelenen sicil kayıtlarında karşılaşılan ve kaçak kölelere ait çeşitli dava kayıtları verilmiştir.

Emin çalışanlarından Mehmet Tomrukçu adlı kişi firar eden köleyi yakalayıp mahkemeye getirmiştir. Orta boylu, sarışın, sivri burunlu, gök gözlü, beyaz kalpaklı, köse kumral sakallı Kuzma adında olduğunu öğrendiğimiz kölenin, sahibi

³⁸⁸Erkek, "Eski Yakınoğu'dan Osmanlı'ya Kaçak Köleliğin Tarihyazımı ve Üsküdar'da Kaçak Köleler (1523-1529)" s. 72.

³⁸⁹ Abdülkadir Şener, "Âbık", *DİA*, C.1 (1988), s. 306.

³⁹⁰ Yağcı-Ataş, "Osmanlı Devleti'nde Kaçak Köleler: Abd-ı Abık", s. 297.

³⁹¹Erkek, "Eski Yakınoğu'dan Osmanlı'ya Kaçak Köleliğin Tarihyazımı ve Üsküdar'da Kaçak Köleler (1523-1529)" s. 73.

³⁹²Şener, "Âbık", s. 307.

³⁹³Sak, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu - 17. yüzyıl)", s.193.

³⁹⁴Sak, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu - 17. yüzyıl)", s.178.

buluncaya kadar kendisine teslim edilmesini kadıdan talep etmektedir. Mirza Bazarından Bölük Sufi kölenin kendisine ait olduğunu ve kaçtığını mahkemede beyan etmiştir. Köle firar edip yakalandığı zaman kadı tarafından köleye günlük 3 akçe nafaka tayin edilmiştir. Kadı tayin edilen ve ödenen nafakayı Mehmet Tomrukçu'ya vermesi şartıyla kölesinin sahibi olan Bölük Sufi'ye verilmesine karar verilmiştir.³⁹⁵

Zâbit çalışanlarından Ali Beşe, firar eden küçük yaşta ve bakire olan cariyeyi mahkemeye getirir. Mavi kaftanlı, basma çemberli, gök elâ gözlü, kara yün kuşaklı, sarışın, tüz burunlu küçük yaşta olan cariye'nin sahibinin Sekezek Köyü'nden Çeki Sûfi adında biri olduğunu bildiğini söyler. Sahibine geri vermek için köleyi yakaladığını ve sahibi alana kadar kölenin kendisine teslim edilmesini ister. Köleye sorulduğunda köle deolayın doğruluğunu belirtir. Firari köle günlük 2 akçe yevmiye ile Ali Beşe'ye kadı tarafından teslim edilmiştir.³⁹⁶

Yakalanan köleler kadının huzuruna getirilmektedir. Kadı köleler için günlük nafaka tayininde bulunmakta ve yavacı tarafından köleye harcanan bu nafaka kölenin sahibinden tazmin edilmektedir. Şayet yavacı yakaladığı firari köleyi kadının huzuruna getirmeden kendisi için nafaka harcarsa sahibinden bu parayı alma imkânı bulunmamaktadır. Yakalanan kölenin sahibi sahipliğini hüccet belgesi göstererek, kölenin efendisini tanıması veya şahitler ile ispatlayarak kölesini teslim alabilmektedir. Ayrıca kölesi için belirlenen nafakayı da yavacıya ödemek zorundadır. Sahibi çıkmayan köleler pazarda satışa çıkartılmakta ve üç gün pazarda gezdirilen köle üçüncü günün sonunda en yüksek fiyatı veren kişiye satılmaktadır. Kaçak kölenin sahibi, köle satıldıktan sonra ortaya çıkarsa köle hakkında hak iddia edememektedir.³⁹⁷

Bunun gibi birçok firari köle davası örneğine kadı kayıtlarında rastlanılmaktadır. Sonuç olarak kaçak kölelerin, insanoğlunun özgürlük arzusunun bir yansıması olduğu ve köleliğin görüldüğü her toplumda doğal olarak yaşandığı düşünülebilir.

³⁹⁵KŞS 25, vr. 3.

³⁹⁶KŞS 25, vr. 3.

³⁹⁷Sak, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu - 17. yüzyıl)", s. 152-153.

SONUÇ

25 ve 26 numaralı 1683 ve 1684 tarihleri arasında II. Hacı Giray Han'ın tahtta çıktığı 9 aylık dönemde yaşanan ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel öğelerin incelenmesi ve analiz edilmesiyle elinizdeki çalışma hazırlanmıştır. Değerlendirmenin doğru yapılabilmesi için Kırım siyasi tarihine vurgu yapılmıştır.

Kırım kadı kayıtları incelenerek aileye, bireye, suça, suçluya, evliliğe, boşanmaya dair çıkarımlar yapılmıştır. Bu sonuçlar üzerinden II. Hacı Giray Han dönemindeki değişim ve değişimin sıradan insanlar üzerinden topluma etkileri incelenmiştir. Kırım'da bulunan farklı etnik kökene mensup ve farklı dinlerden oluşan kozmopolit yapının bu değişimlerde bulunan etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Kırım Tatarları, Yahudiler, Çerkesler, Çingeneler ve Acemlerin varlığının ortak yaşam kültürüne sağladıkları katkı veya beraberinde getirdikleri olumsuzluklar belirlenmiştir.

Tüm bunların sonucunda II. Hacı Giray Han döneminde yaşanan sorunlar vekabilelerin ayaklanmaları toplumda suç unsurlarının ve kargaşanın artması ve yaygınlaşması ile sonuçlanmıştır. Küfür, darp, şiddet davalarının analizi yapılarak siyasi iradenin gücünü hissettiremediği merkeze daha uzak yerlerde bu tür suç davranışlarının arttığı sonucuna varılmıştır. Kırım'ın merkezi Bahçesaray'da ise daha az suç davalarına rastlanılmaktadır. Muhallefât kayıtları incelenerek Kırım'da kullanılan maddi kültür varlıkları, insanların yaşadıkları evler, kullandıkları eşyalar incelenmiş ve Kırım'da insanların gündelik yaşamlarına dair izlenimler edilmiştir. Yapılan çıkarımlar ile bölge insanının duygu ve düşüncelerine yani zihin dünyalarına nüfuz edilmeye çalışılmıştır. Kavramların Kırım toplumundaki insanlar için ne ifade ettiği irdelenmek istenilmiştir.

Kırım'da köle ve köleciliğin izleri takip edilmiş ve köleliğin getirdiği sonuçlar değerlendirilmiştir. Köle akınları yaparak köle satmanın, ticari yollar üzerinde bulunmanın Kırım toplumunun hem sosyal hem de ekonomik yapısını etkilediği sonucuna varılmıştır.

Tüm bunların sonucunda Kırım'da 1683-1684 yıllarında görevde bulunan II. Hacı Giray Han dönemi sosyal ve ekonomik olarak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Otdel Rukopisey Rossiyskoy Natsionalnoy Bibliotek, Fond 917, 25 ve 26 Numaralı
H. 1094-1095 / M. 1683-1684 Tarihli Kırım Hanlığı KadıaskerDefterleri.

2. Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1047/1626-1628), *Özet, Transkripsiyon, İndeks ve Tıpkıbasım* (Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri GenelMüdürlüğü Yayınları, 2001).

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), *Özet-Transkripsiyon ve İndeks*(Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995).

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, haz. R. Dankoff, S. Kahraman, Y. Dağlı, 7. Kitap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006).

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların MukayeseliTranskripsiyonu-Dizini*, haz. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff, 10. Kitap (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007).

Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme-Metin ve Tıpkıbasım*, haz. Alper Başer, Alper Günaydın (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları, 2013).

Halîm Girây, *Gülbün-i Hânân (Kırım Tarihi)*, haz. İbrahim Gültekin (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019).

Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam fetvaları (İstanbul: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015).

Literatür Kaynakları

- Abacı, Nurcan, “Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3 (2002), ss. 75-84.
- Acar, H. İbrahim, “Mehrin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 17 (2011), ss. 367-388.
- Acar, Serkan, “Türk Tatar Hanlıklarında İmildaşlık (Sütkardeşlik)”, *Altay Toplulukları Aile ve Aile Değerleri*(İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2019), ss. 91-104.
- Açık, Turan, *Gelenek ve Modernlik Arasında Bir Osmanlı Şehri: 17. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon’da Siyaset* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).
- Ağat, Nurettin, “Bağımsız Kırım Hanları VIII Mengli Giray Han”, *Emel*, S. 14(1963), ss. 8-11.
- Ağat, Nurettin, “Bir Kırım Haritasının Düşündürdükleri”, *Emel*, S. 40 (1967), ss. 12-15.
- Ağat, Nurettin, “Kırım Şehirleri 4 – Bahçesaray”, *Emel*, S. 47 (1968), ss. 20-25.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Yapısı*, C.2 (Ankara: Yapı KrediYayınları, 1979).
- Aktaş Sarı, Sema, *1648-1679 Tarihli 3a ve 3b Numaralı Kadıasker Defterlerine Göre Kırım’da Sosyal ve Ekonomik Hayat* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).
- Akyüz, Jülide, “Evlenme Sözleşmesinin Önemli Bir Ögesi Olan ‘Mehir’ Hakkında Bazı Düşünceler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 37 (2005), ss. 214-217.
- Ali Aslan Topçuoğlu, “Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku’na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.10, S. 2 (2010), ss. 79-120.
- Altinkaynak, Erdoğan, “Kırımçakların Menşei ve Bu Konudaki Çalışmaların Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 2/7 (2009), ss. 11-28.

- Araz, Yahya, “16. ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kişilerarası İlişkilerde Bir Pazarlık, Kontrol ve İkna Aracı Olarak Evlilik Sözleşmeleri”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 2 (2005), ss. 25-45.
- Aslanapa, Oktay, “Kırım’ın Kısa Tarihçesi”, *Emel*, S. 135 (1983), ss. 22-24.
- Atar, Fahrettin, “Töhmet”, *DİA*, S. 41 (2012), ss. 274-277.
- Aybakan, Bilal, “Vekâlet”, *DİA*, C. 43 (2013), ss. 1-6.
- Aydın M. Akif, Hamîdullah Muhammed, “Köle”, *DİA*, C. 26 (2002), ss. 237-246.
- Aydın, Mehmet Akif, “Mehir”, *DİA*, C. 28 (2003), ss. 389-391.
- Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunda Kazai Boşanma Tefrik”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 5 (1986), ss. 1-12.
- Barut, Ali, “Kırım Hanlığı İle Kuzey-Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri”, *Emel*, S. 219 (1997), ss. 21-27.
- Başer, Alper, “Kırım Hanlığı Tarihinde Mangıt Kabilesi”, *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), ss. 75-98.
- Baykara, Tuncer, “Kaza”, *DİA*, C. 25(2002), ss. 119-120.
- Beydilli, Kemal, “Osmanlı Devleti’nde İmamlık”, *DİA*, C. 22 (2000), ss. 181-186.
- Bıyık, Ömer, *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)*(İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).
- Bilge, Sadık Müfit, “Çerkezler”, *DİA*, C. Ek-1 (2016), ss. 289-292.
- Bobovius, Albertus, *Topkapı Sarayı’nda Yaşam*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: KitapYayınevi, 2009).
- CARR, Edward Hallet *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).
- CevdetPaşa, Ahmet, “Kırım ve Kafkas Tarihçesi”, haz. Ahmet Özyayın, *Emel*, S. 221 (1997), ss. 9-30.
- Cin Halil, Akgündüz Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994).
- Coşkun Alptekin, “Atabeg”, *DİA*, C. 4 (1991), ss. 38-40.
- Çavuş, Mehmet Caner, *67 A 90 Numaralı (Onuncu Cilt) 1077 – 1080 (1666 – 1670) Tarihli Kadiasker Defterine Göre Kırım’da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1-70 varak)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

- Çelik, Dilek, *67 A 90 Nolu ve 1017-1022 (1608–1613) Tarihli Kırım Hanlığı Kadıasker Defteri (Tahlil ve Transkripsiyon)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Çetin, Cemal, “Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)”, *History Studies*, C. 6, S. 6(2014), ss. 43-70.
- D'Ohsson, A. Konstantin, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, çev. BahadırApaydın (İstanbul: Nesnel Yayınları, 2008).
- Derin, Derya, *Abdülğaffar Kırımı'nin Umdet'ül-Ahbar'ına (Umed'üt-Tevarih) GöreKırım Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2007).
- Dingeç, Emine, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Çingenerler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20 (2009), ss. 33-46.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, “Nesep”, *DİA*, C. 32 (2006), ss. 573-575.
- Dörtok Abacı, Zeynep, “Ahde Vefâ: Kamu Düzenini Sağlama Aracı Olarak Bursa'da Nefse Kefalet Uygulaması (II. Selim Dönemi)”, *Sultan II. Selim Dönemi ve Bursa*, ed. Fırat Yaşa, (Bursa: Gaye Kitapevi, 2020), ss. 498-516.
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5 (2005), ss. 417-439.
- El-Akhisari, Ahmed Er-Rumi, *Tütün İçmek Haram Mıdır? Bir Osmanlı Risalesi*, çev. Mehmet Yavuz Erler (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015).
- Engin, Nihat, “Köle”, *DİA*, S. 26 (2012), ss. 247-248.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 4 (1984), ss. 69-78.
- Ekinci, Ekrem Buğra “Tarihimizde Kölelik” *Tarih ve Medeniyet*, S. 11 (1995), ss. 20-25.
- Erkek, Mehmet Salih, “17. Yüzyılda Mardin Kadı Mahkemesine Yansıyan Küfür Davaları”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S. 2/1 (2009), ss. 52-60.

- Erkek, Mehmet Salih, “Eski Yakındoğu’dan Osmanlı’ya Kaçak Köleliğin Tarihyazımı Ve Üsküdar’da Kaçak Köleler (1523- 1529)” *Turkish Studies*, S. 12/19 (2017), ss. 61-90.
- Erşahin, Ahmet Ayhün, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Ercan Türk (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012).
- Fisher, Alan W., *Kırım Tatarları*, çev. Eşref Bengi Özbilen (İstanbul: Selenge Yayınları, 2009).
- Gedikli, Fethi, “Osmanlı Devleti’nde Kaza”, *DİA*, C. 25, (2002), ss. 117-119.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002).
- Golden, Peter B., *Dünya Tarihinde Orta Asya*, çev. Yahya Kemal Taştan (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013).
- Günay, Hacı Mehmet, “Tâğrîr”, *DİA*, C. 39 (2010), ss. 375-376.
- Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (Glasgow-New York: Oxford University Press, 1973).
- Hüsrevoğlu, Mehmet, *İslam’da Evlilik ve Boşanma* (Kayseri: Arznet Yayıncılık, 2001).
- İnalcık, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahitname Meselesi”, *Belleten*, C. 8, S. 30 (1944), ss. 185-229.
- İnalcık, Halil, “Osmanlı Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1559)”, *Belleten*, C. 12 (1948), ss. 349-402.
- İnalcık, Halil, “Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Geray Han Döneminde Kırım Hanlığı”, *Emel*, S. 135 (1983), ss. 51-73.
- İnalcık, Halil, “Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türkiye Rus İlişkilerinde 500. Yıl 1491-1992* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), ss. 25-36.
- İnalcık, Halil, *The Customs Register of Caffè (1487-1490)*, Turkish Sources XXII (Cambridge: Harvard University Press, (1995).
- İnalcık, Halil, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Bulundu”, *Belleten*, S. LX/227 (1996), ss. 165–191.
- İnalcık, Halil, “Giray”, *DİA*, C. 14 (1996), ss. 76-78.

- İnalcık, Halil, "II. Hacı Giray", *DİA*, C. 14 (1996) ss. 475-476.
- İnalcık, Halil, "Kırım Hanlığı", *DİA*, C. 25 (2002), ss. 450-458.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014).
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I (1330-1600)*, çev. Halil Berktaş (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018).
- İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleten*, S.LXI/232 (1997), ss. 597-700.
- Ivanics, Maria, "Bozkır'daki Bir Kabilenin Kökeni ve Yükselişi: Şirinler", çev. Mustafa Işık, *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), ss. 53-71.
- Kafalı, Mustafa, "Altın Orda Hanlığı", *Türkler*, C. 8 (2002), ss. 397-411.
- Kafalı, Mustafa, "Batu Han", *DİA*, C. 5 (1992), ss. 208-210.
- Kafalı, Mustafa, "Cengiz Han", *DİA*, C. 7 (1993), ss. 367-369.
- Kallek, Cengiz, "Narh", *DİA*, C. 32 (2006), ss. 384.
- Kaçal-Ferrari, Nicole, "Han Sarayı", *DİA*, C. 15 (1997), ss. 521-524.
- Kaçal-Ferrari, Nicole, *Kırım'dan Kalan Miras Hansaray*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2005).
- Kavak, Nuri, "Kırım Tatarları'nda Gündelik Hayat (XVII.-XVIII. Asır)", *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), ss. 155-174.
- Kavak, Nuri, "Kırım Tatarları'nda Mahalle Kültürü", *Bilig*, S. 55 (2010), ss. 93-102.
- Kavak, Nuri, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kırım Hanlığı'nda Gayr-i Müslimlerin Yeri (Şer'iyye Sicillerine Göre)", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 4, S. 12 (2015), ss. 19-28.
- Kavak, Nuri, *Karasu Kazası (1683-1744) Kırım Hanlığı'nda Bir Yerleşme Örneği* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- Kaya, Süleyman, "Sak", *DİA*, S. 35 (2008), ss. 586-587.
- Kılınç, Şahin, *17 Numaralı Kırım Şer'iyye Sicili (H. 1084-1085/M. 1673-1674) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

- KİSBET, Mustafa, “İslam Hukukuna Göre Satılan Malın Kabzı Ve Hükümleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2010), ss. 477-490.
- Królikowska-Jedlińska, Natalia, *Law and Division of Power in the Crimean Khanate (1532-1774) with Special Reference to the Reign of Murad Giray (1678-1683)* (Leiden/Boston: Brill, 2019).
- Kurat, Akdes Nimet, *IV.–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972).
- Kurat, Akdes Nimet, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlıklar ve Bitikler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1940).
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten İdil Kanalı ve XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Rus Münasebetleri)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011).
- Kütükoğlu, Mübahat, “Narh”, *DİA*, C. 32 (2006), ss. 390.
- Maksutoğlu, Mehmet, “Tatarlar Kimdir?”, *Emel Dergisi*, S. 214 (1996), ss. 22-29.
- Maydaer, Saadet, “Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1 (2007), ss. 299-320.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Devleti'nde Kadı”, *DİA*, C. 24 (2001), ss. 69-73.
- Ortaylı, İlber, *Hukuk Ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı* (İstanbul: Kronik Kitap Yayınları, 2016).
- Özcan, Tahsin, “Muhallefat”, *DİA*, C.30 (2005), ss. 406-407.
- Özdem, Zeynep, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat (17. Yüzyıl Sonlarından 18. Yüzyıl Ortalarına Kadar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010).
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Moğollar”, *DİA*, C. 30 (2005), ss. 225-229.
- Öztürk, Yücel, “Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım Hanlığı”, *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), ss. 13-48.
- Öztürk, Yücel, “Kırım Hanlığı”, *Türkler*, C. 8 (2002), ss. 480-513.

- Öztürk, Yücel, İkiel, Cercis, “Kırım’da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19. Yüzyıl)”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, S. 1-2 (2001), ss. 69-74.
- Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hâkimiyetinde Keefe* (Ankara: T.C. KültürBakanlığı Milli Kütüphâne Basımevi, 2000).
- Öztürk, Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle Emeğinin Rolü ve Hacmi”, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam*, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017), ss. 31-56.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1 (İstanbul: MEB Yayınları, 1983).
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2 (İstanbul: MEB Yayınları, 1983).
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3 (İstanbul: MEB Yayınları, 1983).
- Sağlam, Hadi, “İslam Hukukunda Mehir Evlilik Sigortası Mıdır?” *Universal Journal of Theology*, S. 1 (2016), ss. 1-19.
- Sahillioğlu, Halil, “Osmanlı’da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul’da Fiyatlar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 1 (1967), ss. 36-53.
- Sahillioğlu, Halil, “Akçe”, *DİA*, C. 2 (1989), ss. 224-227.
- Sahillioğlu, Halil, “Esedî”, *DİA*, C. 11 (1995), ss. 368-369.
- Sak, İzzet, *Şer’iyye sicillerine göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. Ve 18. Yüzyıllar)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), s. 171.
- Saray, Mehmet, “Altın Orda Hanlığı”, *DİA*, C. 2 (1989),ss. 538-540.
- Sarıcaoğlu, Mehmet Esat, “Osmanlı Devleti’nde Gıyâbî Yargılama ve Davalıya Yemin Teklifi”, *Turkish Studies*, S. 10/1 (2015), ss. 683-692.
- Sichynsky, V., “Edward Daniel Clarke’in Kırım Seyahati”, çev. Namık KemalBayar, *Emel Dergisi*, S. 220 (1997), ss. 17-21.
- Soysal, Abdullah Zihni, “Kırım Hanlığında Asilzadeler”, *Emel Dergisi*, S. 83 (1974),ss. 14-23.
- Süleymanov, Seyyar, *Kırım Karayları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

- Sümer, Faruk, “Tatarlar”, *DİA*, C. 40 (2011), ss. 168-170.
- Şahin, Fatma, *67 A 90 Numaralı (On Birinci Cilt), 1077- 1078 (1667- 1667) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).
- Şener, Abdülkadir, “Âbık”, *DİA*, C.1 (1988), ss. 306-307.
- Taş, Hülya, “Osmanlı Şehrinde “Mahallelinin” Ortak Sorumluluğu Nasıl Değerlendirilir”, *16. Türk Tarih Kongresi* (2010), ss. 609-620.
- Temir, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989).
- Toledano, EHUD R., *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, çev. Y. Hakan Erdem (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010).
- Türk, Ahmet, “17. Yüzyıl Kırım Hanlığı Kadı Sicillerinde Museviler Hakkında Notlar”, *Uluslararası Karay Sempozyumu Bildirileri (5-8 Nisan 2010)*, ed. Mehmed Alpargu-Yücel Öztürk-M. Bilal Çelik (Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yayınları, 2011), ss. 377-394.
- Türk, Ahmet, “Kırım Hanlığı'nda İslamiyet”, *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, ed. Yücel Öztürk (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), ss. 123-150.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi Cilt 3, 2. Kısım, (XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011).
- Vatansever, Erim, *67 A 90 Numaralı (On Dokuzuncu Cilt), 1083-1087 (1672-1676)Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal Ve Ekonomik Hayat*(Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).
- Yağcı, Zübeyde Güneş, “Osmanlı Devleti'nde Köle Azadı Yöntemi Olan Mükâtebe: Balıkesir Örneği”, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balıkesir*, Bülent Özdemir-Zübeyde Güneş Yağcı (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007), ss. 105-119.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, “ Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri”, *Türkiye Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)*,

- ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk, Muhammed Bilal Çelik (İstanbul: Çamlıca Basım Evi, 2015), ss. 393-418.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, “İstanbul Esir Pazarı”, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam*, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017), ss. 57-90
- Yağcı, Zübeyde Güneş-Ataş, Emre, “Osmanlı Devleti’nde Kaçak Köleler: Abd-ı Abık”, *Osmanlı Devleti’nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam*, ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, (İstanbul: Tezkire Yayıncılık, 2017), ss. 297-323.
- Yaşa, Fırat, “Desperation, Hopelessness, and Suicide: An Intial Consideration of Self-Murder by Slaves in Seventeenth-Century Crimean Society”, *Turkish Historical Review*, S.9 (2018), ss. 198-211.
- Yaşa, Fırat, “Mahalle ve Konut Tipolojisi Açısından Bahçesaray (1650-1675)”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (SEFAD)*, S. 39 (2018), ss. 389-402.
- Yaşa, Fırat, “Bir Cinayetin Ardından: Bursa Kadı Mahkemesinde Çingeneler, Suç ve Töhmət”, *Journal of Turkish Studies (Festschrift in Honor of Özer Ergenç) Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University*, S. 51 (2019), ss. 341-354.
- Yaşa, Fırat, “Kanuni Dönemi Bursa Mahkemesinde Bir Hülle Vakası ve Düşündürdükleri”, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt (Bursa: Gaye Kitabevi, 2019), ss. 477-488.
- Yaşa, Fırat, *67 A 90 numaralı (Dördüncü Cilt), 1061- 1062 Tarihli Kadiasker Defterine Göre Kırım’da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).
- Yaşa, Fırat, *Bahçesaray (1650 – 1675)*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).
- Yaşa, Fırat, “Kırım Hanlığı’nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, S. 13 (2014), ss. 658
- Zaripova Çetin, Çulpan, “Tatar Türklerinin Düğün Gelenekleri”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3 (2005), ss. 92-119.

EKLER

25 Numaralı Kırım Kadı Sicili Transkripsiyonundan Bazı Örnekler

KŞS 25, vr. 4

Fermân-ı şerîf-i Hacı Giray Han li-nasbi kâimmakâm ve mukarrer kuzât

Kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Mustafa Aga zîde kadruhû savbına selâm selâmet ve sabır ve peyâm-ı meserret-nişân iblâğıyla i'lâm ve fermân-ı şerîf-i hânî budur ki halefû's-selâtini'l-izâm birâderimiz Kalga Devlet Giray Sultan harem-i ulüvv-i Çerâkis'den gelüb dâhil olunca müyesser-i kâimmakâm (...) idüb fermân-ı şerîfimiz tahrîr ve irsâl olunmuşdur vusûlünde dîde-güşâ-yı basîret ve intibâh üzre olub mesâlih-i müslimîne kemâl-i tekayyüd ve ihtimâm üzre olub şer'-i şerîf üzre hareket eylesin ve menâsıb-ı kuzât ve Karasu ve memleha ve buna benzer mansablar cümleye yerlü yerinde olub ke'l-evvel hizmetlerine meşgûl olub zûr u leyh da'avât-ı hayriyeme iştigâl göstereler şöyle bileler.

Tahrîren fi 22 Şevval sene 1093

KŞS 25, vr. 5

Fermân-ı şevketlü Kalga Devlet Giray Sultân

Kıdvetü'l-kuzât Karasu kâdîsı efendi zîde fazluhû savbına selâm-ı selâmet-peyâm-ı sultânî iblâğıyla münhâ-yı varaka-i meymene budur ki Karasu zâbitligi hizmetini Cafer Bölükbaşı ve Baki Bölükbaşı kullarımıza sipâriş ve taklîd idüb kendimiz bu şehr-i Saferü'l-hayr çıkınca taht-ı âlî bahtımıza varmayub bu tarafda eglenmek iktizâ itmekle Cafer Bölükbaşı kulumuzu göndermişizdir imdi gerek bizden fermânsız varan ve gerek öte taraftan karşı çıkan kimesneler şehirde konub re'âyâyı rencîde itmemeleri fermânımdır bu husûsda cenâbınız dahi takayyüd idüb ve Cafer Bölükbaşı kulumuzu ol şehirde zâbit bileler şöyle bileler vasale ileynâ.

Fî-yevmi'r-râbi' ve'l-işrîn min-şehri Saferü'l-hayr li-sene hamse ve tis'in ve elf.

KŞS 25, vr. 7

Fermân-ı şerîf-i Kalga Devlet Giray Sultan'dır

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm Karasu kâdîsı efendi zîde fazlühû savbına inhâ-yı şerîf-i Sultânî budur ki kıdvetü'l-akrân Mehmed Mirza kulumuzun Karasu'da vâki' olan hanında sâkin olan Acem zimmîleri bize banma ve bükme ve kirpâs satdırmayub biz de âhar yerlere nakl ediriz deyu illet iderler imiş ol ecilden emr-i şerîfim verilmişdir buyurdum ki vusûl buldukda zikr olan eşyâları sâkin oldukları yerde satub ve mahalleye çıkmayub kendü hallerinde olduklarında bir ferde dahl ü ta'arruz itdürmeysesiz şöyle bilüb sâdır olan emr-i şerîfimle âmil olasız şöyle bilesiz.

Fi't-târîhi seb'a aşar min-Cümâde'l-ülâ li-sene hamse ve tis'in ve elf.

Yine fermân-ı şerîf-i müşârun-ileyh hazret-i sultânîdir

Bâ'is-i tahrîr-i yarlğ-ı şerîf-i sultânî budur ki kıdvetü'l-akrân merhûm Sefer Gazi Aga-zâde Mehmed Mirza kulumuzun Karasu'da vâki' kârbânsarayında icâre ile nasb olunan odabaşısının hân-ı merkûmede tay ile bez satılıb kapudan çıkar zimmîleri kadîmül-eyyâmdan birkaç akçe ala geldikleri kânûn ve âdetleri olmagla mahmiye-i mezbûrede bir iki üç âdem tâbi' oldukları ecilden emrimiz virilüb gönderilmişdir vusûlünde fi'l-vâki' hân-ı merkûmede onbaşı olanlar evvelden tay başına birkaç akçe alagelmışler ise bir ferd kânûn olan maslahata cefâ itmeyüb sâbık minvâl üzre virmeleri fermanımdır ve bid'at-ı cedîdeye emrimiz ve rızâmız yokdur şöyle bilüb emrime âmil olalar.

Fi't-târîhi'l-mezbûr.

Fermân-ı hân-ı âlî-şândır li-cemâ'i'l-cizye

Bâ'is-i tahrîr-i yarlğ-ı beşâret-bahş-ı hâkânî ve nâkıl-ı fermân-belî-i devât-nakş-ı hâkânî budur ki kendü topragımızda ve hudâvendigâr topragında olan yerli ve sıyâk(?) re'âyâlarımızın işbu bin doksan beş tarihinin âdet-i kânûn-ı cizyesin cem' ve tehsîl eylemek dârende-i emr-i şerîfim olan bâzergânımız Moşe gönderilmişdir buyurdum ki vusûlünde kendi topragımızda ve hüdâvendigâr topragında olan yerli ve zayâk re'âyâımız muhâlefet eyleyüb âdet ve kânûn-ı cizyelerimiz virmenüz fermân-ı şerîfimizdir kıdvetü'l-kuzât Karasu kâdîsı Gözleve kâdîsı efendiler zîde fazlühum dâ'ilerimiz sizin cefâ iden zimmîlerden cizyesin alıvirmenüz fermânımdır ve cefâ iden zimmîleri mezkûr bâzergânımız Moşe haps idüb alması murâd-ı şerîfimizdür bu bâbda şerefü's-salâtîni'l-izâm birâderimiz Kalga Sultan ve Nureddin Sultan ve sâir

selâtinler kullarıdır ve sultanlı kullarıdır ve ümerâ ve mirzâ ve agavât kullarıdır bir ferd re'âlarımıza dahl ü ta'arruz itdiklerine min-ba'd rızâ-yı şerîfüm yokdur şöyle bilüb sâdır olan emr-i şerîfim ile âmil olalar şöyle bileler.

Tahrîren fi-16 şehri Rebî'u'l-âhir sene 1095

Fermân-ı şerîf-i sultânî Cafer Bölükbaşı'na

Cafer Bölükbaşı kulumuza fermân-ı şerîf-i sultânî oldur ki kânûn-ı kadîm üzre hareket itmeyüb Mehmed Mirzâ'nın bâzergânını haps idüb hilâf-ı kânûn evzâ'lar eyledigin istimâ'-ı şerîfim olmuşdur seni zâbıt etdik ise kendi hâtırına gelen şey'i işle dimedik imdi emr-i şerîfim vardukda evvel habs itdigün zimmîyi salıviresin ve ba'de'l-yevm kendi bildigini eylemeyesin evvelki zâbıtlar ne yüzden zabt idegelmiş ise öylece kâdî efendinin re'yiyle hareket idesin eger bir dahi kâdî efendinin rızâsı hilâfî mâdde idersen kendüne eyü degildür muhâlefetden hazer idesin emrimle âmil olasın.

Fî evâhir-i Cemâziye'l-ülâ sene 1095

Fermân-ı şerîf-i hazret-i sultân be-her Acemyân

Kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm dâ'î-i devletimiz efendi zîde fazlühü savbına i'lâm ve fermân-ı şerîf-i sultânî budur ki dârende-i emrimiz olan Karasu'da mütemekkin olan Acemyan tâ'ifesi ehl-i tüccârdan olmagla Anadolu ve Tokat yakasından getürdükleri metâ' eger heft renk bogâsî eger şehir-bend kirbâs ve eger banma ve her ne ise ülkeye gelüb emîn-i gümrüğün virüb mezkûr olan esbâbları şehir-i merkûmeye getürüb gerek ehl-i dükkâna ve gerek birbirlerinin beynlerinde bey' ü şirâ itdiklerinde ve kendüleri arşun tutub Tatar'a satmaları bâbında bu yüzden fermân-ı aliyemiz olmuşdur ve lâkin merkûm Acemyân tâ'ifesi şehir-i merkûmede bâzergân elinden tay ile esvâb aldıklarına min-ba'd rızâmız yokdur emr ü fermânımız üzere getürdükleri metâ'adur mezbûr Acemyan tâ'ifesinin öte yaka semtinden mukaddemâ getürdükleri heft renk bogâsî ve kirpâs ve banma ve bükme metâ'ları satılmayub kalmagla hâliyâ yedlerinde mezkûr olan metâ'ları birbirlerine bey' ü şirâ olunmasına dahi fermânım olmuşdur emrimiz üzere hareket olunub bir ferde müdâhale itdirmeyesiz vesale ileynâ fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-işrîn min-Cümâde'l-ülâ sene 1095

Fermân-ı hazreti- sultân zâbitlere

Karusa'da vâki' zâbit kullarımız bölükbaşılara i'lâm ve fermân-ı şerîf-i sultânî budur dârende-i emrimiz olan Karasu şehrinde mütemekkin olan Acemyân tâ'ifesi ehl-i tüccârdan olmagla Anadolu ve Tokat yakasından getürdükleri metâ' eger kirpâs ve eger banma ve eger bogâsî ve her ne ise iskeleye gelüb Emîn gümrüğün virüb mezkûr olan esbâbları şehir-i merkûmeye getürüb gerek ehl-i dükkana ve gerek birbirlerinin beynlerinde bey' ü şirâ itdüklerinde ve tatara arşun tutub satdıklarında mâni' olmamanuz bâbında emrim gönderilmiştir vusûlünde emrimiz üzre hareket idüb mezbûr Acemyân tâ'ifesini bir vechile mâni' olmayasız ve lâkin bâzergân elinden şehir içinde tay ile esbâb alub satdıklarına rızamız yokdur emrimiz kendü getürdikleri mezkûr olan metâ'dır ve bundan sonra mezkûr Acemyân tâ'ifesinin beynlerinde cürm sâhibleri olanları huzûr-ı şer'a getürüb şer'an ne îcâb edirse ana göre hareket idüb hilâf-ı şer' incidmeyesin şöyle bilesin.

Fi't-târîhi'l-mezbûr

KŞS 25, vr. 8

Fermân-ı Devlet Giray Sultânî

Kıdvetü'l-ümenâ' Karasu Emîni olanlara ve sâyir zâbitlere i'lâm-ı yarlıg-ı şerîf-i sultânî budur ki dârende-i emr-i şerîfim olan fahru'l-akrân Yaşdag Beyi Velişah Beg kıraçımızın kânûn-ı kadîmeleri üzre Karasu'da Yahûdî re'âyâlarından âyid ve râci' olan deniz ve kara kömür ve kete ve fuçusına şimdiye degin kimesne karışa gelmeyüb hâlâ kim kimesne rencîde eylememek bâbında emr-i şerîfim virilmiştir buyurdum ki mezbûr kıraç kulumuzun avâyidine mine'l-vücûh bir habbesine alâka eylemeyesiz ve karışmayasız aslâ rızâ-yı şerîfim yokdur sâdır olan emr-i aliyye âmil olasız.

Tahrîren fi-yevmi's-sâdis aşar min-şehri Ramazân li-sene 1095

Sûret-i fermân Kalga Sultan

Kıdvetü'l-kuzâti ve'l-hükkâm ve ma'denü'l-fazli ve'l-keîâm mevlânâ Karasu kâdîsı efendi zîde fazluhû savbına i'lâm-ı yarlıg-ı şerîf-i sultânî budur ki şecere-i bâg-ı nübüvvet hâliyâ nakîbü'l-eşrâfımız dâ'î dâ'î-i devletimiz olan es-Seyyid Muhterem Efendi tarafından Karasu'da olan sâdât-ı izâmdan bi-hasebi'l-beşeriye

tagrîr ve üzerlerine şer‘an hak isbât olunub haps tahsil olunmak îceb etdikden kendi taraflarından es-Seyyid Abbas Çelebi'yi kâ'immakâm nasb u ta'yîn eylemegin emr-i şerîfim verdim ve buyurdum ki vusûlünde sâdât-ı izâmından olanları merkûm Seyyid Abbas Çelebi'ye zabt itdürüb âhardan bir ferdi dahl ta'arruz itdirmeyesin bu bâbda zamân-ı sa'âdetimizde sâdât-ı izâm dâ'îlerimize ihânet olduguna kat'â rızâ-şî şerîfim yokdur bir vechile rencîde ve remîde itdürmeyüb sâdır olan emr ile âmîl olalar.

Tahrîren fî-şehri Rebî'ü'l-evvel li-sene 1095

KŞS 25, vr. 9

Fermân-ı hânî-i âlî-şân

Kıdvetü'l-kuzâti ve'l-hükkâm Karasu kâdîsı efendi zîde fazluhû i'lâm ve fermân-a hânî budur ki kıdvetü'l-akrân Mehmed Mirzâ kulumuzun Karasu'da vâkî'a hanında sâkin olan acem zımmîleri biz banma ve bükme ve kirpâs satdırmıyorlar bizler de âhar yerlere nakl ideriz deyu illet iderler imiş ol cilden emr-i şerîfim virilmişdir buyurdum ki emrim vusûlünde zikr olunan eşyâları oldukları yerde satub ve mahalleye çıkmayub kendi hallerinde olduklarında gerek emin ve gerek zâbıt bir ferdi kimesneye hilâf-ı şer'-i şerîf rencîde vü remîde eylemeyeler şöyle bileler emr-i şerîfim mefhûmuyla amel idesin şöyle bilesin.

Oldur ki sa'âdetlü hüdâvendiger harâc-güzârlarından olub şevketlü hân hazretlerinin bölükbaşı Sefer bölükbaşı harâc cem'ini emr-i pâdişâhla me'mûr olan Dimitre veled-i Sava nâm zımmî meclis-i şer'a Ponti veled-i Börge nâm Rumı ihzâr idüb işbu Ponti nâm Rumın babası ve dedesi Hangar harâc-güzârlarından olub hâlâ kayalı hâniye virdim deyu te'allül idiyori didikde gıbbe's-su'âl merkûm Ponti babam ve dedem ve kendüm bâlig olalı Hangar haracı virirdim ve lâkin bir iki seneden beri kayalı hâniye vir deyu hangâr haracgüzârlarından idüğine ikrârı kayd şud.

Şuhûdü'l-hâl:

- Abdalbaki en-Nâib
- Murteza Çelebi
- Edirnevî Ali

Bin doksan altı tarihinin şehir-i Muharrem'in yigirminci günü Koyun Emîni Ali Aga'nın hüddâmından Tokay nam kimesne emr-i pâdişâhla koyun akçesi beher tüfenk başına onar altun olmak üzere mahallâta tevzî' sûretidir.

Fî-yevmi'l-işrîn min-mâh-ı Muharrem li-sene 1906

Mahalle-i Çorum 75 sim, ta'âmiye 5 sim

Mahalle-i Ali Efendi 95 sim, ta'âmiye 5 sim

Mahalle-i Câmî'-i Kebîr 310 sim, ta'âmiye 40 sim

Mahalle-i el-Hâc Şaban 120 sim, ta'âmiye 10 sim

Mahalle-i Acem 75 sim, ta'âmiye 5 sim

Rum ve Ermeniyân 10 hasane, ta'âmiye 50 sim

Mahalle-i el-Hâc Salih 170 sim, ta'âmiye 30 sim

Mahalle-i Şomar? 95 sim, ta'âmiye 5 sim

Mahalle-i eş-Şeyh Receb 120 sim, ta'âmiye 15 sim

Mahalle-i Sadık Efendi 85 sim, ta'âmiye 5 sim

Mahalle-i el-Hâc Bünyad 70 sim, ta'âmiye 15 sim

Mahalle-i Seyyid Hasan 40 sim, ta'âmiye 2 sim

Mahalle-i el-Hâc Ali Bali 30 sim

Fermân-ı hân-ı âlî-şân fî-nasb-ı serdâr an taraf-ı Mataracıbaşı

Bâ'is-i tahrîr ve sebeb-i tastîr-i fermân-ı şerîf-ı hânî budur ki dârende-i emr-i şerîfim olan şeb-rûz mataracılık hizmeti ile rikâbımızda istihdâm Hamid Beşe kulumuz tarafından Karasu'da İbrahim Odabaşı serdârlık hizmeti için vekîl nasb idüb taraf-ı şerîfimdenden dahi emrimiz virilmişdür şehir-i Karasu'da yeniçeri ve cebeci ve kologlı ve acem oğlanı ve topçı ve dirlik sâhibi olanları kânûn-ı kadîm üzere yoklayub şenâ'at edenleri âyin-i erkânları üzere teftîş tefahhus idüb huzûr-ı şer'a ihzâr olunub ber-muktezâ-yı şer' fasl murâfa'a olundukda sâhib-i cürm-i cinâyet olanları bi-hasebi-ş-şer'-i şerîf haklarından gelmesi bâbında emrimiz virmişizdir buyurdum ki zikr olunan dirlik sâhibleri mezbûr İbrahim Odabaşı her umûrlarında mürâca'at idüb üzerlerine zâbit bilüb fenâ bir hareket ve şenâ'at üzere olmadan be-gâyet ictinâb ve ihtiyât ideler merkûm dahi kendüyi zâbit bilüb hilâf-ı şer' hareketden hazer idüb âsûde hâl üzere olub benüm devâm-ı ömr-i devletim ed'iyesine müdâvemet ve iştigâl

göstere ol bâbda efrâd-ı âferîdeden bir ferd mâni‘ ve müzâhim olmayub sâdır olan emrimle âmil olalar.

Tahrîren fî-Muharremü'l-Harâm li-senete sitte ve tis‘în ve elf.

Oldur ki bin doksan beş tarihinde mâh-ı Zi'l-hicce'nin on birinci günü Abdalbaki Aga Gözlevik dekâkîninin hancısı olan Avraham veled-i Tavut Yahudi mahkeme-i şerîfe gelüb Hamamcının Mehmedi dimekle ma‘rûf Mehmed nâm mühtedî zabtımda olan dekâkînden bir dükkânda ücret ile sâkin idi birkaç günden beri firâr idüb gâyb oldı taraf-ı şer‘den dükkân feth olunub içinde olan eşyâsı var ise emâneten vaz‘ olunub bir müflis kimesne olmagla dükkânı gayrı kimesneye icâre ile virmek murâdımdır didükde taraf-ı şer‘den mahkeme hüddâmından Evrenos Ali Çelebi irsâl olunub feth eyledikde dâhil-i dükkanda olan eşyâdan altmış dokuz vukiyye duhan Mustafa Beşe ibn Musa'ya emâneten vaz‘ olunub mezbûrın kabûlünden sonra on iki vukiyye hurda duhan ve yüz altmış dört lüle ve bir hasır ve on çanak çölmek iki çul bir köhne keçe ve altı bag sogan ve beş akçe kav ve bir tanbur ve baki terazü ve yedi çubuk burgusu ve bir makas Hancı Avraham Yahûdiye bi-tarîki'l-emâne virildiği kayd şud.

Şuhûdü'l-hâl:

- Mustafa
- Berber Mustafa
- Kadir bin el-Hâc Ömer
- Ve gayruhum mimmen-hazara

Oldur ki şevketlü Kalga Sultan hazretlerinin emîni Abdalbaki Aga'nın tomrukcısı Bali nâm kimesne meclis-i şer‘a esmerü'l-levn kerteliç burunlu koyun elâ gözli kara kaşlı köhne siyah sokmalı ve kara içli aba kalpaklı Ramazan nâm gulâmı ihzâr idüb işbu gulâm âbıkdır sâhibine red için ahd eyledim su‘âl olunub bana teslîm olunmasını talep iderim didükde gıbbe's-su‘âl merkûm gulâm Gözleve semtinden Sultanali nâm karye sâkinlerinden Carullah Monla nâm kimesnenin mülki iken rık ve ibâkına mukır ve mu‘terif olub beher yevm üçer akçe nafaka ile ahzı yedine teslîm şud.

Fî-yevmi's-sâmin min-şehri Zi'l-ka‘de li-senete hamse ve tis‘în ve elf.

Şuhûdü'l-hâl:

- Hakim Mustafa Çelebi
- Dervîş Mustafa Tirevî
- Gencebay Dede an-karye-i Sekizli(?)
- Edirnevi Ali Çelebi Siyami
- Kurban Gazi Kethüdâ
- Acem Mehmed el-Muhzır
- Ve gayruhum mimmen-hazara

Yüz yigirmi bir gün va‘de ile bizim Şahbaz Serdar-zâde'nin mu‘takı Yusuf nâm kimesneye on bir vukiyye kahve beher vukiyyesini yigirmişer akçeye bey‘ idüb mezbûrın kabûli ve kabzı kayd şud.

Fî yevmi'l-işrîn min-şehri Zi'l-ka‘de li-sene 1095

Şuhûdü'l-hâl:

- Monla Osman el-Mü‘ezzin
- Abdurrahman Mu‘tak-ı el-Hâc Bünyad
- Emir Abbas ibn Arab Abdulaziz
- Ve gayruhum mimmen-hazara

Fermân-ı Kalga Sultan fî kethüdâ ve cem‘iyyetbaşı Murat Şahoglı

Bâ‘is-i tahrîr-i yarlıg-ı şerîf-i sultânî budur ki

Dârende-i emr-i şerîfim olan Mevarıt Şahoglı usta kulumuzı Karasu'da vâkı‘a cizyegüzâr re‘âyâlarımızın üzerine cem‘iyyetbaşı ve kethüdâ nasb idüb eline bu yarlıg-ı şerîfim virilmiştir buyurdum ki ba‘de'l-yevm mahmiye-i mezbûrda olan re‘âyâlarımız mezbûr usta kulumuzı cem‘iyyetbaşı ve kethüdâ bilüb ve her vechile sözünden tışarı hareket itmeyüb inkıyâd üzere olmaları fermânımdır siz ki re‘âyâlarımızın mezbûrun sözünden tışarı hareket iderseniz nedâmet müşâhede idersiz şöyle bilüb sâdır olan emr-i şerîfimle âmil olasız şöyle bilesiz.

Tahrîren fî yemvi'l-hâmîs ve'l-işrîn min-şehri Zi'l-ka‘de li-sene hamse ve tis‘în ve elf.

Şuhûdü'l-hâl:

- Emir Abbas Efendi en-Nakîb

- Mustafa Çelebi Ali Efendi
- Murteza Çelebi
- Edirnevî Ali Çelebi
- Eşitemir el-Muhzır
- Mehmed el-Muhzır
- Ve gayruhum mimmen-hazara

Bin doksan beş tarihinde mâh-ı Zi'l-ka'de âhirinde narh-ı milh virildiği sûretidir.

- Halîfe ile Eşmehmed Terrâş narh-ı milh edâ-kerde
- Halîfe ile Kutlı Akay karındaşı narh-ı milh edâ-kerde
- Yine Halîfe ile Cireşah narh-ı milh edâ-kerde ma'a-Eşmehmed
- Tuzili'nden Kutlı Çora narh-ı milh edâ-kerde
- Ve yine Tuzili'nden Tavukcora narh-ı milh edâ-kerde

Bin doksan beş tarihinden mâh-ı Zi'l-hicce'nin sekizinci günü atılmış hâm penbe kırk dört bey' olunmak ile onı on beş olmak üzere atılmış penbe altmış dört akçe vukiyyesi olmak üzere narh virildiği kayd şud.

Bin doksan beş tarihinden rûz-ı kasımda mâh-ı Zi'l-ka'de'nin âhirinde bakkâlâna narh verildiği sûretidir

- Asel-i Kırım vukiyye 18 sim
- Asel-i Rum vukiyye 16 sim
- Asel-i Abana vukiyye 12 sim
- Revgan-ı sâde vukiyye 32 sim
- Zeytun yağı vukiyye 24 sim
- Dulum peyniri vukiyye 12 sim
- Rezaki üzüm vukiyye 12 sim
- Löb incir vukiyye 12 sim
- İncir sarı vukiyye 8 sim
- Siyah üzüm vukiyye 8 sim
- Kurı kestâne vukiyye 6 sim

Nohud vukiyye 6 sim
 Kurt vukiyye 6 sim
 Trabzan findık vukiyye 8 sim
 Badem findık vukiyye 10 sim
 Dâg findık vukiyye 4 sim
 Tut Ekşisi ekşi vukiyye 8 sim
 Üvez kurusu vukiyye 5 sim
 Elma kurısı vukiyye 5 sim
 Kızılıcık kurı vukiyye 4 sim
 Bakla vukiyye 4 sim
 Kara hurma vukiyye 4 sim
 Taze kestâne vukiyye 5 sim
 Beglerce üzüm vukiyye 10 sim
 Yag zeytunı vukiyye 16 sim
 Zeytun vukiyye 10 sim
 Limon suyu Vukiyye 14 sim
 Limon rub'ı vukiyye 24 sim

KŞS 25, vr. 58

Oldur ki Akkayalı İbrahim İmildaş yedinde olan Çeşmeci Usta Mehmed'in bin yüz yetmiş dokuz akçe ki mezbûr Usta Mehmed'in bint-i sulbiyesi Zeyneb'den irsle intikâl itmişdir ol akçei Usta Mehmed'e irsâl olun deyu sa'âdetli hân-ı a'zam Hacı Giray Han hazretlerinden fermân-ı şerîf mûcebince meblag-ı merkûmı Usta Mehmed cânibine irsâl olundugı kayd şud.

Şuhûdü'l-hâl:

- Ahmed Efendi İmâm-ı Mahalle-i Kıbtiyân
- Ahmed Efendi Nâib-i Kurâ
- Abdulhalık Efendi
- Ali Beşe el-Ma'rûf
- Ahmed el-Muhzır